

XVI. YÜZYILDA AYAŞ KAZASI

-İktisâdi Tahlil Denemesi-

DENİZ KARAMAN

Şehir tanımı yapılırken esas alınan kriterler toplum hayatının iş bölümüne dayanması, sanat - ticâret yapılması, eğitim ve kültür faaliyetlerinin bulunması, nüfusun nisbeten fazla olması ve yollarla civar merkezlere bağlanması gibi unsurlardır¹. Tahrîr defterlerinde "nefs" olarak adlandırılan yerler de benzer özelliklere sahiptir. Ayaş, Anadolu'da iki kola ayrılan tarihi ipek yolunu² birbirine bağlayan Roma döneminin kral yolu üzerinde; medresesi, ulu camii, pazar yeri, çarşısı yani çeşitli sanatların icra edildiği veya malların satıldığı dükkânları ile bir "nefs"dir.

Ayaş, 1073'te Selçukluların; 1354'te Orhan Gazi döneminde Osmanlıların egemenliği altına girmiştir³.

16. yüzyılda Ayaş kazasında 44'ü tîmâr (TD.117'ye göre 45) , 12'si vakıf kesiminde olmak üzere toplam 58 köy bulunmaktadır. Tîmâr ve vakıf kesi-

¹ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım üzerine Araştırmalar*, Der. Salih Özbaran, İzmir 1984, s.1-5; Reşat İzbirak, *Türkiye* 2, İstanbul 1973, s.124; Özer Ergenç, "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler", *Belleten*, LII/203 (1988), s.671-672. Ergenç şehir tarihi araştırmaları için iki model önermektedir. Bunlardan biri "şehrin çevresindeki alana ekonomik, idâri veya kültürel açılardan özel hizmetlerle destek verdiği bir merkezi yer "olması" iübarıyla "Merkezi Yer Sistemleri Modeli"; diğeri ise "şehirlere bölgenin ve ülkenin ötesindeki ticaret, iletişim ve etki ağına da bağlı" olduğu sebeple "Yol Ağı Sistemi"dir, gös.yer. Faroqhi bir yönetim merkezinin şehir olarak addedilmesindeki kriteri kazalar için 400 vergi mükellefi ve pazarı olması, şehirler için 1000 vergi mükellefi ve pazarı bulunması olarak belirtmektedir, Suraiya Faroqhi, "Towns, Agriculture and The State In Sixteenth Century Ottoman Anotolia ", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XXXIII (1990), s.140.

² Tebriz'den Bursa'ya giden yol Aras vadisi, Erzurum, Erzincan, Tokat istikametinden Amasya'ya ulaşıktan sonra ikiye ayrılıyor; kuzeyden Kastamonu ve Bolu üzerinden veya güneyden Çorum ve Ankara üzerinden Bursa'ya varıyordu. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1996, s.209. Ayaş, bu iki kolu kuzey-güney istikametinde birbirine bağlayan yol üzerindedir. Bu yolda yer alan Suluhan, Çayırhan, Nallıhan gibi bugüne intikal eden isimler, yolun canlılığına işaret etmektedir. Ancak bunun asıl ipek yolu olmadığı haurlanmalıdır. Kral yolunun güzergâhı ve gelişimi için bkz. Sevgi Aktüre, "16. Yüzyıl Öncesi Ankara'sı Üzerine Bilinenler", *Tarih İçinde Ankara*, Ankara 2000, ss.3-48.

³ *Yurt Ansiklopedisi*, "Ankara" maddesi, C.1, s.576; ayrıca, Osmanlı belgelerinde Ayaş'ın ilk defa 1462 tarihli Ankara tahririnde görüldüğü belirtilmektedir. Ankara'nın iskân safhaları için bkz. Ahmet Nezih Turan, *Yabanabad Tarihini Ararken*, Ankara 1999, s.37 vd.

minde diğer köylerle birlikte yazılan dörder köy ile nefsi Ayaş bu sayıya dahil değildir. Şimdilik, nefsi Ayaş'ın Sultan II.Bayezid'in vakfına dâhil olduğunu belirtmekle yetinelim⁴. 16. yüzyılda Ayaş kayıtlarında görülen köylerden Oğuzçayırı'nın mâlikânesi vakıf, örfiyesi tûmârdır. Bayram Köyü ise eşkincili mülktür.

Ayaş "nefs"i, köyleri, mezrâları, yaylakları ile döneminin büyük yerleşim merkezlerinden biridir. TD.117'de beş, TD.74'de iki mezrâsı bulunmaktadır. Bunlardan biri, yüzyılın ilk tahririnde mezrâ iken, ikinci tahrirde çiftlik olarak kayıtlıdır. Yine bu mezrâlardan biri, tek kayıt altında esasen üç mezrâdır. Bunu dikkate aldığımızda ilk tahrirde yedi, ikinci tahrirde dört mezrâ bulunmaktadır. Fakat bunların hasılları birlikte yazıldığı için, üçünü tek birim kabul etmek daha uygun görünmektedir. Bazı köylerle birlikte kaydedilen veya hasıl dökümlerinde bir köyün ekinliği olarak belirtilen mezrâlar tabîi ki bu rakamlara dahil değildir.

Başta savunma olmak üzere çeşitli sebeplerle köyler yamaç veya tepelere yerleşirken, mezrâlar düzlüklerde bulunmaktadır⁵. Zamanla bu mezrâlar gelişme gösterir, fazla nüfus barındırırsa yukarı-şağı veya zir-bâlâ olarak iki yerleşim meydana gelir ki bu durum köy adlarından anlaşılmaktadır⁶. 16. yüzyılın Ayaş köyleri bugün Ayaş, Gündül, Beypazarı ve Kızılcahamam ilçeleri arasında dağılmıştır. Başbereket, Ortabereket, Uruş gibi bazı köy isimleri yüzyılların ötesinden seslenir, Aşağıdereli / Dereli, Yüregir / Üregil, Oğuzçayırı / Uğurçayırı gibi bazıları geçmişin izlerini taşıırken; Teske / Gökçebağ, Cimderdivânı / Kavaközü gibi bir kısmının da geçmişle bağları kopmuştur⁷.

⁴ Ayaş vakıfları ayrı bir makale konusu olacaktır.

⁵ Nitekim Faroqhi, güvenlik problemi çözüldükten sonra 19. ve 20. asırlarda köy ve kasabaların tepelerden düzlüklere (ulaşılması kolay yerlere) indiğini söyleyerek bugün kale civarlarının boş olmasını örnek göstermektedir bkz. Suraiya Faroqhi, "Rural Society in Anatolia and the Balkans During the Sixteenth Century II", *Turcica*, XI (1979), s.105 ve 9 no'lu dpn.

⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I*, İstanbul 2000, s.211.

⁷ İnalçık yerleşim yerlerinin adlarını şöyle tasnif etmektedir: 1-Türk boylarının adları (Salur, Kayı vb.)2-Bir alan, şehir, bölge ile bağlantılı (Saruhanlı vb.)3- Önemli şahısların adları (Davud Bey vb.)4-Resmî görevle ilgili (Doğancı, Kadı vb.)5-Şahıs adı (Karaca, Resul vb.)6-Zâviye etrafında gelişmiş olmak dolayısıyla böyle bir isim7-Bulunduğu tabîi ortam veya iktisâdî faaliyet adı (Kayacı, Bazarlı vb.) bkz. Halil İnalçık, "The Land Surveys in the Ottoman Empire as a Source of Place Names-Summary-", *Belleten*, XX/78 (1956), s.229. Yedi yıldız da "Türklerin Anadolu'da yer adı koymada boy, oymak, aşiret ve şahıs adlarından yararlanmayı bir usûl itihaz ettüklerini, ikinci olarak "kendi kültür çevrelerinden uzakta yeni bir tabiâtle karşılaşan insanların, bu tabiât karşısındaki ilk vaziyet alışlarını" yansıtabak şekilde "tasvirî" yer adları kullandıklarını belirtmektedir bkz Bahaeddin Yedi yıldız, "Türkiye'de Yer Adı Verme Usûlleri", *Türkiye'de Yer Adları Sempozyumu Bildirileri 11-13 Eylül 1984 Ankara*, Ankara 1984, s.27. Benzer şekilde

Bugün Güdül'e bağlı Sorgun, Örencik/Virancık gibi bazı isimler ise geçmişin mevrâ veya yaylalarının adını çağrıştırmaktadır ancak bunların tesbiti ayrı bir araştırma konusu olabilecek niteliktedir. Eskinin Balçıcak (vakıf kesiminde), Arklar gibi bazı köyleri, artık köy olmamakla beraber bağ veya çiftlik gibi yerleşim yeri olarak Balçıcek ve Arıklar adını taşımaktadır; Aldan⁸, Alpagud ve Otac'ın bugün Kızılcahamam sınırlarında bulunduğunu bildirmektedir. Kınık ve Kızık köyleri de bugün Kızılcahamam'dadır. Bugüne kadar takibi mümkün olan köylerin listesi aşağıda bulunmaktadır.

YERLEŞİM BİRİMLERİ

16.yy Köy Adları	1928 Ayaş Köy/ Nahiye	1928 Diğer Kazalar	1980
Yarımcavaşar	Afşar* /Merkez		Afşar/Güdül
Başbereket	Başbereket/Merkez		Başbereket/ Ayaş
Teske	Teske/Merkez		Gökcebağ/Ayaş
Arklar	-		
Ortabereket	Ortabereket/Merkez		Ortabereket/Ayaş
Zâviye Bereket	-	Zâviye?/Beypazarı	Bağözü/Beypazarı merkez
İlhan	İlhan/Merkez		İlhanköy/Ayaş
Kara Viran-ı Çatalcık	-		Karaviran/Karaşar/Beypazarı?
Çukurviran	Çukurviran/Merkez		Çukurören/Güdül
Yüregir	Üregil /Güdül		Üregil/Urus/Beypazarı
Kirec	-		
Boyaluafşar	Boyalu*/Merkez		Boyalı/Güdül
Uluçanlı	Çanıllı/Merkez		Çanıllı/Ayaş
Keçilü	-		
Musa	-		
Ilıca	Ilıca/Merkez		Ilıca/Ayaş
Ak Depe	-		
Özler	Öz/Güdül		Özköy/Güdül
Salih	Salihler/Güdül		Salihler/Güdül
Yeniceincepelid	İnce Pelid/Güdül		İncepelit/Urus/Beypazarı
Kalta	Kalta/Güdül		Taşören/Güdül
Bayram	Bayram/Merkez		Bayram/Ayaş
Kabaca	Kabaca/Güdül		Kabaca/Urus/Beypazarı
Alpagud	-	Alpagut/ Yabanabad	Alpagut/Çeltükçi/Kızılcahamam

yerleşim yerlerinin düzlük, tepelik, ovalık olma durumuna göre coğrafi adlar veya su kaynağı, dere, çeşme veya ılıcalar köylere ad olarak verilmiştir. Harabelerin "yeniden inşa ve iskân" edilmesiyle örenli, viranlı adlar konmuştur, a.g.e., s.28.Yedi yıldız son olarak meslek, dinî müesses, ticarî ilişkiler veya hayvanlarla ilgili isimlerin köy adı olarak seçildiğini belirtmektedir, a.g.e., s.29.

⁸ Mehmet Aldan, *Türlü Yönleriyle Ayaş*, Ankara 1965, s.27.

Kınık	-	Kınık/Şorba/Yabanabad	Kınık/Çeltikçi/Kızılcahamam
Fâni* nâm-ı diğer Yusuf-şeyh	Kayı/Güdül		Kayı/Güdül
Yalak	-		
Uruş	Uruş/Güdül		Uruş/Bucak Merkezi/Beypazarı
Karkın	-		Kargı/Karasar/Beypazarı?
Oltan	Oltan/Merkez		Oltan/Ayaş
Karacaviran ve Kayabaşı	Karaca Viran/Güdül		Karacaören/Güdül
Cimder Divânı ve Tonuz Pınarı	Cimder/Güdül		Kavaközü/Güdül
Yoğunpelid	Yoğunpelid/Güdül		Yoğunpelit/Beypazarı Merkezi
Saray nâm-ı diğer Yukarudereli	Saray/Güdül		Sarayköy/Karasar/Beypazarı
Aşağadereli	Dereli/Güdül		Dereli/Uruş/Beypazarı
Oğuzçayırı	-		Uğurçayırı/Ayaş
Dede Zâviyesi	-		
Çağa maa mezrâa-i Kuru Viran	Çağa/Merkez		Çağa/Güdül
Karaviran-ı Ağbaşın*	KaraViranAyaş/Güdül		Akbaş/Güdül
Kızık	-	Kızık/Şorba/Yabanabad	Kızık/Çeltikçi/Kızılcahamam
Otac	-	Otacı/Yabana-bad	Otacı/Pazar/Kızılcahamam
Boyalubüzürk ve küçük ve Ortaboyalu	-	Boyalı?/Beypazarı	Boyalı?/Beypazarı Merkez
Billükızık*	Yelli/Güdül		Yelli/Güdül
Dörtuluk*	-		
Dündarşeyhoğlu*	-		

Kaynak: Son Teşkilatı Mülkiyede Köylerimiz Adları, İstanbul 1928; Türkiye Mülki İdare Bölümleri ve Bunlara Bağlı Köyler, Belediyeler (1 Haziran 1970 Durumu), Ankara 1971; Köylerimiz, Ankara 1982; Mehmet Aldan a.g.e.; 1975 Genel Nüfus Sayımı, DİE; TD. 74, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi; TD. 117, Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri; 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) Dizin ve Tıpkı Basım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1993; Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Ankara İli Hizmet Haritası.

* TD.117'de Dörtturluk olarak kayıtlıdır. Ayrıca TD. 117'de karye olarak kayıtlı Dündarşeyhoğlu, TD.214'de meza olarak görülmektedir. Kayı adı 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu 937/1530 Dizin ve Tıpkıbasım'da Fani olarak ve Billü (kızık) adı 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu dışındaki kaynaklarda Yelli olarak kayıtlıdır ve tahrir defterlerindeki kayıtlar iki türlü okumaya da müsait bulunmaktadır. Karaviran-ı Ağbaşın ismi tahrir defterlerinde Karaviran-ı İsaçık, Gabaşın, Ayaşın, veya İsa Bey gibi okunmaya müsaittir. Bu isim 438 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri'nde yalnız Karaviran olarak geçmektedir. DİE'nin 1975 nüfus sayımlarında Ayaş-Akbaş köyünün eski adı Karaviran-ı ağbaşın olarak belirtilmiştir. TD. 117'de köy olarak kayıtlı Dündarşeyhoğlu, TD.74'de mezrâdır.

Osmanlı iktisâdî-mâlî sisteminin temeli merkezî devlet hazînesini ifâde eden Hazîne-i Âmire (dış hazîne), Ceyb-i Hümâyûn (iç hazîne) ile eyâletler mâliyesine ve bunu ifâde etmek üzere tûmâr sistemine dayanmaktadır⁹. Genel olarak avâriz, cizye ve mukataalardan elde edilen gelirler ile havass-ı hümâyûn olarak bilinen pâdişah haslarından ve vakıflarından sağlanan gelirler dış ve iç hazînenin kaynaklarıdır. İç hazînenin dış hazîneyi destekleyici mâhiyette olduğu bilindiğinden, Osmanlı iktisâdî-mâlî sisteminin sac ayaklarını iç ve dış hazîne kaynakları, eyâletler mâliyesi ve vakıf kesimi olarak belirlemek de mümkündür. Yediylız 15. Yüzyılda vakfın " menkul veya gayri menkul mülk veya emlakın dinî, hayrî veya içtimaî bir gayeye müebbeden tahsîsi" olarak tanımlanmaktadır¹⁰. Bu cümleden olarak eğitim, sağlık ve banyındırlık hizmetleri söz konusu içtimaî gayeye matuftur. Bilindiği gibi 16.yüzyıla yönelik iktisâdî ve demografik araştırmalar için başlıca kaynaklar tahrîr defterleridir. 16.yüzyılda Ayaş kazasının tûmâr sistemi çerçevesinde iktisâdî ve demografik yapısının incelendiği bu çalışmada faydalanılan başlıca arşiv malzemeleri Başbakanlık Osmanlı Arşivleri TD.117 (1523),TD. 162; Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü KKA.TD.74 (1571-72),TD.214 ve kısmen de TD.558'dir.

NÜFUS

Osmanlı dönemine yönelik nüfus etüdlere, tahrîr defterlerindeki kayıtlar esas alınarak yapılmaktadır. Bilindiği gibi nüfus çift, bennâk ve mücerred olarak üç temel kategoriye ayrılmaktadır. Vergi mükellefi olamayacak durumdakiler ile "askerî" kesim, muaf olarak nitelendirilmektedir. Raiyyet olarak adlandırılan ve başta raiyyet rûsûmu olmak üzere çeşitli vergilerle mükellef tutulan üretici kesim tam veya nîm çift tasarruf eden kimseler ile ekinli bennâk, bennâk, caba bennâk, mücerred, caba mücerred, kara gibi muhtelif kategorilere ayrılan kişilerden ve hâne reislerinden oluşmaktadır. Bu kategorilerden tam ve nîm çift tasarruf edenler için kanûnnâmelerde tereddüde yer bırakmayacak bir açıklık vardır. Bunlar adından anlaşılacağı üzere tam veya yarım (nîm) çiftlik yeri tapu ile tasarruf eden evli kişiler yani hâne reisleridir. İnalçık bunların ödediği çift resmini bir taraftan toprağa bağlı bir vergi, diğer taraftan şahsî bir vergi veya bir hâne vergisi olarak tanımlamakta;

⁹ Bkz. Yavuz Cezar, *Osmanlı Mâliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*,1986, s.27 vd; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Mâliyesi*, İstanbul 1985, s.50 vd.

¹⁰ Bahaeddin Yediylız, "Vakıf" maddesi, İA, s.154

XVI. yüzyılda bunun daha ziyade toprağa bağlı sayıldığını belirtmektedir¹¹. Defterde mücerred kaydolunan kimseler de yer tapularsa çift resmini vermek zorundadır, "zîrâ itibar arzadır, defterde mücerred yazıldım demek fayda vermez"¹².

¹¹ Halil İnalçık, *Toplum ve Ekonomi*, s.37

¹² Ömer Lütfi Barkan, *XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirâî Ekonominin Hukukî ve Mâlî Esasları Kanunları I*, İstanbul 1943, Aydın Kanûnu, s.9 Bu çalışmada mezkûr esere sıkça atıfta bulunulan, bazı sancak kanunlarının raiyyet rûsûmuna yönelik hükümleri şöyledir: *Gelibolu Kanûnu* (925 / 1519) : "Ve tamam çiftlik tutan kimesneler yirmi ikişer akçe çift resmin virürler Ve şol raiyyet ki çiftlik dutmaz çifti olub zirâat ider nîm çift diyü onbir akçe virürler Ve çiftlik dutmayıb çifti dahi olmayan resmi bennâk diyü yılda altı akçe virür Mücerred dahi çiftlik duttuğu takdirce âdet üzere yirmi ikişer akça tamam çift resmin virür" s. 235; *Hüdâvendigâr Kanûnu* (892/1487): Resmi çift tamam çiftlik üzere çift kaydolunan raiyyetden otuz üç akçedir Nîm çiftten resim nısf-ı zalik Nîm çiftlikten akall yer tasarrufiden bennâkden ki ekinlü kaydolunmuşdur resm on iki akçedir Caba bennâkden dokuz akçedir... nesli-reâyâdan ehl-i kish olmayan mücerredlerden nesne alınmaz" s.2; *Biga Kanûnu* (922/1517): "Ve resmi çift otuz üç akçe ve nîm çifte bir yıl on yedi ve bir yıl onaltı akçe Ve resmi bennâk on iki akçe üzere hasıl bağlandı ve mücerredden nesne alınmaz madam ki müstakil kish ü kârı olmaya" s.19; *Kütahya Kanûnu* (935/1528): "Resmi çift otuz iki nîm bi hesabihî resmi bennâk on iki ez'afı reâyâyâ kara tesmiye olunur resmi altı akçedir nesli-reâyâdan ehl-i kish olıcak mûrahikin defter-i nevde mücerred hâli 'an-ir-rûsûm kaydolunmuşlardır madamki bu mertebedir resim alınmaz mûrur-ı ceyamlâ bâliğ ve ehl-i kish olıcak hâline göre resim alınır Defterde çift yazılmayan kimesneler 'amelen bil vücud anlarun gibilerden resmi çift alınır Ve bu babda i'ubar arzadır mücerred çiftliği olan kimesneye resim lazım olur..."s.23-24; *Bolu Kanûnu* (935/1528): "Ve defterde bac-i bennâk deyü kayd olunan kimesnelerden ki çiftlü bennâkden i'baretdir on iki akça resm ve bennâk deyü kaydolunan kimesnelerden ki caba bennâk dimekdir altı akçe resim alınmış yine defter-i cedide dahi ol mucceb üzere yazılıb hasıl bağlandı Ve defterde mücerred kaydolunan kimesnelerden resim kayd olunmadı Amma defterde mücerred kayd olunan kimesneler teehhül itse veyahut ehl-i kish olsa bennâk resmin virür ve yer dutsa duttuğu yerin mikdarına göre resim virür" s.29-30; *Karaman Kanûnu* (tahminen 935/1528): "Resmi çift müslümanlardan ve kafirlerden bir çifte otuz altı akçe ve nîm çifte on sekiz akçedir Ve resmi bennâk on iki akçe ve resmi caba altı akçedir Bennâk hiç yeri olmayana veya nîm çiftten eksik yeri olana derler Caba mücerred olan fukara-i reâyâyâ ve babassile olub müstakil kish iden mücerrede derler müstakil kish olmayana mücerred derler kat'a resim alınmaz ve bu resim mart evvelinde alınır" s. 48; *İç-İl Kanûnu* (992/1584): "Kanûn-ı resmi çift ve bennâk ve caba: liva-i mezbure reâyâsının müslümanlarından ve keferelerinden bir çifte otuz altı akçe ve nîm çifte on sekiz akçe resim alınır ve bennâk resmi on iki akçe ve caba resmi altı akçe alınır Bennâk hiç yeri olmayana veyahud nîm çiftten eksik yeri olan evlüye derler Caba mücerred olan bâliğ kimesneye derler ki babası yanında kish ve kâra kadir ola babası yanında olub kish ve kâra kadir olmayan acizden resim alınmaz ve bu rûsûm mart evvelinde olur" s.48; *Kayseri Kanûnu* (947/1540). "ve bütün çift resmi elli yedi akçe nîm çift yirmi sekiz buçuk akçe ve bennâk resmi on sekiz akçe caba resmi on iki akçedir Bennâk didikleri çifti olub nîm çiftliden eksik yeri olandır Caba oldur ki çifti ve hiç yeri olmayan" s.56-57; *Erzurum Kanûnu* (947/1540): "Ve defterde kaydolunan müslüman mücerredlerinden nesne alınmaz Ve mücerred olan teehhül itse bennâk resmi alınır Ve bennâk ekinlü olsa ekinlü resmi alınır Ve çift kaydolmayanlar çiftliğe mâlik olsalar resmi çift alınır ve bu babda i'ubar çiftiğün mikdarınadır..." s. 65-66; *Harpüt Kanûnu* (924/1518): "Evel kurada

Bennâk, genel olarak topraksız veya nîm çiftten küçük yer tasarruf eden evli kimse yani hâne reisidir¹³. Bazı kanûnlarda hiç toprağı olmayan evli kimse olarak tanımlanır "... hiç yeri olm..yub evli olanlardan resmi bennâk on iki akçe..."¹⁴, "...Ve çiftlik dutmayıb çifti dahi olmayan resmi bennâk diyü yılda dokuz akçe virür ..." ¹⁵. Bazı kanûnlarda çiftli veya ekinli bennâk ayrıca tanımlanır ve nîm çiftten az toprak tasarruf eden reâyâyı ifâde eder "... nîm çiftlikden akall yer tasarruf eden bennâk ki ekinlü kayd olunmuştur resmi on iki akçadır"¹⁶. Bazılarında ise yalnız bennâk olarak kaydolunanların "caba bennâk" olduğu belirtilir ki bununla hiç toprağı olmayan evliler kast edilir¹⁷. Kanûnnâmelerdeki bu çeşitliliği birbirinden farklı tanımlar olmaktan ziyâde birbirini tamamlayan ifâdeler olarak kabul etmek gerekir. Defterde bennâk olarak kaydolunan kişi daha sonra bir çiftlik tapusu alırsa, yeni tahrîr yapı-lana kadar hem bennâk resmini hem de o yerin resmini vermek zorundadır. Ancak yeni tahrîr yapıldığında deftere "çift" olarak kaydedilip artık bennâk resmi vermez¹⁸. Diğer taraftan bir miktar zemin zirâat ederse bunun için ayrıca zemin veya dönüm resmi verir. Bu zemin için ödediği resim, bennâk olduğu sebepten ödediği bennâk resminden küçük olduğu müddetçe her ikisini de ayrı ayrı ödemek zorundadır.

Mücerred, genel olarak babası ile birlikte oturan bekâr oğlu ifâde eder. Fakat mücerredten vergi alınıp alınmayacağını belirleyen husus "müstakil kisb-ü kâra" sahip olup olmadığıdır¹⁹. Şayet bir kazancı var ise ondan caba

vaki' reâyâdır ki müslümandır anun kim çifti ola çift başına resmi çift diyü ellişer Osmanî akçe-lerin alalar Ve anlarun kim çifti olmaya veya bir hânede tekrar müzevic ola anlardan dahi on ikişer akçe resmi bennâk alalar Ve bunlardan zirâat ider kimesne olsa Zirâatüne göre hesab idüb her iki dönüme birer akçe alalar Ve anlar kim mücerred olalar atalarına hidmet ider olmayub ki 'ala hîde kendü öz kârlarında olalar anlarun gibiden altışar akçe resmi caba bennâk alalar Ve keferre taifesinden bu zikr olan rüsûmiyet alunmayub hemen her harac gûzar nefer başına yirmi beşer akçe ispençe alalar bu zikr olan hususların alınmasının mevsimî evvel bahar evail-i martdâdır andan mukaddem almayalar" s.165.

¹³ Bkz. *Kanûnlar*, Karaman Kanûnu ,s. 47; İç-İl Kanûnu ,s.48; Kayseri Kanûnu, s.57.

¹⁴ a.g.e.,Karesi Kanûnu, s.22.

¹⁵ a.g.e., Gelibolu Kanûnu, s.235.

¹⁶ a.g.e., Hüdâvendigâr kanûnu s. 2.

¹⁷ a.g.e.,Bolu Kanûnu s.29-30.

¹⁸ a.g.e.,Aydın kanûnu, s.9.

¹⁹ David, muhtelif araştırmalara dayanarak 1498 öncesi için "mücerred"in 12 yaşında; 1498'lerde 14 yaşında kabul edildiğini ancak mücerredten vergi alınmadığı dönemlerde bütün mücerredlerin aynı yaşta kabul edilemeyeceğini belirtmektedir bkz. Geza David, "The Age of Unmarried Male Children in The tahrîr Defters (Notes on The Coefficient)", *Acta Orientalia*, XXXI (1977), s. 349 ve 357.

veya kara olarak bahsolunur ve yalnız mücerred olarak anılanlar babasıyla oturup müstakil işi olmayanları ifâde eder. Esasen "caba" kavramı fakir reâyâ için kullanılır. İnalçık da bekârlığın, cabanın asıl vasfı sayılmamak gerektiğini belirtir²⁰. Karaman kanûnunda "Caba mücerred olan fukara-i reâyâyâ ve babasile olub müstakil kisb iden mücerrede derler müstakil kisbi olmaya mücerred derler kat'a resim alınmaz"²¹ denirken, Bolu kanûnunda "... bennâk deyü kaydolunan kimesnelerden ki caba bennâk dimektir"²² denerek cabalık bekârlığın değil, fakirliğin işareti olmaktadır. Aydın kanûnunda "ve kisbe kadir oğlan yigirmi yaşar oğlandır ve daha ziyâde. Bu vechile emr olundı ki yigirmi yaşında ve dahi ziyâde olan mücerred resmi kara vire niza eylemeye mücerredim defterde bî-resim kaydolundum dimeye"²³ denmekte ve "kisbe kadir" yetişmiş oğlanların kara resmi olarak altı akça verecekleri belirtilmektedir. Böylece Aydın kanûnunda açıkça yazıldığı gibi defterde mücerred kaydolanlar resim ödemezler. Yine İç-İl Livası kanûnuna göre caba, mücerred olan bâliğ kimsedir; babası yanında oturur ve "kisb ve kâr" sahibidir, babası yanında olub "kisb ve kârı" yoksa ondan resim alınmaz. Erzurum kanûnu da mücerredten vergi alınmayacağını, mücerred evlenirse bennâk resmi ve bennâk toprak ekerse ekinli bennâk resmi alınacağını gösterir²⁴. Harput ve Mardin kanûnlarında kendi işi olan mücerredlerden altı akça bennâk resmi alınacağı belirtilir²⁵. Şu hâlde bir genelleme yapılarak mücerred ile caba veya kara olarak kaydedilenleri ayırmak gerekir. Kanûnlara bakarak, defterlere yalnız mücerred olarak yazılanların müstakil kazancı olmadığı için vergi yükümlüsü sayılmadığı sonucunu çıkarabiliriz. Bu durumda müstakil kazancı olduğu sebeple vergi yükümlüsü sayılan mücerredin kara veya caba olarak tanımlanarak; topraksız, fakir ve evli reâyâ demek olan caba bennâk ile aynı statüde kabul edildiğini söyleyebiliriz. Nitekim İnalçık cabayı "toprağı olmayan fakir köylü olarak tanımlamaktadır. Evli ise buna caba bennâk denir ve mücerredliğin cabanın temel vasfı sayılmamak gerektiğini belirtir²⁶. 1624 tarihli Koca İli livası kanûnu mücerredten altı akça resim alınacağını ve deftere mim harfi ile kaydolunacağını açıkça belirtmekte-

²⁰ İnalçık, *Toplum ve Ekonomi*, s.42.

²¹ Barkan, *Kanûnlar*, Karaman kanûnu s.47.

²² a.g.e., s. 29-30.

²³ a.g.e., Aydın kanûnu s.10.

²⁴ a.g.e., Erzurum kanûnu s.65-66.

²⁵ a.g.e., Mardin Kanûnu s.158, Harput Kanûnu, s.165.

²⁶ İnalçık, *Toplum ve Ekonomi* s. 42.

dir²⁷. Burada bahsedilen mücerredin de müstakil kışb ve kâra sahip olduğunu düşünmek gerekir. Böylece kabaca 16. asrın son çeyreğine kadar defterlerde mücerred olarak kayıtlılardan vergi alınmadığını; kendilerinden vergi alınan mücerredlerin de caba veya kara olarak tesmiye edildiğini ve bunlardan alınan vergilerin bennâk kategorisinde gösterildiğini söyleyebiliriz. Nitekim Erzurum kanûnunda "kendi öz kârlarında" olanlardan "altuşar akçe resmi caba bennâk" alınacağı belirtilmektedir²⁸. Diğer taraftan "bennâk" statüsü de kendi içinde kategorilere ayrılmaktadır. Yukarıda değinildiği gibi bu grup "ekinli", "bennâk" ve "caba bennâk" olarak tasnif edilmektedir. Müstakil "kışb ü kârı" olan mücerredler, kanûnlardan anlaşıldığına göre "caba bennâk" kategorisine girmektedir.

1523 tarihli Ankara kanûnuna yalnız çift, bennâk ve ekinli bennâktan bahsedilmektedir²⁹. Kanûnda mücerredlere dair hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Defterlere bakıldığında TD.117'de mücerredler nüfus kategorisi olarak yer almakla beraber hasıllarda yalnız resm-i çift, bennâk ve ekinli görülmektedir; mücerredlere vergi yazılmamıştır. Dolayısıyla TD.117'de kayıtlı mücerredlerin "müstakil kışb ü kârı" olmadığı söylenebilir. TD.74'de ise "ekinli"den bahis yoktur. Defterde yalnız çift, bennâk ve mücerred kaydı vardır ve hasıllarda bunlara âit yekûnlar verilmektedir. 16. asrın sonlarına doğru defterlerde resm-i mücerred olarak gösterilen yekûnların yine "müstakil kışbe kadir" mücerredlerden alınmakla beraber artık bennâklarla birlikte değil, ayrı kaydedildiğini düşünmek mümkündür. Ancak bu durumda "müstakil kışbe kadir" olmayan mücerredlerin deftere kaydolunmadığını kabul etmek gerekecektir. İnalçık da 16. Asır için "asgari raiyyet resmi daima 6 akça olarak muhafaza edilen kara resmi veya mücerred resmidir" demektedir³⁰. Şu hâlde 16. asır sonlarında kendilerine resim yazılan mücerredlerin "müstakil kışb ü kâra kadir" olduğunu düşünürsek, mücerredlerin kayıt tarzında değişiklik olduğunu kabul etmek gerekecektir.

Bunların dışında mufassal defterlere kaydedilenleri pîr veya fânî, âmâ, kötürüm, dîvane gibi herhangi bir vergi ödemeyen kesim ile "mu'tak" olarak belirtilen azatlı köleler olarak sıralamak mümkündür. Ancak kanûnlarda, pîr veya pîr-i fânî gibi ifâde edilen yaşlıların toprak tasarruf etmeleri hâlinde

²⁷ Barkan, *Kanûnlar* s.33.

²⁸ Bkz. Dipnot 12

²⁹ TD. 117'de yer alan kanûnda "köhne defter mucebince" denildiğine göre kanûnun tarihi daha eski olmalıdır.

³⁰ İnalçık, *Toplum ve Ekonomi*, s.44.

vergi ödeyecekleri belirtilmektedir. Mu'tak olarak yazılanların altındaki keşîretî kölelerin azat edildikten sonra bennâk kategorisine dahil edildiğini göstermektedir. Nitekim İç-İl kanûnunda bir "raiyyetin azatlı kulu sipâhiye müteallıktır" denilerek resmini sipâhinin alacağı, mevkufat ve haymanacının karışamayacağı belirtilmekte ancak yeni tahrîrde "ahara ve haymanaya" raiyyet olarak kaydedilmiş olmak istina edilmektedir³¹. Fakat hangi durumda "ahara ve haymanaya" kaydolunabileceği açık değildir.

Buraya kadar değinilen nüfus kategorileri genel olarak raiyyet şeklinde adlandırılarak, defterlere raiyyet olarak kaydedilmektedir. Ancak deftere kaydedilmek ile raiyyet olarak kaydedilmek farklı şeylerdir. Bu cümleden olarak deftere kayıtlı raiyyet dışı statüler sipâhî, sipâhîzâde, ehl-i berât, imam, müezzin, muhassıl, zâviyedâr vb. olarak sayılabilir. Bunlar raiyyet rûsûmu vermezler, ancak çift resminin bidayette raiyyet rûsûmu olmasına rağmen 16. asırda toprağa bağlı bir vergi olarak telakki edildiğini ve burada kendilerinden muaf olarak bahsedilenler içinde toprak tasarruf eden olursa, toprağın nîm veya tam çift olmasına göre çift resmi ödeyeceklerini hatırd tutmak gerekir. Muafiyetin mâhiyet ve kapsamı aşağıda açıklanmaktadır.

Ehl-i berât olanlar kanûnlarda, kadimden ehl-i berât ve raiyyetoğlu olmak üzere iki kısımda mütalaa edilmektedir. Buna bağlı olarak kadimden ehl-i berât olanların "hâne" muamelesi görmesi uygun bulunmamıştır. Fakat raiyyetoğlu olanlar ya da "kuyu, çeşme meremmetine" yahut "birkaç akçe cihete berâtla mutasarrıf" olanların diğer avâriz hânelerinden farkı olmayıp, "avâriz-i divâniyye ve tekalif-i örfiyyeyi eda" edeceklerdir³².

Yine Pâdişah hükmü ile "selâtin-i maziyyeden" vakıf tasarruf edenler, "evlad-ı vakıf" dan olan veya "eba- an-ced ehl-i berât oğlu" olanlar raiyyetden sayılmadıkları için kovan ve ganem resmi vermezler³³. Fakat Sultan Mehmed Han'dan hükümleri olmayan, defter-i atikte ataları ya da kendileri raiyyet kaydolanlar bir şekilde vakıf çiftlik, vakıf mezrâa veya tevliyet, meşihat tasarruf edip berât almışlar ise bu berâtlara istinaden cihetlerini tasarruf etmekle beraber, diğer reâyâ gibi kovan ve ganem resmi verecekleri gibi avâriz hânesine de dahil olurlar³⁴. Babaları atik defterde resimli olarak kayıtlı "ve muaf ve zâviyedâr", yeni tahrîrde resim vermek zorundadır; kendileri açıkça muaf

³¹ Barkan, *Kanûnlar*, s. 51

³² a.g.e., *Aydın Kanûnunun* s.18.

³³ a.g.e., *Biga Kanûnu* s.20.

³⁴ gös.yer

yazılmadıkça, eski defterde resim kayıtlı değildir diye itiraz ileri süremezler ancak avâriz vermezler³⁵.

Defterlerde bilâ resim kaydolunan imam, müezzin ve kethüdâlardan görevli oldukları sürede avâriz alınmaz³⁶. Bunlar "mazul ve fariğ" olunca diğer reâyâ ile aynı kabul edilir. Deftere resimli kaydolunduktan sonra imam, müezzin ve kethüda olduğu takdirde raiyyet resmini vermeye devam eder fakat avâriz vermezler³⁷. Bu takdirde avâriz da bunların göreve tayini dolayısı ile azledilenlerden alınmak suretiyle devlet açısından vergi yekûnu değişmez.

Sipâhîzâde ve muaf kaydolunanlardan çift, bennâk, caba resmi ve avâriz alınmaz ancak, raiyyetoğlu da defterde açıkça resim vermeyeceği belirtilmedikçe muaf sayılmaz³⁸. Mazul veya tekaüd olmuş sipâhîler ve ellerinde babalarının berâtu olan oğulları raiyyet olarak kaydolunmazlar ama ellerinde raiyyet çiftliği bulunuyorsa öşür ve resmini verirler³⁹.

Bunların dışında ele alınması gereken bir kategori de hâric raiyyetidir. İnalçık hâric reâyâyı, tûmâr sahibi üzerine yazılmamış çiftçi olarak tanımlamakta⁴⁰ ancak tûmâr sahibinin deftere yazılmış reâyâsı dışında kalanlar olarak tasnifini de hatalı bulmaktadır, çünkü babası ve dedesi yazılı olan kişi de aynı sipâhînin raiyyetidir⁴¹. Hâric reâyâ, zirâat ettiği yer tam çiftlik ise çift resmi, nîm çiftlik ise yarısını; nîm çiftlikten küçük ve has yer ise iki dönüme bir akça, orta hâlde ise üç dönüme bir akça ve düşük verimli bir yer ise dört-beş dönüme bir akça zemin resmi verir⁴². Şu hâlde hâricden kişiler gerek başkasına kayıtlı, gerek muaf, müsellemler, yörük ve gerekse sipâhîzâde olsun bir sipâhî tûmârında "resimli yer tutar" ise çift resmini, öşür ve salâriyesini tûmâr sahibine vermek zorundadır, toprağı çift miktarından az ise dönüm veya aynı anlamda olmak üzere zemin resmi verir⁴³. Hüdâvendigâr livası kanûnnâmesinden öğrendiğimize göre geçmişte hariç raiyyetin tapu ile tasarruf ettiği yerlerin alınarak raiyyete verilmesi emredilmiş iken sonraları hariç ile dahil

³⁵ a.g.e., İç-İl kanûnu s.50.

³⁶ gös.yer

³⁷ gös.yer

³⁸ gös.yer

³⁹ a.g.e., Biga Kanûnu s. 20 ; İç-İl Kanûnu s.50-51

⁴⁰ Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara 1987, s.XXIX.

⁴¹ İnalçık, *Toplum ve Ekonomi*, s.47.

⁴² Barkan, *Kanûnlar*, Hüdâvendigâr Kanûnu s.2.

⁴³ a.g.e., İç-İl Kanûnu s.50-51.

raiyyet arasında tercih men edilmiştir⁴⁴. Diğer taraftan İç-İl kanûnunda hariç reâyâyâ mezrâlarda çift veya dönüm resmi kaydolunmayacağını görüyoruz. Aksi takdirde kimse mezrâlarda zirâat etmeyeceği için "hâli ve muattal" kalacağı belirtilmektedir. Mezrâda ancak öşür, salâriye ve "iki baş" söz konusu ise "hums" verilir⁴⁵. Koca İli livası kanûnunda hariç raiyyetin nasıl kaydolunacağı belirtilmektedir⁴⁶. Buna göre bir köyün reâyâsı yazıldıktan sonra "hâricden" diye bir çizgi çekilir veya çekilmeyip isimlerin üzerine "hâric" yazılır. Bu çizginin altında yazılı olanlar raiyyet değil, "hâric kura reâyâsı" olup o köyde zirâat ederler. Ancak bir raiyyet başka yerde yazılı değilse ve bir sipâhinin toprağında mütemekkin olduğu hâlde o sipâhiye de yazılmamış ise hâric raiyyet sayılmaz, mevkufat kalemine âittir dolayısıyla sipâhi karışamaz⁴⁷. Bazı köylerin sakinleri de köylerinden bir afet sebebiyle göçüp başka yerde mesken tutsa, mevkufat amilleri burası "başka mezrâdır hâric ez defter kalmıştır" diyerek mahsûle karışamaz. Çünkü "ma'mur iken asıl karye hasılı ile mahsub kılınmıştır dahl olunursa ol karye sahibine zulm ve ta'addi olmak lazımdır gelir"⁴⁸. Sipâhi tûmârında "mevkuf veya mu'attal" kalan çiftlikler tekrar sürülüp "ma'mul" olsa yine sipâhiye âittir, mevkufcu ve 'amil karışamaz⁴⁹.

Bu bilgiler çerçevesinde 16. asırda Ankara sancağı Ayaş kazası aşağıda değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Kanûnî dönemi muhasebe-icmâl defteri (TD.438) verileri ile mufassal defter (TD.117) kayıtlarına bakıldığında mufassalda hasıl rakamlarının üzerinde nefer ve hâne sayıları bulunmaktadır. Muhasebe-icmâlde ise hâne ve mücerred yanı sıra, varsa sipâhîzâde, ehl-i berât, imam, hatib gibi kategoriler yer almakta, fâniler kaydedilmekle beraber kötürüm, ama, divâne, mücrim gibiler yer almamaktadır. Dolayısıyla mufassalda kayıtlı nefer sayısına ulaşmak için icmâldeki hâne, mücerred, ehl-i berât vb. yanı sıra varsa mücrim, kötürüm ve benzerlerini ilave etmek gerekir. Fakat bunların sayısı mahdut olduğu için bu iki defter karşılaştırılarak gerekli toplamalar yapıldığında nefer sayısı genellikle aynıdır. Muhasebe-icmâlde kayıtlı hâne ve mücerredler mufassaldan tek tek sayıldığında ilk nazarda bazı farklılıklar görülebilmektedir. Bu farklılıklar, yukarıdaki nüfus kategorileri ve bunlara dair kanûnlar

⁴⁴ a.g.e., Hüdâvendigâr Kanûnu, s.4.

⁴⁵ a.g.e., İç-İl Kanûnu s.51.

⁴⁶ a.g.e., s.33

⁴⁷ a.g.e., İç İl kanûnu s.51.

⁴⁸ a.g.e., İç-İl Kanûnu s.53.

⁴⁹ a.g.e., s. 51.

dikkate alındığında büyük ölçüde açıklanabilmektedir. Meselâ Teske köyü için TD.117'de 73 nefer, 51 hâne; TD.438'de 51 hâne, 20 mücerred ve 2 ehl-i berât kayıtlıdır. Böylece toplandığında TD.117 ve TD.438'e göre nefer ve hâne sayısı aynıdır. Ancak TD:117'de çift, bennâk, nîm ve ekinli olarak hâneyi oluşturan kategoriler tek tek sayıldığında 52 ve mücerredler sayıldığında 21 rakamı bulunmakta yani muhasebe-icmal defterindeki kayıtlardan birer fazla çıkmaktadır. Bunun sebebi tam çift tasarruf eden bir kişi ile mücerred bir kişinin ehl-i berât oldukları için hâne ve mücerred sayısına dahil edilmemeleridir. Diğer taraftan çift resmi yekûnuna bakıldığında çift tasarruf eden ehl-i berâtın çift resmi verdiği görülüyor. Zirâ 1057 akçalık vergi yekûnu, Ankara'da ödenen 37 akçalık çift resmine bölündüğünde Teske köyünde 28,5 çift olduğu anlaşılabilir ve ehl-i berâtın da dahil olduğu mufassalda kayıtlı çift sayısı bunu teyid etmektedir. Kanûnlarda sıkça çift resminin arza bağlı olduğu belirtildiği dikkate alındığında bunun, raiyyet rûsûmundan farklı değerlendirilmesi gerekeceği yukarıda ifade edilmiştir.

Kanûni dönemi mufassal ve icmâl defterleri arasındaki bazı farklılıklar tarafımdan tam anlamıyla açıklanabilmiş değildir, bazıları ise hiç açıklanamamıştır. Meselâ Oğuzçayırı'nda TD.117'de nefer 114, hâne 81; TD.438'de hâne 50, mücerred 30, birer de imam ve muhassıl kayıtlıdır. Hasılı 4484 akça olan köy için mufassalda bulunmamakla beraber icmâlde "hisse-i tûmâr 2083" kaydı yer almaktadır. Ayaş'ta mâlikânesi vakıf, dîvânîsi tûmâr olan tek köy Oğuzçayırı olup iki defter arasındaki hâne, mücerred sayısındaki farklılığın buradan kaynaklandığı söylenebilir. Arklar köyü için TD.438'de hâne 5, mücerred 3 olarak kayıtlıdır. Oysa TD.117'de hâne 5, nefer 5 olarak kayıtlı ve dolayısıyla mücerred görünmemektedir. Bu durumda kanûnlarda sıkça müstakil kish ü kârı olmayan mücerredten nesne alınmayacağı ifade edildiği için kaydedilmemiş olabilir mi veyahut muharririn müsveddelerinde bulunmakla beraber herhangi bir sebeple mufassalda ihmâl edilip icmâlde gösterilmiş olabilir mi?⁵⁰ Boyalı Büzürk köyünde TD.438'de hâne 55, mücerred 34; TD.117'de nefer 89, hâne 55 olarak kayıtlıdır. Mufassal defterde kategoriler tek tek sayıldığında 31 mücerred, 56 hâne ve iki kişi için de kategori belir-

⁵⁰ Bazan muharririn müsveddeleri ile defter kayıtları arasında fark olabildiğini Hüdâvendigâr livasında Armudcuk ve Kuzca adlı iki çiftlik kaydından sonra yapılan izâhat göstermektedir. "Zikr olunan çiftlikler işbu mastur olan kuyud ile defteri 'atukde mukayyed değildir, hâric ez defterdir. Sabıkâa liva-i mezbure muharriri Pîr Ahmed Kadı'nın müsveddesinde kendi hatıyla mastur ve mukayyed bulunmağın, işbu mahalle naklolunmuştur." Bkz. Ömer Lütî Barkan -Enver Meriçli, *Hüdâvendigâr Livası Tahrîr Defteri I*, Ankara 1988, s.709.

tilmediği görülmektedir. Bu durumda o iki kişinin mücerred olduğu kabul edilse bile mücerredlerin toplamı 33 olmakta ve icmâldeki 34 rakamına ulaşamamaktadır. Diğer taraftan hâneler her iki defterde de 55 olarak kayıtlı iken mufassalda tek tek sayıldığında 56 rakamı bulunmaktadır. Öyleyse bir mücerredin tam ya da nîm çift tasarruf ettiği için mufassalda Ç veya Nîm olarak işaretlenmekle beraber hâne sayısına dahil edilmeyip, mücerredler içinde gösterildiği düşünülebilir mi? Yoğunpelid köyü için TD.117'de diğerlerinin yanısıra 6 mücerred, 3 de çiftlik tasarruf eden sipâhizâde kayıtlı iken TD.438'de sipâhizâde görülmemekte, mücerred sayısı da 9 olarak verilmektedir. İlhan köyünde mufassalda 37 olan mücerredler icmâlde 28, Ortabereket köyü için yine mufassaldaki 10 mücerred icmâlde 11 olarak gösteriliyor. Söz konusu iki köyde kayıtlı nüfus tek tek sayıldığında icmâl ve mufassalda verilen hâne rakamlarından birer fazla çıkıyor. Ancak tekrar etmek gerekir ki TD.118 ve TD. 438'de Otac ve Oğuzçayırı dışında yekûn olarak yazılan hâne rakamları aynıdır. Farklılık nüfus kategorileri sayıldığında görülmektedir. Diğer taraftan bu iki köyden birinde malikâne diğerinde mirliwa hissesi olması, farklılığın bu sebepten kaynaklandığını düşündürmektedir. Bu çalışmada Kanûni dönemi verileri TD.117'den alınarak, TD. 438 ile karşılaştırıldı. Yukarıda belirtildiği gibi hâne sayıları iki yerleşim birimi dışında aynıdır, farklı olanlarda da mufassal esas alındı⁵¹. Çift, nîm, bennâk, ekinli mücerred kategorileri tek tek sayılarak belirlendi. Burada defterlerin genel mantığına uygun olarak meselâ bir ehl-i berât veya imam çift tasarruf etse bile "çift" sütununda değil, ehl-i berât veya imam olarak gösterildi. Bu bakımdan aşağıdaki tablo çiftlik sayısını tam olarak yansıtmamaktadır. Kezâ birden fazla çiftlik tasarruf edenler de bu tabloda görülmemektedir. Dolayısıyla çiftlik sayısını tesbit amacıyla özel tablo tanzim edilmiştir.

TD. 117'de hâneler tek tek sayıldığında Boyalubüzürk ve birlikte kaydedilen köyler ile Uluçanlı, İlhan, Ortabereket, Karaviran-ı Ağbaşın ve Çağa (el mezbur) da hasıl rakamı üzerinde kayıtlı hâne rakamlarından birer fazla çıkmaktadır. Ayrıca Çukurviran (2), Ilıca ve Teske'de kayıtlı nüfus tek tek sayıldığında, katip tarafından yazılan "nefer" sayısından birer fazla çıkmaktadır. Billükızık'da ise nefer sayısı gerçek rakamdan bir fazladır. Bunlar, söz konusu köylere âit nüfus kategorilerinin tablodan yatay (satur) sayımından da anlaşılmalıdır. Tabloda bu köylerde parantez içindeki rakamlar, tara-

⁵¹ "... dava ve niza'ın defter-i mufassal kat' eder, min ba'd defter-i icmâle müracaat olunmaz" TTK. Yazma 34'den nakleden İnalçık, *Arvanid*, s.XX/ 93.

fimdan tek tek sayım sonucu bulunan değerleri ifâde etmektedir. Hesaplama ve karşılaştırmalarda bu rakamlar kullanıldı. Nîm ve tam çift tasarruf eden hâric reâyâ da tabloda gösterilmekle beraber buradaki hesaplara dahil edilmedi. Meselâ Yarımcaavşar'da nîm sütununda kayıtlı 6+1, nîm tasarruf eden 6 reâyâyâ mukabil 1 hariç reâyâ bulunduğunu göstermektedir.

1523 Tahrîrine (TD. 117) Göre Nüfus

	Nefer	Hâne	Çift	Nîm	Bennâk	Ekinli	Müc	Zimmi		Diğer
								H	M	
Yarımcaavşar	25	18	5	6+1	7	0	7	0	0	0
Billüküzük	(56)57	37	0	23+1	12	2	18	0	0	1 fânî
Oltan	81	50	6	22	15	7	28	0	0	1 muhassıl, 1 sipâhizâde, 1 mecnun
Oltan el-mezbur	6	3	1+1	2	0	0	3	0	0	0
Boyalubüzürk, Kü- çük, Ortaboyalı,	89	(56)55	1	47+4	6	2	33	0	0	0
Dede Zâviyesi	20	11	2+1	6+1	2	1	9	0	0	0
Akdepe	38	25	1	17+1	6	1	13	0	0	0
Oğuzçayın	114	71	8+1	37	19	7	39	0	0	1 ehli berât, 1 ama, 1 muhassıl, 1 mecnun
Çukurviran	37	22	5+3	12+4	4	1	14	0	0	1 fânî
Uluçanlı	53	(37)36	4	28	4	1	14	0	0	1 fânî, 1 pir ?
Keçilü	41	25	3	14+1	3	5	16	0	0	0
Musa	11	8	2+1	6	0	0	3	0	0	0
Cimder Divânı ve	35	32	7+2	21+10	4	0	2	0	0	lama
Başbereket	81	52	7	27	12	6	28	0	0	1 ehli berât
İlhan	103	(66)65	5+1	32+3	24	5	37	0	0	0
Karaviran-ı çatalcık an karye	23	15	4+1	4+1	6	1	8	0	0	0
Kızık	26	13	0	4+3	0	9	13	0	0	0
Ortabereket	40	(28)27	9+3	11+2	7	1	10	0	0	1 fânî, 1 hatib
Zâviye Bereket	14	11	5+3	3+1	3	0	3	0	0	0
Saray (Yukaruderelü)	28	13	1	10+1	1	1	14	0	0	1 fânî
Aşağaderelü	8	8	1	5	1	1	0	0	0	0
Dörturlük	12	12	2	5	5	0	0	0	0	0
Alpagud	4	4	0+1	4+1	0	0	0	0	0	0
Yüreğir	55	38	3+1	22+1	10	3	17	0	0	0
Kirec	10	8	6	2+1	0	0	2	0	0	0
Kalta	22	16	2+2	13+1	1	0	6	0	0	0
Yalak	9	7	1	6+1	0	0	2	0	0	0
Boyaluafşar	71	48	4	24+2	14	6	23	0	0	0
Uruş (an karye)	14	12	3+1	7	2	0	1	0	0	1 imam ve ha- tüb

Uruş el-mezbur (an karye)	17	15	1	6+1	1	1	2	6	0	6 zimmî
Uruş el-mezbur (an karye)	28	19	3	7	1	3	5	5	4	9 zimmî (4 ü mücerred)
Uruş el-mezbur (an karye)	14	13	2	6+2	0	0	1	5	0	5 zimmî
Özler	36	31	1	28	1	1	5	0	0	0
Kınık	16	14	2	11+2	1	0	2	0	0	0
Yoğunpelid	64	55	19+12	27+5	9	0	6	0	0	3 sipâhizâde*
Karacaviran ve Kayabaşı	123	75	10	49	11	5	45	0	0	1 fânî, 1 ama, 1 imam
Kara Viran-ı Ağba-şın	46	(29)28	3	20+3	5	1	16	0	0	1 imam
Bayram	60	44	7+1	25+6	8	4	12	0	0	1 ehl-i berât, 3 fânî
Salih	38	26	2	12+2	9	3	12	0	0	0
Karaviran-ı çatalcık (an karye)	12	7	2	0	5	0	3	0	0	2 sipâhizâde-gan
Karkın	29	21	1	7+1	6	7	8	0	0	0
Çağa (an karye)	90	51	6	26	12	7	36	0	0	2 fânî, 1 kötürüm
Çağa el-mezbur (an karye)	34	(26)25	9	11+1	6	0	7	0	0	1 kötürüm
Çukurviran	(37)36	19	0	15+6	2	2	17	0	0	1 imam
Yeniceincepelid	41	23	6+2	10	4	3	18	0	0	0
Kabaca	17	14	2	9	1	2	3	0	0	0
Ilıca	(37)36	26	3	18+2	5	0	9	0	0	2 fânî
Teske	(75)73	51	6+2	35+4	8	2	21	0	0	2 ehl-i berât, 1 ama
Otac	56	36	1+2	29+3	5	1	20	0	0	0
Fânî (Yusuşeyh)	12	9	0	2	1	6	3	0	0	0
Arklar	5	5	0	2	3	0	0	0	0	0
Dündarşeyhoğlu	3	3	0	2	1	0	0	0	0	0
TOPLAM	2013 (2016)	1352 (1358)	184+41	777+79	273	108	614	16	4	40

Nefer ve hâne rakamları yukarıda belirtilen noksan ve fazlalar ile işlem gördüğünde TD.117'ye göre nefer 2016, hâne 1358; çift tasarruf eden reâyâ 184, hariç reâyâ 41; nîm çift tasarruf eden reâyâ 777, hariç reâyâ 79; mücerred 614 ; muaf kesim 40; zimmîler ise 16 hâne ve 4 mücerredten müteşekkildir. Zimmîlerin tasarruf ettiği toprak büyüklüğü hakkında TD.117'de bilgi bulunmamaktadır.

TD.74'de nefer ve hâne sayısı belirtilmemiştir. Dolayısıyla bunlar tek tek sayılarak defter mantığına göre gruplandırılmıştır. Böylece 2346 nefer, 2071

* nîm çift tasarruf ediyorlar

hâne, 261 çift, 502 nîm çift, 1304 bennâk, 174 mücerred bulunmaktadır. Zimmiler yalnız Uruş'da ve 23 kişi olarak kayıtlıdır. Bunların 4'ü nîm olarak işaretlenmiş, diğerlerinde bir kategori belirtilmediği için mücerred olarak kabul edilmiştir. Bu durumda tûmâr nahiyesinde nîm çift tasarruf edenler 506'ya, mücerredler 193'e yükselmiştir. Muaf grupların toplamı ise 82 kişidir. Muafiyetin çift vergisini kapsamadığı haurlanmalıdır.

1571-1572 Tahririne Göre (TD.74) Nüfus

	Nefer	Hâne	Çift	Bennâk	Nîm	Mücerred	Zimmi	Diger	
Yarımcavşar	18	17	5	6	6	-		1 imam	
Başbereket	96	87	15	62	10	5		2 pîr, 1 malul*, 1 ka- tûb ba berât*	
Teske	60	59	13	28	18	-		1 muhassıl ve mülazım	
Arklar	2	2	-	-	2	-		-	
Ortabereket	44	33	11	16	6	9		1 hatib, 1 pîr	
Zâviye Bereket	17	16	4	9	3	1		-	
İlhan	134	118	15	91	12	10		1 imam, 3 muhassıl, 1 kadı, 1 pîr	
Karaviran-ı çal- talçık	41	37	5	30	2	4		-	
Çukurviran	35	34	7	21	6	-		1 ama	
Yüregir	69	60	3	33	24	6		2 pîr, 1 ama	
Kirec	5	5	4	-	1	-		-	
Boyaluafşar	50	46	4	26	16	2		2 ama	
Uluçanlı	59	54	7	29	18	4		1 imam	
Keçilü	32	30	5	15	10	2		-	
Musa	19	15	1	8	6	2		1 imam*, 1 pîr	
İlica	53	49	3	32	14	3		1 mülazım	
Akdepe	48	44	4	27	13	2		1 sipâhî ba berât-ı mirmiran, 1?	
Özler	46	43	8	17	18	3		-	
Salih	26	25	2	15	8	1		-	
Yeniceincepelid	40	35	6	25	4	3		1 ama, 1 müezzin**	
Kalta	16	15	4	6	5	1		-	
Bayram	69	63	10	35	18	4		1 divâne, 1 muhassıl	
Kabaca	21	20	3	12	5	-		1 ama	
Alpagud	6	6	1	5	-	-		-	
Kınık	25	22	2	8	12	1		1 pîr, 1 sagir	
Fânî (nâm-ı di- ğer Yusufşeyh)	24	23	1	22	-	1		-	
Çukurviran	34	33	2	18	13	1		-	
Yalak	0	-	-	-	-	-		-	
Uruş	120	86	11	55	16	11	4*	19	1 hatib, 1 pîr, 2 şerif ?***

*:nîm; **:tam çift; ***: zemin resmi; ****: bennâk resmi ödeyenler; ? okunamadı

Karkın	33	30	1	21	8	3			-
Oltan	107	87	9	66	12	6			3 muhassıl, 5 veled-i o, 1 kadı, 1 pır, 1 du-agun, 1 sahib-i vakf, 1 mülazım, 1 ¹
Oltan -el-mezbur	10	10	1	7	2	-			-
Karaca Viran ve Kayabaşı	129	119	13	73	33	6			1 imam, 2 pır, 1 ama*
Cimder Divanı ve Tokuz Pınarı	28	27	7	10	10	-			1 imam**
Yoğunpelid	118	104	24	64	16	12			1 muhassıl, 1 malul
Saray (nâm-ı di-ğer Yukarude-relü)	34	31	3	18	10	3			-
Aşağaderelü	11	11	1	6	4	-			-
Oğuzçayın	155	141	11	102	28	12			2 pır
Dede Zâviyesi	34	30	3	21	6	-			2 muhassıl, 2 sahib-i vakf ba berât****
Çağa	63	53	7	37	9	7			2 muhassıl, 1 müez-zin**
Çağa-el-mezbur	38	32	9	18	5	4			1 muhassıl, 1 müder-ris
Karaviran-ı Ağ-başın	62	56	4	40	12	2			3 pır, 1 ama
Kızık	24	23	-	21	2	1			-
Otaç	96	86	3	61	22	10			-
Boyalubüyük ve Küçük ve Orta-boyalı	110	84	7	46	31	22			1 imam, 1 muhassıl, 1 ama, 1 divâne
Billükazık	73	59	1	39	19	9			2 muhassıl, 3 pır
Dörtuluk	12	11	1	3	7	1			-
Toplam	2346	2071	261	1304	502	174	4	19	82

Her iki tahrîre göre "nefer" ve "hâne"yi oluşturan nüfus kategorileri şöyle özetlenebilir: 1523 tarihli TD. 117'de 1358 hânenin % 13,54'ü tam, %57,22'si nîm çift tasarruf etmektedir. Toplam hânenin % 28,1'ini bennâklar oluşturmaktadır. Bunlar kendi içinde tasnif edildiğinde %28,34'ü ekinli, %71,65'i bennâk olarak kayıtlıdır. Ekinli ve bennâk olarak ayrı ayrı hâneye oranlandığında toplam hânenin % 20,10'u bennâk, % 7,95'i ekinlidir. Ayrıca toplam hânenin % 1,17'si zimmîdir.

TD.117'de nefer sayısına bakıldığında ise kayıtlı nüfusun zimmîlerle birlikte % 67,36'sı hâne , % 30,65'i mücerred, % 1,98'i muaf gruplardan oluşmaktadır. Kayıtlı nüfusun (nefer) % 9,12'si tam, % 38,54'ü nîm çift tasarruf

¹ 1 kişi 16 akça resim ödemekle beraber başka bilgi olmadığı için kategorize edilemedi

etmektedir. % 13,54'ü bennâk, % 5,35'i ekinlidir. Zimmîler müstakil olarak hesaplandığında toplam kayıtlı nüfusun 0,0099'udur. Bunların % 80'i hâne, % 20'si mücerreddir.

1571'72 tarihli TD.74'de kayıtlı hânelerin %12,60'ı çift, % 24,43'ü nîm çift tasarruf ederken % 62,96'sı bennâktır. Tekrar edelim ki bu tahrîrde ekinli kaydı bulunmamaktadır.

Toplam Hâne Sayısı İçindeki Nüfus Kategorileri

	TD.117	Hâne'ye göre %	TD.74	Hâne'ye göre %	Değişme %
Hâne	1358		2071		52,5 (+)
Çift	184	13,54	261	12,60	41,87 (+)
Nîm çift	777	57,22	506	24,43	34,87 (-)
Bennâk	273	28,1	1304	62,96	242,25 (+) ⁵²
Ekinli	108		-	-	

TD. 74'e kayıtlı nefer açısından bakıldığında zimmîler dahil olmak üzere %88,27'si hâne, % 8,22'si mücerred, % 3,5'i muaf gruplardan oluşmaktadır. Toplam kayıtlı nüfusun (nefer) ise % 11,12'si çift, % 21,56'sı nîm çift tasarruf ederken % 55,58'i bennâklardan müteşekkildir. Zimmîlere ayrıca hesaplandığında toplam kayıtlı nüfusun % 0,17'sidir. Bu grup toplam hânenin % 1,5'unu, mücerredlerin % 9,8'ini teşkil etmektedir.

Toplam Nüfus İçinde Hâne, Mücerred ve Muaf Grupların Payı

	TD.117	Nefer'e göre %	TD.74	Nefer'e göre %	Değişim %
Nefer	2016		2346		16,36 (+)
Hâne	1358	67,36	2071	88,27	52,5 (+)
Mücerred	618	30,65	193	8,22	68,77 (-)
Diğer (muaf)	40	1,98	82	3,5	105 (+)

İki tahrîr verileri mukayese edildiğinde hâne sayısı % 52,5 artarken, mücerredler % 68,77 azalmıştır. Ancak yukarıda zikredildiği üzere iki tahrîrde, kaydedilen mücerredlerin farklı olduğu şeklindeki mülâhaza dikkate alınmalıdır. Hatırlatmak gerekirse TD.117'de müstakil kisbi olmayanlar, TD.74'de

⁵² TD. 74'de ekinli kaydı bulunmadığından iki tahrîr için de toplam bennâk sayısı dikkate alındı.

ise olanlar mücerred olarak kaydedilmiştir. Diğer taraftan hâne sayısındaki artış, mücerredlerin azalmasının diğer bir sebebi olmalıdır. TD. 117'de bennâklar ekinli ve bennâk olarak iki kategoride yer alırken, TD. 74'de yalnız bennâk olarak kayıtlıdır, artış ise % 242,25 nisbetindedir. Tam çift tasarrufunda % 41,87 artış görülürken, nîm çiftler% 34,87 azalmıştır. Kayıtlı nefer sayısındaki artış ise %16,36 râddesindedir. Ayrıca çift tasarruf eden askerîlerin, burada belirtilen çift ve nîm çiftlere dahil olmadığı da hatırlanmalıdır; oranlar hesaplanırken temel kriter çiftlik sayısı değil, nüfus kategorileri olmuştur. Belirtilmesi gereken diğer bir husus da burada toprak tasarruf eden çift, nîm çift gibi grupların her yerleşim birimi için dahil reâyâdan oluştuğu; tabiatıyla meskun nüfusun dikkate alındığıdır. Her ne kadar sancak kanûnlarında dahil ve hâric reâyâ arasında ayırım yapılmaması, yapılmayacağı ifade edilse de 16. yüzyılda yapılan ikinci tahrîrde hâric reâyânın çift tasarruf etmediği görülmektedir. Burada ihmâl edilen askerî sınıfın ve hâric reâyânın tasarrufundaki çiftlikler dikkate alındığında, farklı rakamlar ve oranlar görülecektir. Buraya kadar üzerinde durulan nüfus kategorileri yalnız tahrîr defterlerine kayıtlı reâyâ ve berayı kapsamaktadır. Hâlbuki gerçek nüfusun tesbiti açısından bunların ailelerinin de hesaba katılması gerekir. Bu noktada, genel kabul gören Barkan'ın hâne x 5 formülü⁵³ uygulandığında TD.117 için 7448, TD.74 için 10630 rakamına ulaşılabilecektir. Ancak bunların da askerî kesimin ailelerini, bizzat sefere katılan cebelü, gulam vs.yi ve kazanın vakif kesimine bağlı nüfusu kapsamadığını belirtelim.

ÇİFTLİKLER

a- Reâyâ ve Askerî Sınıf Tasarrufundaki Çiftlikler

Yukarıda nüfus etüdü yapılırken belirtildiği üzere askerî sınıftan olup da çift tasarruf edenler nefer sütununa dahil olmakla beraber hâne sütununda görünmedikleri gibi, çift veya nîm sütununa da tabiatıyla katılmamış ancak "diğer" sütununda yer almışlar, tasarruf ettikleri toprak belirtmekle beraber hesaba alınmamıştır. Bu bakımdan nüfusu ve bir anlamda tasarruf edilen çiftlikleri gösteren yukarıdaki tablo, gerçekte mevcut olan çiftlik miktarını

⁵³ Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X (1953), s.12. Russel'a göre 12-14 yaş üstü erkeklerin tümü vergi mükellefi olarak kabul edilirse, toplam nüfusa ulaşmak için 3 çarpanını kullanmak gerekir. J.C. Russel, "Late Medieval Balkan and Asia Minor Population", *Journal of The Economic and Social History of The Orient*, III (1969), s.265'den nakleden B. McGowan, "Food Supply and Taxation on The Middle Danube 1568-1579", *Archivum Ottomanicum*, I (1969), s.158. David ise bu kabulü mümkün görmediği için 3 çarpanını hatalı buluyor, David, a.g.e., s.357.

yansıtılmamaktadır. Yine yukarıdaki tabloda çiftlik tasarruf eden hâric reâyâ gösterilmekle beraber hesaplara dahil edilmemiştir. Dolayısıyla kazada mevcut çiftlik miktarını tesbit etmek için askerî sınıf ile hâricden kişilerin tasarruf ettikleri çiftlikleri de kapsayan özel bir tablo ve hesap gerekmektedir.

TD.117'ye göre dahil kişilerin tasarrufunda (reâyâ ve askerî) 179 adet tam çiftlik, 7 adet bir buçuk çiftlik, 783 nîm çiftlik bulunmaktadır. Hâricden kişilerin (reâyâ ve askerî) tasarrufunda ise 36 tam çiftlik, 4 adet bir buçuk çiftlik, 1 adet iki çift büyüklüğünde, 79 adet de nîm çiftlik bulunmaktadır. Kazada mevcut 1089 çiftliğin 120'si , yani %11'i hâric; 969'u yani %89'u dahil kişilerin tasarrufundadır. Toplam 1089 çiftliğin 215' tam, 862'si nîm, 11'i bir buçuk , 1'i iki çiftlik büyüklüğündedir. Diğer bir ifade ile % 1,1'i birden büyük, %19,74'ü tam, %79,15' nîm çiftliktir.

1523 Tahririne (TD.117) Göre Çiftlik Sayısı

	Tam Çift		Nîm Çift		1,5 Çift		2 Çift	
	Reâyâ	Hâric	Reâyâ	Hâric	Reâyâ	Hâric	Reâyâ	Hâric
Yarımcıaavşar	5	-	6	-	-	1	-	-
Billüküzük	-	-	23	1	-	-	-	-
Oltan	6	-	22	-	-	-	-	-
Oltan el-mezbur	1	1	2	-	-	-	-	-
Boyalubüzürk,Küçük,Ortaboyalu,	1	-	47	4	-	-	-	-
Dede Zâviyesi	2	1	6	1	-	-	-	-
Akdepe	1	-	17	1	-	-	-	-
Oğuzçayırı	9	1	37	-	-	-	-	-
Çukurviran	5	3	12	4	-	-	-	-
Uluçanlı	3	-	28	-	1			
Keçilü	3	-	14	1	-	-	-	-
Musa	2	1	6	-	-	-	-	-
Cimder Dîvânî ve	7	2	21	10	-	-	-	-
Başbereket	8	-	27	-	-	-	-	-
İlhan	5	1	32	3	-	-	-	-
Kara vıran-ı Çatalcık an karye	4	1	4	1	-	-	-	-
Kızık	-	-	4	3	-	-	-	-
Ortabereket	9	3	12	2	-	-	-	-
Zâviye Bereket	5	3	3	1	-	-	-	-
Saray (Yukaruderelü)	1	-	10	1	-	-	-	-
Aşağaderelü	1	-	5	-	-	-	-	-
Dörturlük	2	-	4	-	-	-	-	-
Alpagud	-	1	4	1	-	-	-	-

Yüregir	3	1	22	1	-	-	-	-
Kirec	5	-	2	1	1	-	-	-
Kalta	2	2	13	1	-	-	-	-
Yalak	1	-	6	1	-	-	-	-
Boyaluafşar	3	-	24	2	1	-	-	-
Uruş (an karye)	3	1	7	-	-	-	-	-
Uruş el-mezbur (an karye)	1	-	6	1	-	-	-	-
Uruş el-mezbur (an karye)	3	-	7	-	-	-	-	-
Uruş el-mezbur (an karye)	2	-	6	2	-	-	-	-
Özler	1	-	28	-	-	-	-	-
Kınık	2	-	11	2	-	-	-	-
Yoğunpelid	18	8	27	5	1	3	-	1
Karacaviran veKayabaşı	10	-	49	-	-	-	-	-
Kara Viran-ı Ağbaşın	3	-	20	3	-	-	-	-
Bayram	7	1	26	6	-	-	-	-
Salih	2	-	12	2	-	-	-	-
Karaviran-ı çatalcık (an karye)	2	-	2	-	-	-	-	-
Karkın	1	-	7	1	-	-	-	-
Çağa (an karye)	6	-	26	-	-	-	-	-
Çağa el-mezbur (an karye)	9	-	11	1	-	-	-	-
Çukurviran	-	-	16	6	-	-	-	-
Yeniceincepelid	4	1	11	-	2	1	-	-
Kabaca	2	-	9	-	-	-	-	-
İlica	3	-	18	2	-	-	-	-
Teske	5	2	36	4	1	-	-	-
Otac	1	2	29	3	-	-	-	-
Fânî (Yusufşeyh)	-	-	2	-	-	-	-	-
Arklar	-	-	2	-	-	-	-	-
Dündarşeyhoğlu	-	-	2	-	-	-	-	-
TOPLAM	179	36	783	79	7	4	-	1

1571-1572 Tahririne (TD.74) Göre Çiftlik Sayısı

	Tam Çift	Nim Çift	1,5 Çift	2 Çift
Yarımcaavşar	4	6	1	-
Başbereket	12	12	2	1
Teske	11	18	2	-
Arklar	-	2	-	-
Ortabereket	9	6	2	-
Zâviye Bereket	4	3	-	-
İlhan	13	12	2	-
Karaviran-ı çatalcık	5	2	-	-

Çukurvıran	7	6	-	-
Yüregir	3	24	-	-
Kirec	3	1	1	-
Boyaluafşar	2	16	2	-
Uluçanlı	7	18	-	-
Keçilü	5	10	-	-
Musa	1	7	-	-
Ilıca	3	14	-	-
Akdepe	4	13	-	-
Özler	8	18	-	-
Salih	1	8	-	-
Yeniceincepelid	7	4	-	-
Kalta	4	5	-	-
Bayram	9	18	1	-
Kabaca	3	5	-	-
Alpagud	1	-	-	-
Kınık	2	12	-	-
Fânî (nâm-ı diğer Yusufseyh)	1	-	-	-
Çukurvıran	2	13	-	-
Yalak	-	-	-	-
Uruş	9	20*	2	-
Karkın	1	8	-	-
Oltan	8	12	1	-
Oltan -el-mezbur	1	2	-	-
Karaca Viran ve Kayabaşı	11	34	2	-
Cimder Divânı ve Tokuz Pı narı	7	10	1	-
Yoğunpelid	21	16	2	1
Saray (nâm-ı diğer Yukarude relü)	3	10	-	-
Aşağaderelü	1	4	-	-
Oğuzçayırı	10	28	1	-
Dede Zâviyesi	3	6	-	-
Çağa	7	9	-	1
Çağa-el-mezbur	7	5	2	-
Karavıran-ı Ağbaşın	4	12	-	-
Kızık	-	2	-	-
Otac	3	22	-	-

Boyalubüzürk ve Küçük ve Ortaboyalu	7	31	-	-
Billükazık	1	19	-	-
Dörtuluk	1	7	-	-
Toplam	236	510	25	3

TD.74'de kaza genelinde 236 tam, 510 nîm, 25 bir buçuk ve 2 adet de iki çift büyüklüğünde toplam 774 çiftlik görünmektedir. Bunların %30,5'i tam, %66'sı nîm, %3,3'ü bir buçuk çiftlik ve 0,004'ü iki çiftliktir. 16. yüzyılda yapılan ikinci tahrîrde, hâric reâyâ tasarrufundaki çiftliklerin dahil reâyâyâ geçtiği anlaşılmaktadır. Bu her hâlde tedricen gerçekleşmiştir. İlk bakışta dahil reâyâ tasarrufundaki tam çiftlikler 179'dan 236'ya çıkmış gibi görünmekle beraber bu yanlıcıdır. TD.117'de dahil reâyâ 179, hâric reâyâ 36 olmak üzere toplam 215 adet tam çiftlik bulunmaktadır. Dolayısıyla kazada çiftlik sayısındaki artışı tesbit için bu iki rakam karşılaştırılmalıdır. Bu cümleden olarak tam çift miktarındaki artış %9,76 râddesindedir. TD.117'de 783 dahil, 79 hâric olmak üzere 862 adet nîm çift bulunurken, TD.74'de bu miktar 510'a düşmüş, diğer bir ifade ile %40,8 azalmıştır. 1,5 çift büyüklüğündekiler 11'den 25'e yükselerek %127 artış göstermiştir, ancak toplam çiftliklerin %3,3 gibi küçük bir yüzdesini oluşturduğu unutulmamalıdır. Toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik kanûni tedbirlere rağmen nüfusun, evliliklerin artışına bağlı olarak özellikle nîm çiftliklerin parçalandığı düşünülebilir; nitekim bennâk ve hâne sayısındaki artış, mücerred sayısındaki azalış bu düşüncüyü destekleyici mâhiyettedir.

HASSA ÇİFTLİK

Tahrîr defterlerinde sipâhînin şahsına tahsis edilen çiftlik, otlak, sazlık, bağ, çeltik, değirmen gibi gelir getiren kalemleri ifade etmek için söz konusu varlığın başına "hassa" ibaresi eklenerek kaydedilmektedir. Bu kabil yerler çoğunlukla çiftlik olmaktadır. Emecan hassa çiftlikleri "sipâhînin kendi nâm ve hesabına işlettiği ve fakat mülk statüsünde bulunmayan toprak parçaları" olarak tanımlanmaktadır⁵⁴. İnalçık Kanûni Sultan Süleyman dönemine kadar hassa adıyla sipâhîlere bir çiftlik, bağ, çayır, meyva ağaçları ve değirmen verildiğini; bunların reâyânın emek hizmetleriyle işletilmesinin düşünüldü-

⁵⁴ Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s.223.

günü belirtiyor⁵⁵. Trabzon Livası kanûnunda yer alan "Trabzon sancağında olan tûmârların reâyâsı hassa bağlar için yılda her raiyyet üçer gün hizmet eyleye hassa bağlar harâba müteveccih olmaya" ibaresi bunu teyid etmektedir⁵⁶. Fakat bu durumun, yıllık emek ihtiyacı çiftliklere göre daha sınırlı olan bağlara müteveccih olduğu düşünülebilir⁵⁷. Başlangıçta hassa kaydolunan yerlerin tapuya verilmesi söz konusu değildi. Eğer bir sipâhî hassa çiftliği tapuya verirse, kendisinden sonra gelen sipâhî o tapuyu kaldırma hakkına sahiptir⁵⁸. Sipâhî hassa yeri kendi döneminde tapuya verdikten sonra da isterse bozabilir. Hassa arâziyi tapulu arâziden ayıran en belirgin özellik budur. Zîrâ reâyâ yerleri tapulandıktan sonra artık geri alınamaz⁵⁹. Sultan I. Selim kanûnunda bir raiyyet yeri herhangi bir şekilde mahlûl kalırsa sipâhînin o yeri kendisinin sürebileceği, ortağa veya tapuya verebileceği görülmektedir. İlk iki hâlde de söz konusu arâzî hassa sayılmaz, dolayısı ile avârız vergisini sipâhî öder. Ancak bu yer müteakib defterlerde de sipâhî üzerinde kayıtlı olursa artık hassa hükmündedir dolayısı ile avârız verilmez⁶⁰. Anlaşılan, bir şekilde mahlûl kalan yerler önce sipâhî tarafından işlenmekte/işletilmekte, bilâhère sipâhînin talebiyle hassa statüsü kazanmaktadır⁶¹.

Defterdeki kayıtların hassa olup olmadığı nasıl anlaşılacaktır? Bu durum Sultan I. Selim kanûnunda açıklanmaktadır. Sipâhî tûmârındaki hassa yerler, çayırklar kışlak, yaylak deftere yazıldığında öşür, resim ibaresi yok ise bu takdirde söz konusu yerler hassadır, İnalçık da hassa yerlerde ayrıca hasıl gösterilmediğini belirtir⁶²; ancak "taht-ı râddesinde" öşür ve resim yazılmayıp hassa ibaresi var ise bu takdirde hassa demek değildir, bundan öşür ve resim alınır⁶³. Kanûnlarda, deftere hassa olarak kaydolunan yerlerden dörtte bir almanın (rub') "kanûn-ı kadim" olduğu görülmektedir. Buralarda bağ ve bahçe yapıldığı takdirde yine dörtte bir alınır⁶⁴. Kanûna muhalif olmakla be-

⁵⁵ Halil İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s.160-161.

⁵⁶ Barkan *Kanûnlar* s.59.

⁵⁷ İnalçık, Fatih kanûnnâmesine göre reâyânın beylik bağ için yılda üç gün angarya hizmeti ile yükümlü olduğunu belirterek bağların çiftlikler gibi sürekli işgücüne ihtiyaç göstermediği için hassa olarak kaydedildiğini ifade etmektedir. Bkz. *Arvanid*, s.XXX.

⁵⁸ Barkan, *Kanûnlar*, Aydın Kanûnu, s.9.

⁵⁹ Yaşar Yücel-Selami Pulaha, *I. Selim Kanûnnâmesi (1512-1520)*, Ankara 1995, s.165-166.

⁶⁰ gös.yer

⁶¹ Nitekim Emecan "sipâhîlerin bazı toprakları kendi üzerlerine istemek suretiyle elde ettiği"ni belirtmekte ve bunu Manisa defterlerindeki "... sabıka sipâhî talebiyle hassa kaydolunmuş", "... iki çiftlik boz mahlul yer var, sipâhîsi taleb etdüğü sebebden üzerine kaydolundu..." şeklindeki kayıtlarla ispatlamaktadır. Bkz. Emecan, *Manisa*, s.224 ve 224/9.

⁶² Bkz. İnalçık, *Arvanid*, s.XXX.

⁶³ Yücel-Pulaha, a.g.e., s.74.

⁶⁴ Barkan, *Kanûnlar*, s.9.

raber, sipâhî hassa çiftliği tapuya verdikten sonra burada bağ veya bahçe yapıldı ise yeni gelen sipâhî de hasılın dörtte birini alır yoksa bağ ve bahçe raiyyet elinden alınmaz⁶⁵. Selim I kanûnu da hassa kaydolunan yerlerden ve bunlar bağ-bahçe yapıldığı takdirde de dörtte bir alınacağını göstermektedir⁶⁶.

Görüldüğü üzere hassa kaydolunan yerler çiftliklerden ibaret değildir. Çoğunlukla bağ olmak üzere bir değirmen, çayır vs. olabilir. Doğrudan sipâhînin tasarrufuna verilen yerleri ifâde eden "hasa"lar, en azından başlangıçta tapuya verilemediğinden ortakçılık suretiyle işletilerek hasılın yarısı veya dörtte birini sipâhî alır. I. Selim kanûnu ortakçı kaydolanlara beylikten tohum verilerek hasılın ortaklaşa paylaşılacağını ve bu sebeple ortakçıların avâz-ı divâniyeden muaf olduklarını belirtir⁶⁷. İncalcık, hassa bağlar hisse şeklinde ise "'an bağ-ı"olarak ve bu kabil yerlerin genellikle ilk sahibi adıyla kaydedildiğini belirtiyor.⁶⁸Barkan "askerî maksatla at yetiştirmek için ehemmiyetli olan çayırın genellikle devlet malı sayılarak ümûrlulara tahsîs edildiğini belirtmektedir⁶⁹. Nitekim Silistre kanûnundaki "... hasa çayır sipâhîninindir, dilerse kendi biçer dilerse reâyâsına ve gayre virüb resmin alır ve hassa yazılan çayır ve saz kimesneye tapu ile virilmez ve kimesneye dahi mahsus değildir" ifâdesi bunu açıkça göstermektedir⁷⁰. İncalcık hassa değirmenlerde ortakçılık söz konusu olabileceği gibi; sipâhînin vergi hasılatının tamamını, yarısını veya üçte birini alabileceğini belirtmektedir. Hasa değirmenler zamanla harâb olduklarından hassa sıfatı yerini "resm-i âsiyâb"a bırakmaktadır. "Resm" tabîri hassalığın kaldırıldığına işaret eder⁷¹. Bazı hâllerde hassa kaydedilen ağaçlar da bulunmaktadır. Sultan I. Selim kanûnu reâyâ çiftliği içinde olmayan "kadim koz ağaçları"nın sipâhîye âit olduğunu göstermektedir. Reâyâ çiftliğindeki ceviz ağaçları reâyânın kendisi, atası veya dedesi tarafından aşılandığı takdirde sipâhî yalnız öşrünü alır; reâyâ çiftliği hududundaki ağaçların hasılı ise sipâhî ile bölüşülür. Kestane, zeytin, meşe palamudu vs. de bu kapsamdadır⁷².

⁶⁵ a.g.e., Bolu Kanûnu, s.30.

⁶⁶ Yücel-Pulaha, s.74.

⁶⁷ a.g.e., s.169.

⁶⁸ İncalcık, *Arvanid*, s.XXX.

⁶⁹ Barkan -Meriçli, s.96.

⁷⁰ Barkan, *Kanûnlar*, s. 283.

⁷¹ İncalcık, *Arvanid*, s.XXXI.

⁷² Yücel-Pulaha, s.169; ayrıca bkz.İncalcık, *Arvanid*, s.XXX ve Nicoara Beldiceanu, *XIV.Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Timâr*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1985, s.51.

Hassa çiftlikler vb. nasıl işletiliyordu? Kanûnlar ve şimdiki kadar yapılan araştırmalar, hassa yerlerin dört şekilde işletildiğini göstermektedir. Bunlar İnalçık, Barkan ve Beldiceanu'nun gösterdiği üzere sipâhî tarafından bizzat veya angarya hizmetleri ile, ortakçılık yolu ile, işletme hakkının tapu resmi karşılığı devri ile ve nihâyet mukataa/iltizâm yolu ile olabilmekte idi⁷³. Esasen hassa yerlerin bizzat sipâhî tarafından işlendiğine dair defterlerde kesin bir delil bulunmamakla beraber, bu yerlerin tahsis edilme mantığı bu sonuca götürebilir. Ortakçılık suretiyle işlendiğinde, Beldiceanu 1462-63 tarihli tahrir defterlerinde "ortak dutar" ifâdesinin yer aldığını belirtmektedir⁷⁴. Çokça üzerinde durulan husus angarya hizmetiyle işletilmesidir. İnalçık, bir yandan sipâhînin düzenli olarak sefere katılma mecburiyeti diğer yandan emek hizmetlerinin nakdî vergilere dönüşmesi ile giderek mukataa veya kirâ sistemine geçildiğini⁷⁵, kezâ Barkan merkezîyetçilik artukça ve para ekonomisindeki gelişmelerin neticesi olarak hassa çiftliklerin fonksiyonlarını kaybettiğini ayrıca harpler dolayısıyla sipâhîlerin sıkça değişerek buna fiilen imkân kalmadığını belirtmektedir⁷⁶. Barkan hassa çiftliklerin "reâyâ çiftliklerinden tamamen farklı olarak, şekil ve şartları devlet kanûnları ile tayin edilmiş bulunan umûmî ve tek tip bir kirâ mukavelesi ile değil, tamamen şahsî ve serbest bir anlaşma usûlü ile arzu edilen bir şekilde kirâyaya verilebilmekte" olduğunu belirtmektedir⁷⁷. Eğer ilişki ortakçılık şeklinde olursa, bazen tohum ve çift hayvanları sipâhî tarafından temin edilerek mahsûl paylaşmakta, bu yapılmadığında sipâhî dörtte bir hisse almaktadır; söz konusu yer bağ, bostan vb. ise sipâhî hissesi üçte veya dörtte bir olmaktadır⁷⁸. Mukataa durumunda toprağı kirâlayan kimse açık artırma veya anlaşma yoluyla belirlenen kirâyı öder. İnalçık, tahrir defterlerinde hasılı toptan bir meblâğ olarak belirtilen çiftlik ve mevrâların bu tür mukataalı yerler olduğunu belirtmektedir⁷⁹.

Nihâyet 1539'da Kanûni'nin sipâhîlerin hassa yerleri işletme veya kirâlama yetkilerini ilga ederek "tapulu tasarruf hâline dönüşmesini emr"ettiğini

⁷³ Beldiceanu , s.55 vd; İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih*, s.160-161; Barkan-Meriçli s.96.

⁷⁴ Barkan-Meriçli, s.56.

⁷⁵ gös.yer ,

⁷⁶ a.g.e., s.113.

⁷⁷ Barkan, "Çiftlik" maddesi, *İA* s.394.

⁷⁸ gös.yer

⁷⁹ İnalçık bu tür uygulamanın Osmanlı öncesi Bizans ve Balkan devletlerinde de görüldüğünü belirtir. Bkz.Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.I, s.81.

görüyoruz⁸⁰. Daha 1531 tarihli defterlerde ".. emri pâdişâhî ile satlub ehli karye bağ idüb öşrün verirler" gibi kayıtlar bu uygulamanın daha önce başladığını göstermektedir⁸¹ ,Emecen bu durumu devletin, askerî-iktisâdî amaçlarla reâyâ lehine sipâhilerin toprak tasarrufuna engel olmak istemesi şeklinde yorumlarken; Barkan üzerinde "mensûh" kaydı bulunan hassa çiftliklerin artırılmalı satışlara konu olduğunu (bundan tapuya vermek anlaşılmalı) ve yeni sahiplerin bu çiftlikleri işletmesi, kirâyaya vermesi ile mîrî arâzî rejiminde boşluklar doğduğunu belirtmektedir⁸². Sonuç olarak hassa yerde eğer mukataa söz konusu ise hasılı toptan bir meblâğ olarak yazılıdır; ortaklık ile işletiliyor ise "ortak dutar" veya benzeri bir ifâde bulunur; tapu ile satıldı ise "mensûh" kaydı bulunur; son olarak sipâhî belli bir hisse alıyor ise "'an bağ-ı" veya "'an beg bağı" gibi ifâdeler ile gösterilir. Şu hâlde bir iki yerdeki bağları ihmâl ederek, 16. yüzyılda incelediğimiz bölgede gerçek anlamıyla hassa çiftlik bulunmadığını, bunların mukataaya verildiğini söyleyebiliriz. Hasa çiftliklerin üzerinde -uygulamanın yaygınlaşmış olması sebebiyle olsa gerek- her ne kadar "mensûh" kaydı bulunmasa da, bunların hasılının toptan bir meblâğ olarak kaydedilmiş olması, bu düşünceyi teyid etmektedir.

AYAŞ KAZASI GELİR KOMPOZİSYONU

Ayaş'ın tûmâr kesiminden sağlanan vergi hasılatı TD. 117 (1523) için mezrâlar hariç 126 780 akça, mezrâlar dahil 129 659 akçadır. TD. 74 (1571/72) için mezrâlar hariç 214 368 akça, mezrâlar dahil 216 338 akçadır⁸³. Buna göre TD.117 için toplam vergi hasılının %97,77'si köylerden, %2,22'si mezrâlardan elde edilmektedir. TD.74 için ise toplam vergi hasılının %99,08'i köylerden, %0,92'si mezrâlardan sağlanmaktadır.

Mezrâlar hariç, kaza dahilindeki köylerden elde edilen toplam vergi gelirleri içinde en büyük pay sırasıyla hubûbât, raiyyet rûsûmu ve bağ-bahçebostan grubuna âittir. Tabloda görüldüğü gibi ilk tahrîrde zemin resmi önemsiz bir meblâğ iken; ikinci tahrîrde nüfus ve evlenme oranındaki artışa paralel olarak çiftliklerin parçalanması ile tasarruf edilen zemin sayısı ve dolayısıyla bunların toplam vergi içindeki payı yükselmiştir. Zemin sayısındaki

⁸⁰ İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih*, s.160.

⁸¹ Emecen, *Manisa*, s.224.

⁸² Emecen, gös.yer ve Barkan-Meriçli, s.113.

⁸³ Tahrîr defterlerinde bazı köyler için katıplerin kaydettiği vergi hasılları ile vergi kalemlerinin tek tek toplanmasıyla elde edilen hasıl rakamları farklı çıkmaktadır. Burada kendi hesaplarımız kullanıldı. Defterlerde yer alan her türlü vergiler ekteki tablolarda bulunmaktadır. Ayrıca aşağıda (*) işaretli dipnot dikkate alınmalıdır.

artış, yeni toprakların tarıma kazandırılmış olabileceği ihtimâlini de düşündürmektedir. Kezâ ikinci tahrîrde hassa çiftlik hasılatındaki azalma, bunların giderek tapulu arâziye dönüştürüldüğünü göstermektedir. Barkan, tîmâr be-râtlarında her bir hassa çiftliğin sipâhiye 200 akça gelir getireceğinin kayıtlı olduğunu bildirmektedir⁸⁴. Pamuk, hayvancılık ve bâd-i heva vergilerinin mutlak olarak değeri artmakla beraber, toplam vergi hasılatı içindeki payları pek değişmemiştir. Çeltik ve değirmen vergileri de mutlak olarak artmakla beraber, oransal payları azalmıştır. Aynı ve nakdî vergi oranlarına gelince, hubûbâtta aynen vergi alındığı bilinmektedir. Defter kayıtları ve kanûnlar, çeltiğin de aynen vergilendirildiğini göstermektedir. Bu durumda ilk tahrîrde %51,8 olan aynı vergi oranının, ikinci tahrîrde %57'ye yükseldiği söylenebilir.

Vergi Gelirlerindeki Değişim*

	117	ToplamGelir İçindeki%Pay	74	ToplamGelir İçindeki%Pay	Değişim %
Raiyyet Rûsûmu	29922*	23,65	37858**	17,66	28,56 +
Hubûbât	59527	47,06	115004	53,64	93,2 +
Bağ, bahçe,bostan, sebze, meyve	6720	5,3	13633	6,35	102,8 +
Çeltik	5994	4,73	7282	3,39	21,5 +
Pamuk	4227	3,34	6817	3,18	61,2 +
Hayvancılık	4039	3,19	6644	3,09	64,8 +
Değirmen	2562	2,02	3834	1,7	49,6 +
Bâd-i Heva	5332	4,2	10343	4,82	94 +
Zemin	272		8268	3,85	2939,7 +
Hassa Çiftlik	6585	5,2	2525	1,17	61,6 -
Hassa mevrâ	50		50		
Hassa Çayır	245		270		
Mevrâ	425		-		
Yaylak	420		820		
Otlak	-		470		
Çayır	-		80		
Diğer	160		470		
Toplam	126480		214368		69,48 +

*İспенç dahil (475 akça); **İспенç hariç

⁸⁴ Ömer Lütfi Barkan, "Timâr", *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, İstanbul 1980, s.831.

* Bütün köylerden tahsil edilen çeşitli vergi kalemlerinin teferruatı ekteki tablolarda bulunmaktadır. Bu tablolarda -gerçek anlamda hassa olmamakla beraber -hasşa unvanıyla kaydedilen bağ, çeltik ve saire, yukarıdaki tabloda ilgili kalem içinde yer almaktadır. Diğer taraftan TD.117'de Dünderşeyhoğlu köyünde bütün vergi kalemleri tek tek belirtilmemiş ve hasıl "an il galle ve gayrihi" olarak kaydedilmiş olduğu için bu köy yukarıdaki hesaplara katılmamıştır. Bütün köylerin hasılları toplamı 126780 akça olup, mezkûr köyün 300 akçalık hasılı çıkarılarak 126480 akça üzerinden oranlanmıştır.

Vergi kalemlerinin toplam vergi hasılatı içindeki payı yerine muhtelif tarımsal ürünlerin yine tarımsal vergi hasılatı içindeki payını dikkate almak daha anlamlı olabilir. Bu durumda da her iki tahrir için, toplam vergi geliri içinde tarımsal ürünlerin oransal sıralaması değişmemektedir. Buna göre hubûbât vergileri ilk sırayı alırken onu bağ-bahçe-bostan grubu, çeltik, pamuk ve hayvancılık takip etmekte olup teferruatı aşağıda verilmektedir.

	Tarımsal Ürün Payları		Hayvancılık Dahil Tarımsal	
	Hayvancılık Hariç Tarımsal Gelir İçindeki Pay	%	Hayvancılık Dahil Tarımsal Gelir İçindeki Pay	%
Hubûbât	59527	74	115004	76,37
Bağ, bahçe, sebze, meyve, bostan	6720	8,35	13633	9,13
Pamuk	4227	5,25	6817	4,56
Çeltik	5994	7,45	7282	4,87
Hayvancılık	3959	4,92	6524	4,37
Toplam	80427		149260	

RAİYYET RÛSÛMU

Çift resmi kendi grubunda ilk tahrirde olduğu gibi ikincisinde de en büyük yekûnu oluşturmakla beraber; ikinci tahrirde bennâk resmi oransal olarak olağanüstü bir artış göstererek çift resmine yaklaşmıştır. Diğer bir ifade ile ilk tahrirde çift resminin payı %83,6 iken ikinci tahrirde %52,2 olmuş; bennâk resmi ise (ekinli ve bennâk olmak üzere) ilk tahrirde %16,4'lük paya sahipken, ikinci tahrirde bu pay %45,1'e yükselmiştir. İlk tahrirde mücerredlerden vergi alınmadığı bilinmektedir. İспенçeye gelince, İnalçık ispençenin genellikle sipâhiye âit olduğunu bildirmekle beraber, özellikle Fatih devrinde hazîneye tahsis edildiğini belirtmektedir. Önceleri Anadolu, Karaman, Rum ve Arap vilayetlerinde ispençe uygulanmayıp buralarda hristiyanlardan da çift vergisi alındığını⁸⁵; 1540'larda Anadolu'da alınmaya başlandığını, havass-ı hümayûn arâzisinde ise ispençenin cizye ile birlikte hazîne adına toplandığını ifade etmektedir⁸⁶. İnalçık'ın tetkiklerinden anlaşıldığına göre, ispençe sipâhiye verilmediği zaman "ispençesi beyliktir", "bilâ ispençe" veya benzeri bir ifâdenin defterde yer alması gerekir. Ayaş'da tûmâr kesiminde Uruş, vakıf kesiminde Gûdül ve birlikte yazılan köyler ile Kesenos'da zimmî nüfus bulunmaktadır. Sancak kanûnlarında "kefere taifesine resm-i çift bağ-

⁸⁵ İnalçık, *Toplum ve Ekonomi*, s.58-62.

⁸⁶ İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih*, s.108.

lanmamıştır, ispenç tayin olunmuştur; her harac güzara yirmi beşer akça" ifâdeleri yer almaktadır⁸⁷. TD.117'de Uruş köyü dört tûmâr hissesine ayrılmıştır. Uruş (2)'de kayıtlı 6 zimmî için kategori belirtilmeden ispenç-i gebran 150 akça kayıtlıdır ve hasıla dahildir . Uruş (3)'de 9 zimmî kayıtlı olup, dördü mücerredir⁸⁸. İспенç hasıla dahildir. Ancak bunlardan alınan 200 akçalık ispençin kişi başı dağılımı kanûnlara veya defterdeki açıklamalara uymamaktadır. Uruş (3)'de evli-bekâr ayrımı olmadan kayıtlı 5 zimmîden alınan 125 akça, 25 akçalık maktu vergiyi doğrulamaktadır. TD.74'de kayıtlı 23 zimmîde evli bekâr ayrımı olmayıp yalnız dördünde nîm işareti bulunmaktadır. Bu sebeple diğerleri mücerred kabul edildi ki, bu mûlahazanın yanlış olması da muhtemeldir. Diğer taraftan ispenç-i gebran 560 akça olup hasıla dahil değildir. Ancak TD. 74'de hisselerle ayrılmayan Uruş'un hasıl rakamı ile gelir kalemleri tek tek toplandığında elde edilen sonucun farklı olduğunu belirtmek gerekir⁸⁹. TD.74 ile yaklaşık aynı tarihlerde yapılan vakıf tahrîr defteri TD.558'de zimmî nüfus Gûdül ve birlikte yazılan köyler ile Kesenos'da bulunmaktadır. Kesenos'da "mezkûr zimmîlerden mücerred kayd olanlardan on üçer akça ve evlûsünden yirmi bir akça alına deyu mukayyed der defter-i atik, hâliya yine mukarrer" kaydı bulunurken ispenç hasıla dahil görünmemektedir⁹⁰. Gûdül'de ise "zimmîlerden resm-i çift, bennâk alınmayıp harac ve ispenç alınur deyu mukayyed der defter-i atik hâliya yine mukarrer" kaydı yanı sıra ispenç hasıla dahil görünmektedir. TD. 214'te Ankara sancak beyi Mehmed Bey'in gelirleri arasında gösterilen "ispenc-i gebran-ı nefsi Ankara 11000 akça" kaydı, yukarıdaki izâhlar çerçevesinde, ispençenin küçük dirlik sahiplerine değil, haslara dahil edildiğine misal teşkil etmektedir⁹¹.

⁸⁷ Barkan, *Kanûnlar I*, s.175, 181

⁸⁸ TD.117, v.396-397. Uruş köyü hisselerle ayrılmış olup her biri " 'an karye-i Uruş" olarak kayıtlıdır. Yukarıda köylere verilen numaralar bu hisseleri ifâde etmektedir.

⁸⁹ TD.74, v.283 a.

⁹⁰ TD.558, v.129 a.

⁹¹ TD.214, v. 6b.

RAİYYET RÜSÜMU

	TD.117	%	TD.74	%	Değişim %
Çift	24608	83,6	19759	52,2	19,71 (-)
Bennâk	3244	16,4	17073	45,1	252,8 (+)
Ekinli	1595		-		
Mücerred	-	-	1026	2,7	-
İспенç	475		-		-
Toplam	29922		37858		

Zirâi Üretim

Hubûbât⁹²

Mîrî arâzî üzerinde toprak tasarruf eden reâyânın, bunun karşılığı olarak devlete yani devleti temsil eden sipâhiye, toprağın resmini ödedikten başka; zirâatını yaptığı ürünün de öşrünü verdiği bilinmektedir. Öşür oranı eyâletlere veya toprağın verimine göre 1/ 10 ile 1/ 4 arasında değişmektedir⁹³. Genel olarak resmin nakdî, öşrünü aynı olarak tahsil edildiği söylenebilir de, zirâi ürünlerin depolanıp nakledilebilenlerinden yani hubûbât cinsinden aynı; mevsiminde değerlendirilmesi gerekenlerden nakdî öşür alındığı bilinmektedir⁹⁴. Bazı yerlerde hubûbât öşrünün nakit olarak alınmak istenmesi karşısında, sancak kanûnlarında bu durum açıkça men edilmiştir. Öşrünü tahsili genellikle harman yerinde taneler ayrıldıktan sonra fakat çiftçi mahsûlünü anbarlamadan önce, dirlik sahibi veya temsilcisi huzurunda; on-

⁹² TD.74'de ölçü birimi olarak bazan mud ile men bazan da mud ile kile kullanılmaktadır. Ayaş ile ilgili verilerden hareketle yapılan hesaplardan men ile kilenin aynı olduğu anlaşılmaktadır. Meselâ TD. 74'e göre Karacvran ve Kayabaşı köyleri için 41 mud 10 men huntanın değeri 3320 akçadır. Buğdayın muddu 80 akçadan 41 muddun tahrir değeri 3280 akçadır. Kalan 40 akça 10 menin değeridir. Kirec köyünde 3 kilelik buğday öşrü 12 akça değerinde olup kilesi 4 akçadır. Böylece 1 men ve 1 kile buğday öşrü 4 akça olduğu gibi, men ile kile de birbirine eşittir. Söz konusu rakamlar için bkz. ekteki tablolar.

⁹³ Hüseyin Özdeğer, "XVI. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Antep'in Sosyal ve Ekonomik Durumu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 16 (Şubat 1982), s. 68. Güçer'e göre Osmanlı İmparatorluğunda hubûbâtın alınan vergiler olağan ve olağanüstü olarak tasnif edilebilir. Bu durumda öşür ve salâriye her sene mutad olarak alınan; nüzül, sürsat ve iştırâ ise olağanüstü, diğer bir ifade ile harp zamanı ordunun işesi için alınan vergileri oluşturur ki bunlar örfî tekaliftir. Güçer, esasen sürsat ve iştırânın akdî bir mâhiyeti bulunduğunu belirtmektedir. Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hubûbât Meselesi ve Hubûbâtın Alınan Vergiler*, İstanbul 1964, s.43; diğer taraftan öşür ve salâriye mahalli, nüzül ve sürsat İstanbul kilesi ile tahsil edilmekte idi a.g.e., s. 65.

⁹⁴ Özdeğer, gös.yer

lar bulunmadığı takdirde köy imamı veya kethüdası gözetiminde yapılırdı. Bazı hâllerde bu ameliye ekinin taneleri ayrılmadan, demetler hâlinde iken yapılabilirdi⁹⁵. Bu durumda da öşrün köye getirilip dövüldükten sonra sipâhî anbarına taşınması ve "akreb" pazara iletilmesi gerektiği, akreb pazarın bir günlük yol olduğu bilinen bir keyfiyettir. Güçer harman başında dirlik sahibinin öşrünü tahsil eden vekilinin ve hayvanının yiyeceği mukabili alınan salâriyenin başlangıçta ayrı olmakla beraber zamanla öşre ve hasıla dahil edildiğini; öşrün 1/5 gibi yüksek oranlı olduğu yerlerde ayrıca salâriye alınmadığını belirtmektedir⁹⁶.

16. yüzyılda Ankara'da yapılan iki tahrîrde de Ayaş kazasında hubûbât-tan alınan vergiler içinde ilk sırayı buğday almaktadır. Buğdayı arpa, burçak ve nohut takip etmektedir. Mercimek kaydı ise yalnız TD.74'de bulunmaktadır.

Hubûbât-tan Alınan Vergiler

	TD.117 (akça)	%	TD.74 (akça)	%	Değişim %
Buğday	34510	58	72516	63,1	110,1
Arpa	22347	37,5	34900	30,3	56,17
Burçak	1950	3,3	6056	5,3	210,5
Nohut	720	1,2	1288	1,1	78,88
Mercimek	-	-	244	0,2	-
Toplam	59527	100	115004	100	

İki tahrîr arasında vergi gelirindeki değişme nakit cinsinden ve artış yönünde olmak üzere buğdayda %110,1, arpada %56,1, burçakta %210,5 ve nohutta %78,88 oranındadır. Hubûbât-tan alınan vergilerin toplamı ise %93,19 oranında artmıştır. Ancak aynı olarak alınan öşür miktarındaki artış, yani kile cinsinden vergi hasılatı ve bunda meydana gelen artış hesaplandığında bu oranlara ulaşamamaktadır.

⁹⁵ Güçer, s.54-55

⁹⁶ a.g.e., s.52-53. I. Selim kanûnuna göre el ile yolunan hubûbât-tan öşür, orak ile biçilen mahsûlden 1/8 öşür ve salâriye alınır, bkz. Yücel-Pulaha, s.72.

Hubûbât Üretimi (kile)

	TD.117	TD.74	Artış %
Buğday	11610	18069	55,63
Arpa	4678	11980	38,05
Burçak	780	2024	159,48
Nohut	240	347	44,58
Mercimek	-	61	-

Buğday, arpa ve burçak 1/8, nohutta ve mercimek de 1/10 oranında öşür⁹⁷ alındığına göre vergi miktarından yola çıkarak toplam üretim tahmin edilebilir, ancak bu tahminin yalnız tûmâr kesimine yönelik olup vakıf kesimini kapsamadığı belirtilmelidir. TD. 117'ye göre üretim miktarları olarak tahminen buğday 92880, arpa 69424, burçak 6240, nohut 2400 kiledir. TD.74'e göre tahminen buğday 144552, arpa 95840, burçak 16192, nohut 3400 ve mercimek 610 kiledir.

Dirlik sahibine tevcih edilen gelir yekûnunun hesaplanabilmesi için, aynen tahsil edilen öşrûn nakdî kıymetinin bilinmesi zarureti vardır. Bu bakımdan bazı sancak kanûnlarında hubûbât için takdir edilen fiyatlar bulunmaktadır. Her hâlde bu fiyatların piyasa fiyatlarına uygun olması gerekir. Diğer taraftan bu fiyatların tesbiti, tahrirden sonra defterlerin pâdişâha arz olunması ve onun fermanıyla mümkün olabilmektedir⁹⁸. Ankara'nın sancak kanûnunda esasen öşür oranı veya çeşitli ürünlerden alınan aynı verginin hangi narh fiyatıyla değerlendirilerek hasıl yazıldığı yer almamaktadır. Buna rağmen tahrir defterlerinde vergi olarak alınan hubûbâtın mud veya kile cinsinden miktarı ile akça cinsinden takdir edilen değeri bulunmaktadır. Böylece herhangi bir köyde belli bir ürünün nakdî değerini, yine belirtilen mud ya da kileye bölerek söz konusu ürünün kaç akça üzerinden hesaplandığını tesbit etmek mümkündür. Bu çerçevede yapılan hesaplara göre birçok

⁹⁷ Nohut ve mercimekte salarlık alınmadığına dair bkz. Yücel-Pulaha, s.167.

⁹⁸ Güçer, s.58. Kanûni devrine âit bir hüküm sureti bu konuda yeterince bilgi vermektedir: "...hin-i tefüşde ve tefehusda zahir ve ruşen olan mahsûlâtın her nev'inin üçer yıllığın bir yere cem' idüb dahi üçe bölüb bir bölüğün defterlerine kaydeyleyeler amma kıymeterin ta'yin eylemeyeler ve her köye cümle yazmayalar Hemen her birinin hasılı ma'lum olunub bunda gelicek narhları hususu benüm 'izz-ü huzur-u 'adalet mevfurıma arz olundukda anın üzerine nice baha ta'yin idersem zeylinde kaydolunub her tûmârın mikdarı ma'lum oluna ve cümlesi bağlanıla..." bkz. Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin nüfus ve Arâzi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri (I), İFM, C.II/1, s.40

köyde aynı ürünler aynı fiyattan işlem görmekle beraber, bazı yerlerde küçük veya büyük farklarla istisnalar da görülebilmektedir. Böylece TD.117 'ye göre genel olarak buğdayın muddu⁹⁹ 60, kilesi 3 akça; arpanın¹⁰⁰ muddu 50, kilesi 2,5 akça; burçağın muddu 50, kilesi 2,5 akça ve nohutun muddu 60, kilesi 3 akça olarak hesaplanmıştır.

TD.74'e göre buğdayın muddu 80, kilesi 4 akça; arpanın üç köy hariç¹⁰¹ muddu 60, kilesi 3 akça; burçağın üç köy hariç¹⁰² muddu 60, kilesi 3 akça; nohutun bir köy hariç¹⁰³ muddu 80, kilesi 4 akça ve mercimek bütün köylerde muddu 80, kilesi 4 akça olarak hesaplanmıştır. Böylece iki tahrir arasında fiyatlarda meydana gelen artışın buğday ve nohut için %33,33, arpa ve burçak için %20 olduğu söylenebilir.

Barkan'ın hesaplarına göre, hicri 929 tarihli TD.117 ile hemen hemen aynı tarihlerde (hicri 928) yapılan diğer tahrirlere göre buğday fiyatı Kütahya'da 120, Karesi'de 100, Biga'da 160 akçadır. TD.74 ile yakın zamanlarda yapılan tahrirlerde (1573) ise Hüdâvendigâr'da 200, Karesi'de 140, Kocaeli'nde 200, Ankara'da 80 akçadır. Barkan aynı zamanda bir livanın farklı kazalarında farklı fiyatlar olabildiğini de belirtmekte; kullanılan ölçeklerde hacim farklılığı, bölgenin tahıl pazarı olan yerlere uzaklığı, taşıma imkânlarının sınırlı oluşu gibi sebeplerin mahalli pazarlarda düşük fiyatlara yol açabileceğini ifade etmektedir¹⁰⁴. Ayaş'ın da dahil olduğu Ankara sancağındaki fiyatların diğer sancaklara göre hayli düşük olması da benzer sebeplere bağlanabilir.

Sebze, Meyve, Bağ ve Bostan

Üretimi yapılan her mahsûlden öşür alındığı ve mahsûlün depolanıp taşınabilir nitelikte olmasına göre öşürü aynı olarak, değilse nakdi olarak

⁹⁹ Dört köy için farklı fiyat söz konusudur. Oltan (el mezbur)'da 10 mud buğday 200 akça olarak hasıla kaydedilmiş dolayısıyla muddu 20, kilesi 1 akçadan hesaplanmıştır. Ilıca'da 13 mud buğday 880 akça olup muddu 67,69 ve kilesi 3,38 akçadan hesaplanmıştır. Uruş (3)'de 2 mud buğday 100 akça; muddu 50, kilesi 5 akça ve Özler'de 1 mud aynı öşür 30 akça takdir edilerek kilesi 3 akçadan hesaplanmıştır.

¹⁰⁰ İki köyde farklı fiyat söz konusudur. Aşağaderelü'de muddu 52, kilesi 2,6 akça; Kınık'da muddu 48,5 ve kilesi 2,4 akçadır.

¹⁰¹ Saray'da muddu 65,45 ve kilesi 3,27 akça; Bayram'da muddu 20 ve kilesi 1 akça; Ilıca'da muddu 12,35 ve kilesi 0,62 akça olarak hesaplanmıştır.

¹⁰² Yarımcaavşar ve Karaviran-ı Ağbaşın'de muddu 53,33 ve kilesi 2,66 akça; Alpagud'da muddu 80 ve kilesi 4 akçadır.

¹⁰³ Yoğunpelid'de muddu 60, kilesi 3 akçadır.

¹⁰⁴ Barkan-Meriçli, *Hüdâvendigâr*, s. 67-68.

alındığı yukarıda belirtilmişti¹⁰⁵. Nakit olarak alınacak öşürün hesaplanmasında farklı kriterler söz konusu olabilmektedir. Bazı sancak kanûnlarında reâyâyâ darlık olmaması için, öşür miktarına bedel tahmin edilip harac itibar olunduğu ve dönüm başına 3, 5 veya 10 akça gibi vilayetlere göre değişen miktarlarda nakit alındığı belirtilmektedir¹⁰⁶. Bazı sancak kanûnlarında ise mahsûlün gerçekten öşürü alınacağı için deftere öşür kaydedildiği belirtilmektedir¹⁰⁷. Bu durumda mahsûl meyva, sebze ya da her ne ise olgunlaştığında bilir kişiler (ehl-i hibre) tarafından ürünün kıymeti takdir olunarak, aynı öşür yerine bedel olarak nakden akça alınması daha uygun bulunmuştur. Bazı yerlerde ise bağlardan, belli miktardaki -bu miktar mıntukasına göre 100 veya 1000 olabilmektedir- köke göre tesbit edilen bir meblâğ, nakit olarak alınmaktadır¹⁰⁸. Ankara sancak kanûnu bu konularda hiçbir bilgi vermemektedir. Vergi dökümlerine bakılarak bu tür mahsûllerin bağ, bahçe, sebze ve meyveden alınan vergi gelirleri içindeki sıralaması TD.117 için %72,4 ile bağ, %16 ile bostan, %6,16 ile ceviz ve %3,57 ile soğan; TD.74 için %48 ile bağ, %28,2 ile bostan, %11,3 ile soğan ve %3,1 ile ceviz şeklinde yapılabilir. TD.74'de bazı köylerde bağ ve bahçe birlikte kaydedilmiştir. Dolayısıyla ayrı ayrı oranları bilinmediği için yukarıdaki hesaplara katılmamıştır. Birlikte ve ayrı ayrı kaydedilen bağ ve bahçeler tek bir kalemde, bağ ve bahçe olarak hesaplanırsa bu oran %51'e ulaşacaktır. Ayrıca hassa bağların bu oranlara dahil olduğunu belirtelim. Ankara'nın 1 numaralı şer'iyeye siciline bakarak bostan kategorisine giren ürünlerin hıyar, badıncan, kabak, karpuz, kaba kavun, şehir kavunu, lahana vb. olduğu söylenebilir¹⁰⁹. Bahçe ile kastedilen ise, çeşitli meyva ağaçları ile evlerin bahçelerinde öz tüketime dönük üretim olsa gerektir. İkinci tahrirde bu tür vergiler yüzde yüzü aşan bir artış göstermiştir.

¹⁰⁵ Özdeğer, s.68-69.

¹⁰⁶ Barkan, *Kanûnlar*, s. 4.

¹⁰⁷ a.g.e., s.33,s.79.

¹⁰⁸ Özdeğer, s.77; Barkan, *Kanûnlar*, s.189.

¹⁰⁹ Hâlit Ongan, *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iyeye Sicili*, Ankara 1958, s.13-14.

Sebze, Meyve, Bağ ve Bostan Vergileri

	TD.117	%	TD.75	%
Bostan	1075	16	3849	28,2
Bağ	4866	72,4	6507	47,7
Bahçe	30	0,4	190	1,4
Bağ ve Bahçe	-	-	228	1,7
Soğan	240	3,6	1550	11,4
Sarımsak	-	-	10	0,07
Soğan ve Sarımsak	-	-	15	0,1
Armut	95	1,4	695	5
Armut ve Elma	-	-	15	0,07
Badem	-	-	40	0,3
Ceviz	414	6,2	434	4
Toplam	6720	100	13633	100

Pamuk ve Çeltik

Çeltik ekimi su kaynaklarına yakın ve genellikle pâdişah - şehzâde haslarında, vakıf¹¹⁰ ve mülk topraklarda; başka mahsûlün ekilemediği arâziye yapıldı¹¹¹. Pâdişah ve şehzâde hasları sipâhî tûmârı dahilinde bulunabilirdi. Tî-mâr topraklarında kendi adlarına çeltik zirâati yapanlar da bulunabilirdi. Ancak bazı yerlerde çeltik ekimi yalnız mîrî için yapılabilirdi¹¹². Mora vilayeti kanûnunda çeltik arklarının harâb ve işçilerinin perakende olması sebebiyle deftere yazılmadığı ancak arklar sonradan mamur olup çeltik ekilirse tohumun mîrîden verileceği, mahsûlden tohum ayrıldıktan sonra mîrî ve rençber

¹¹⁰ Vakıf topraklardaki çeltik zirâatine ilişkin olarak şu örnekler gösterilebilir: Beypazarı'nda vakıf köyü olan Kurca Hasan'da ekilen çeltiğin yarısı pâdişâha, yarısı da reâyâya âit olup; reâyâ hissesinden vakfa öşür verilmektedir. Barkan- Merçli, s.653. Ber vech-i iştirak suretiyle ve vakıf şartına bağlı olarak, Sokullu Mehmed Paşa ve nişancı Ahmed Paşa'ya çeltik işletmesi için verilen izin hakkında bkz. A.g.e., s.131; Beypazarı, Güney karyesinde merhum Karaca Ahmed zâviyesinde, ayende ve revendeye çorbalık için pirinç lazım olduğu sebeple Beypazarı kadısı arzı mucebince icazet için emr-i şerif verildiğine dair bkz. A.g.e., s.627.

¹¹¹ İnalçık devletin çeltik ekim alanlarını genişletme çabası yanı sıra, mevat arâzînin şenlendirilmesi suretiyle özel şahısların da önemli katkıda bulduklarını belirtmektedir. Bu tür yerler bilâhere temlik edilerek mülk statüsü kazanıyor, bir müddet sonra da evlatlık vakıflara dönüştürülüyordu bkz. Halil İnalçık, "Rice Cultivation and The Çeltükçü Reâyâ System In The Ottoman Empire", *Turcica*, XIV (1982), s.71-74.

¹¹² Emecen, *Manisa*, s. 248; "Çeltik" maddesi, *DİA*, C.8, s.265-266.

arasında bölüşüleceği; en önemlisi mîrîden başkasının çeltik ekemeyeceği kayıttır¹¹³.

Çeltik, yetişen her alana ekilirdi. Çeltikten başka suda yetişen bir tahıl bulunmadığı için, kendiliğinden çeltik zirâatine uygun alanlara - ki buralar sel sularının biriktiği yerlerdi - başka bir şey ekilemezdi; özel olarak açılan kanallarla sulanan yerlerde ekim yapılacağı zaman , ekim alanları sipâhî topraklarında ise, sipâhîlerin buralarda zirâat yapmaması istenirdi¹¹⁴. Fakat bütün çeltik nehirlerinde muntazaman her yıl ekim yapılması, su yetersizliği dolayısıyla mümkün olamıyordu. Emecan, ekim süreleri arasında 10-15 yıla varan fasıllar görülebildiği gibi, süreklilik arz etmeyen çeltik ekimi dolayısıyla defterlere yazılan verginin itibârî/maktu bir değer olduğunu belirtmektedir¹¹⁵. Doğru da bozulmuş arklara âit öşürlerin deftere yazılmaya devam edildiğini, hatta bazan bunların 60 - 70 yıl önceki rakamlar olduğunu bildirmektedir¹¹⁶. Bu uygulamanın sebebi , çeltik arklarının ihyasını icbar etmek isteği olmalıdır¹¹⁷ ancak reâyâya yansması farklı olabiliyordu. Çağa kadısına gönderilen bir hüküm bu konuda yeterince bilgi vermektedir şöyleki, sipâhîye defterde 2 mud çeltik yazılmışken bölgede artık çeltik zirâati yapılmamakta, sipâhî ise reâyâdan diğer öşür ve resimlerin yanı sıra 2 mud çeltik almaya devam etmektedir. Dolayısıyla bu men' edilmiştir¹¹⁸.

Havass-ı Hümâyûn için çeltik zirâati mîrî mukataa (emanet), iltizâm veya ortaklık usûlü ile yapıyordu. Pâdişah ve şehzâde haslarına âit mîrî çeltiklerde çalışan reâyâ "çeltikçi" ve "kürekçi" olarak tabir edilmekte ve vergiden muaf olmaktaydılar. Çeltik alanları ark, kanal veya nehir olarak adlandırılıyordu. Her kanal bir reisin sorumluluğunda olup, kanalların bakımını kürekçiler yapıyordu. Reisler kendi nâmlarına da bir miktar ekim yapabiliyorlardı. Ekim alanları mud, kile, kalbur gibi ölçü birimleri cinsinden tohum

¹¹³ Barkan, *Kanûnlar*, s. 331.

¹¹⁴ a.g.e., s. 205.

¹¹⁵ Emecan, *Manisa*, s.247.

¹¹⁶ Halime Doğru, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, Ankara 1997, s.123.

¹¹⁷ Nitekim Barkan "ümâr sahibine çeltik hasılı kaydedilmiş olan yerlerin yoncalık, bağ, bahçe hâline getirilmesi, çeltik suyunun başka bir işe alınması hâlinde öteden beri bu işle meşgul bulunanları toplayıp harap olan sulama kanallarını tamir ve çeltik sahalarını yeniden zirâate açtırmak işleri "cebirle teklif ve tahmil edip olugelen üzere zirâat" ettirmek kanûndur "demektedir bkz. *Toplu Eserler*, s. 836

¹¹⁸ İlhan Şahin-Feridun Emecan , *II. Bayezid Dönemine Âit 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, İstanbul 1994, s.47, hüküm no:166.

miktarı ile belirleniyordu¹¹⁹. Çeltik kim için ekilecekse tohumu o verirdi. Hasat zamanı önce tohum ayrılır, sonra mahsûl paylaşılır ve reâyâ kendi payından öşrünü verirdi. Satışta öncelik mîrîye âitti, sonra sırasıyla zuama, sipâhî, vakıf ve en son reâyâ gelirdi¹²⁰. Çeltik zirâatinin seyrini, aşağıda özetleneceği üzere Barkan'ın yayınladığı kanûnlarda ve bazı defter kayıtlarında görmek mümkündür. Esasen Barkan sancak kanûnlarının "soyut ve genel bazı hükümlerin sistemli olarak tasnif ve tertip edilmekten ziyade; belirli zaman ve mekanlarda somut bazı hadiselerle ilgili olmak üzere verilmiş emir ve fermanlardan" oluştuğunu ve ""bütün Osmanlı memleketlerine mahsus yeknesak ve genel kanûnlardan ziyade her yerin örf ve âdetlerine göre derlenmiş husûsî kanûnlar" olduğunu belirtmektedir¹²¹. Bu bakımdan aşağıda, önce çeltik zirâati yapılan muhtelif yerlerdeki husûsî uygulamalar ele alınıp, bilâhare genel esaslar belirlenmeye çalışılacaktır.

Sis livasında¹²², çeltik arkları yüz yıl kadar harâb ve hâli kaldıktan sonra bir şahıs kendi kavmiyle 924 senesinde bir arki ihya ederek çeltik ekip, âdet üzere onda bir öşür vermiş, diğer arklarda da zirâat yapılıncaya her yıl maktu 30 bin Halep akçasını hassa-i hümâyûna ödemek üzere iltizâm talep etmiş, bu talebi kabul edildiği gibi kendisi ve iki oğlu arklara reis tayin edilmiştir. Hasa-i hümâyûna âit arkların reis, saka ve çeltikçileri avârızdan muaf olduğu için bunlar da deftere muaf kaydedilmişlerdir. Kanûna göre hasat zamanı yalnız tohum olarak tayin edilen çeltik biçilip harman edilip ayrılır, kalan çeltik biçilmeden halka duyurularak satılır, mahsûlü satın alanlar kendileri harman ederler. Ödeme için bunlara iki ay vade tanınır, iki ay sonunda akçaları toplanır; yarısını mîrî adına mezkûr şahıs, yarısını da rençberler alır ve rençberler onda bir öşürlerini verirler. Zirâ çeltik kimin toprağına ekilirse onda bir öşür alınmak Sultan Kayıtbay zamanından beri kanündür. Tayin olunan tohum miktarına gelince bu, 40 kantardır. Ayrıca reisler birer, sakalar yarımşar kantar "şekere" ekerler, fazlasına müsaade edilmemiştir, bunlardan mîrîye pay alınmamakla beraber sahib-i arza öşür verirler.

Çeltik zirâatinin nasıl yapılacağına ve mahsûlün bölüşümüne gelince: Çeltik ekilecek yere önce su verilir, her birine ok denilen yüz dört parçaya bölünür ve en iyi dört ok ekimden evvel beylik olarak ayrılır. Kalan 100 okun

¹¹⁹ Zeki Arıkan, "XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Anadolu'da Çeltik Üretimi", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, Ankara 1990, s.478.

¹²⁰ Emecen, *Manisa*, s. 250 ve "Çiftlik" maddesi, *DİA*, C.8, s.266.

¹²¹ Barkan, *Kanûnlar I*, s. LX.

¹²² a.g.e., s.200-203

25'ini (dörtte bir) sakalar kendi tohumlarıyla eker, kalan 75 okun (dörtte için) yarısını -ki 37,5 ok eder- çeltik ekincileri kendi tohumlarıyla eker, diğer yarının 9,5 okunu çeltik "ıssı" olan kendi tohumuyla eker. Kalan yer ise toprak ve suyun sahibi olan sipâhî tarafından kendi tohumu ile ekilir¹²³. Eğer su ve toprak ayrı ayrı sipâhîlere âit ise, ikisi arasında tohumlarını kendileri vermek suretiyle paylaşılır. Çeltik biçildikten sonra saka, çeltik ekincileri, reis, yer ve su sahibinin ettikleri okların her birinden bir harman yapılır ve her harman dokuz "çec"e ayrılır. Çeclerden birinin yarısı beylik (mîrî), yarısı yer ve su sahibinindir. Yer ve su ayrı sipâhîlerinse aralarında bölüşürler. Kalan 8 çecin birini nehrin hafızı alır; birini, harmanı döğen öküz hakkı olarak alır. Kalan altı çec, tohum verip ekürene âittir. Ayrıca reis buçuk kantar, saka otuz batman, çeltikçiler yirmi batman "şekere" eker ve bunlardan yer, su ve mîrî hakkı için nesne alınmaz. Çeltiklerin biçme zamanı, mîrîden her arka birkaç kişi gönderilir. Bunların ve atlarının iaşesi saka ve rençbere âit olup, şahnelik olarak her biri götürebileceği kadar çeltik demeti alır.

Diğer bir uygulamaya göre, Sempas suyu ile Zülkadırlı taifesince zirâat olunan 4 arkdan yukarıdakiler gibi mîrî için 4'er ok ve şahnelik alınmayıp, her dokuz çecin yarısını mîrî, yarısını da yer ve su sahibi alırken; yine Zülkadırlı elindeki bir ark için, eskiden beri mîrîye çeltik verilmeyip her yıl maktu olarak on batman saf pirinç verildiği; bir başka arkdan da mîrî için yıllık maktu beş batman safi pirinç verildiği ve bunlar eskiden beri söz konusu olduğu için defter-i cedide de bu şekilde kaydedildiği belirtilmektedir¹²⁴.

Çeltik zirâati suya ziyadesiyle ihtiyaç göstermekle beraber, suyun tahammülünden fazla tohum ekilmemesine ve dolayısıyla halkın su sıkıntısı çekmemesine dikkat edilirdi; bunu Malatya livası kanûnunda görmek mümkündür¹²⁵. Malatya'da su üç hisseye bölünerek biri çeltiğe, biri nefsi Malatya'ya ve diğeri Kasaba nahiyesindeki köy ve mezrâlara hasredilmiştir. Önceleri sancak beyi hassı olan çeltik, beyin feragat etmesiyle şehzâde hassı olmuş (sancak beyi tahvili hassa-i hümayûna kaydolunmuş), eskiden 300 "çab" eki-

¹²³ Bu usûlün daha sonra değişikliğe uğradığı anlaşılmaktadır. Kurt, bu değişikliklerin en önemlisi olarak ekim alanının değil, ürünün paylaşılması olduğunu söylemektedir. İkinci olarak, ürün kalitesinde bir örneklik sağlamak ve tohum yetersizliği sebebiyle tarım alanının boş kalmasını önlemek için harman zamanında geri almak üzere devletin ekim sırasında tohum sağlamasını göstermektedir. Yılmaz Kurt, "1572 Tarihli Adana Mufassal Tahrir Defterine Göre Adana'nın Sosyo-ekonomik Tarihi Üzerine Bir Araştırma", *Bulleten LIV/ 14*, s.200-201.

¹²⁴ Barkan, *Kanûnlar*, s. 203.

¹²⁵ a.g.e., s. 111-113.

lirken eminler 400 çab ektirmeye başladıkları gibi¹²⁶ ümenâ, küttab ve reisler de "tohm-ı kifâye" diyerek çeltik zirâati yapmışlar, dolayısıyla suyun neredeyse tamamı çeltiğe bağlanmış. Şikâyet üzerine Diyarbekir beylerbeyi İskender Paşa teftişten sonra bu durumu arz etmiştir. Bunun üzerine ekim 300 çab ile sınırlandırılmış ve şehzâde hassı dışında bir kimsenin çeltik ektirmesi men edilmiştir. Böylece su sıkıntısının önüne geçilmiş, reâyânın bağ ve bahçesinin harâb olması önlenmiş ve durum 651 numaralı deftere kaydedilmiştir¹²⁷. Fakat bazan bunun tersi de olabiliyordu. Su kanalları değirmenlere, diğer bağ ve bahçelere yönlendirilebiliyor, yörükler hayvanlarını suluyor ve çeltiğe gitmesi gereken su başka yerlere akıtılarak çeltik alanları zarara uğratabiliyordu¹²⁸. Defterde, Malatya kazasında çeltik ekenlerden "çab" tabir edilen ve İstanbul kilesi ile 12, mahalli kile ile 24 kilelik çeltik tohumu ekildiğinde; 100 akçası ekim sırasında, 100 akçası mahsül elde edildiğinde olmak üzere toplam 200 akça alındığı, bazan ilk 100 akçanın tahsilinden sonra bir afet sebebiyle mahsülün yetişmediği, böyle durumlarda ikinci resmin alınmaması gerektiği belirtilmektedir. Dikkat çeken husus burada öşürden değil, resimden bahsedilmesidir. Çağa kadısına gönderilen bir hüküm benzer durumlar için fikir vermektedir, şöyleki¹²⁹: Reâyânın, çeltik yerleri ekilsin veya ekilmesin, her hâlükârda dönüm akçası alındığı yönündeki bir şikayeti üzerine kanûn olmayan nesnenin alınmaması ve kanûn üzere yalnız öşür ve sararlık alınması emredilmektedir. Bundan, her mahallin kendine özgü şartlarına göre hareket edildiği, bazı çeltik yerlerinden resim alınabilirken bazılarının men edildiği anlaşılmaktadır. 1528 ve 1559 tarihli Malatya kanûnlarında sancak beyi ve subaşlarının ot ve çeltik biçirtmek, çeltiği ayklatmak için 10-15 gün şehir ve köy halkını işlerinden alıkoydukları, bu uygulamanın ref' olunduğu; bütün işlerin ücretleri ödenmek suretiyle ırgatlara yaptırılarak reâyânın incitilmemesi hususu yer almaktadır.

Sancak kanûnları hem mahalli uygulamaları, hem de bunların genel bir çerçeveye oturtulmaya çalışıldığını tesbit etmeye imkân vermektedir. 1528

¹²⁶ Ahkâm defterinde görüldüğü üzere, bu duruma başka yerlerde de rastlanıyordu. Meselâ Nusaybin haslarında deftere yazılı olandan fazla tohum ektirildiği için reâyânın bölgeyi terkederek köylerin harâb olduğu belirtiliyor ve şimdiki mültezimden daha fazla vermek ve belirtilen hususlara uymak kaydıyla iltizâma verilmesi için hüküm gönderiliyor bkz. Şahin-Emecen, a.g.e., s.4, hüküm no.11.

¹²⁷ Barkan, *Kanûnlar*, s.112.

¹²⁸ Emecen, *Manisa*, s.248.

¹²⁹ 5 Numaralı Mühimme Defteri - Özet ve Transkripsiyon-, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1994, s. 109, hüküm no.394

tarikli Aydın kanûnunda, pâdişah hassına müteallik çeltikler sipâhî tûmârına ekildiğinde, şimdiye kadar sipâhînin beylik hissedenden öşür alıp rençber hissesinden almadığı; diğcr vilayetlere uygun olarak bundan böyle Aydın'da da öşürün beylik hissedenden değil, rençber hissesinden alınacağı kayıtlıdır¹³⁰. Fakat sancakbeyi, subaşı ve erbab-ı tûmâra âit çeltikler, hangi tûmârın sınırında ise o yerin sahibi hem mezkûr kişilerden hem de rençber hissesinden, yani ikisinden birden öşür alacaktır. Binaenaleyh sancakbeyi, subaşı ve sipâhîlerin kendilerini pâdişah ile kıyaslayamayacakları açıkça ifâde edilmektedir. Diğcr taraftan rençberden öşür dışında bir şey alınmayacaktır. Rençberden "resm-i tûyn" adıyla, kürekçi başına bazı yerlerde 15, bazılarında 60 akça istendiği yönündeki şikayet sonucu bu uygulama ref' edilmiştir.

Çeltikçilerin vergiden muaf oldukları bilinen bir husustur. 1584 tarihli İÇ-İl kanûnu bu muafiyetin sınırlarını göstermektedir¹³¹. Buna göre Mut kazasındaki çeltikçiler çift ve koyun resmi ile avârizdan muaf olmakla beraber diğcr resimlerini tamamen ödeyeceklerdir. Bunların elinde raiyyet toprağı olursa, yerine göre resim ve avâriz verirler. Tahrîr zamanı çeltikçi reâyânın üzerine "çeltükçü" kaydı konduğu fakat çeltik zirâati yapanların arasında reâyânın da bulunduğu; çeltikçi işareti olmayan reâyânın avâriz ve rûsûmlarını tamamen ödeyecekleri belirtilmektedir. Çeltikçi olarak kaydolunan biri öldüğünde, âdet üzere yerine oğlu ya da kardeşi çeltikçi olur, eğer böyle bir yakını yoksa, çeltik nehrinin battal olmaması için, aynı köydeki diğcr çeltikçilerin oğlu veya kardeşi kadı marifetiyle çeltikçi tayin edilerek tohumunu alır. Kanûnda ümena ve tûmâr sahiplerinin haksız olarak çeltikçi vasfını geri almaları men edilmiştir. Çeltikçiler tohumlarını tamamen ekip, otlarını biçip, suyunu eksik etmedikçe "yazılarının alınması" zulüm kabul edilmiştir. Diğcr taraftan ihmâli olanlar bunu tazmin edecekler ancak onların tazminatları diğcr çeltikçilere yüklenmeyecektir. Pâdişah hassı dışındaki çeltik nehirlerinden, önce sahib-i arz öşrünü alacak, sonra mahsûl paylaşılacaktır.

Kanûni dönemine âit Kanûnnâme-i vilayet-i Çukurabad'da¹³² diğcr kanûnlarda bulunmayan, çeltik zirâatine mahsus yöntemlerin kavramlaştırıldığı görülmektedir. Buna göre çeltik zirâatçıları "teslis" ve "mûnâsafa" yoluyla hizmet edenler olarak ikiye ayrılmaktadır. Mûnâsafa usûlü, yarıcılığı ifâde etmektedir. Bunlar diğcr reâyâ gibi avâriz ve rûsûmlarını verirler. Eğer

¹³⁰ Barkan, a.g.e., s.17.

¹³¹ a.g.e., s. 54.

¹³² a.g.e., s.205.

bunların yerine hariçten, çeltik zirâatini bilenler teslis suretiyle çalışmayı kabul ederlerse, nehir onlara verilip gerekli muafiyetler tanınacaktır. Buradan da anlaşıldığı gibi, teslis usûlüne göre çalışanlar avâriz-ı divâniye ve rûsûm-ı örfiyeden muafur. Diğer yerlerde çeltikçi reâyâ olarak bahsedilenler her hâlde bunlardır. Teslis usûlü açıklandığında, bunun diğer bölgelerden farklı bir yöntem olmadığı, yalnız emanet usûlüne isim konduğu anlaşılmaktadır.

Ekim yapılacağı zaman suya yetecek miktarda yer hazırlanır. Çeltik eklecek yere sahib-i arzın bir şey ekmemesi tenbihlenir. Yere yetecek ölçüde tohumu eminler verir, ekimden sonra gerekli hizmetler çeltikçiler tarafından yapılır. Çeltik yetiştikten sonra kürekçi biçer, döver ve harman eder. Kadı marifetiyle eminler, mîrî tarafından verilen tohumu harmandan alır. Sonra mîrîye âit 1/3 veya - hisse alınır, kalandan sahib-i arzın öşrü çıktuktan sonrası kürekçilere âittir. Görüldüğü gibi teslis yöntemi, bir sipâhî tûmârı dahilindeki pâdişahı hassını ifâde etmektedir.

Çeltik zirâati ile ilgili bir genelleme yapılacak olursa, çeltikçi olarak kaydedilen reâyânın avâriz ve çeşitli rûsûmdan muaf oldukları söylenebilir. Eğer toprak tasarruf ediyorlarsa, diğer reâyâyâya kıyasla daha düşük bir resim verirler¹³³. Çeltikçi yazılmayan reâyâ, öşür ve resimlerini tamamen öder. Bolu kanûnunda 1 mud veya 10-15 kile çeltik tohumu zirâat edenlerin çeltikçi olarak adlandırılarak hangi köyde meskun iseler adlarının üzerine çeltikçi yazılacağı; 10 kileden az tohum ekenlerin çeltikçi değil, rençber olarak adlandırıldığı belirtilmektedir. Tahrîr defterlerinde çeltik gelirine yönelik kayıtlar, çeltiğin üretim yöntemine göre değişiklik arz etmektedir. Bu cümleden olarak defterlerde çeltik gelirleri "hasıl-ı çeltük", "an çeltük", "öşr-i çeltük", veya "hasa çeltük" olarak kaydedilmektedir. Bunlardan birincisi yarıcılık usûlü ile ekim yapılan yerlerde, sipâhînin çeltikten sağladığı geliri göstermektedir; yarıcılık söz konusu olduğunda sipâhî reâyâdan öşür alamaz. Nitekim Beypazarı Akçakavak köyünde, sipâhî ile ortak ekim yapıldığı için çeltik öşrünün ref edildiği açıkça belirtilmektedir¹³⁴. Eğer sipâhiye öşür yazıldı ise bu takdirde sipâhînin üründe payı yok demektir. "An çeltük" kaydının hangi hâllerde düşüldüğü hakkında açıklayıcı bir bilgi bulunamamıştır. Hasa çiftlik izâh edilirken belirtildiği üzere, hasa yer kirâyâ verilmediyse, ortakçılık usûlü ile de işletilmiyorsa geriye sipâhînin mahsûlden dörtte bir (bazan üçte

¹³³ Beypazarında 1487 ve 1521 tahrirlerinde bu tür reâyânın 12 akça çift resmi verdiğine dair bkz. Barkan-Meriçli, s.606. Halbuki Hüdâvendigâr livasında çift resmi 33 akçadır.

¹³⁴ a.g.e., s.607.

bir olabiliyor) aldığı durum kalmaktadır; 'an çeltik de her hâlde bunu ifâde etmektedir. Bunun, sipâhiye âit yer veya su kullanımından doğan bir hisse olduğu da düşünülebilir. Hassa çeltik ise hassa çiftlik ile aynı şekilde değerlendirilebilir.

Çeltikle ilgili ölçü birimleri çeşitlilik arz etmekte ve bunları belirlemek şimdilik mümkün görünmemektedir. Defterlerde bazı yerlerde ekilen tohum ve mahsûlün çeltik ve pirinç olarak miktarı ile kıymeti; bazı yerlerde yalnız öşür miktar ve kıymeti yazılıdır. Bazı yerlerde ölçü birimi olarak pirinç muddu veya mudd-ı kebirden bahsedilmekte fakat adından başka bilgi bulunmamaktadır. Yalnız Malatya'da "çab" tabir edilen birimin mahalli kile ile 12, İstanbul kilesi ile 24 kile olduğu belirtilmekte, böylece Malatya kilesinin de İstanbul kilesinin yarısı olduğu anlaşılmaktadır¹³⁵.

Bu izâhlardan sonra, Ayaş kazasına bakıldığında TD. 117'ye göre Kınık, Yeniceincepelid, Özler, Otac, Kirec ve Uruş olmak üzere toplam altı köyde çeltik kaydı görülürken; TD. 74'de bunlara Dörtturluk ve Dede Zâviyesi eklenmiştir. Bunlardan Özler'de TD.117'de hassa çeltik kayıtlı iken TD.74'de öşr-i çeltik yazısı bu arada üretim organizasyonunda bir değişiklik olduğunu işaret etmektedir. Her iki tahrirde de Otac'da "an çeltik", Uruş ve Kınık'da "hasılı çeltik", Kirec'de ve Yeniceincepelid'de "öşr-i çeltik" kaydı bulunmaktadır. TD. 74'de Dede Zâviyesi ve Dörtturluk'da "öşr-i çeltik" kayıtlıdır. Bunların hepsini aynı kategoride değerlendirerek bir fiyat ve üretim miktarı tesbit etmek mümkün görünmemekle beraber bazı tahminlerde bulunulabilir. TD.117'de Uruş köyü dört tûmâr hissesine ayrılmıştır. Her birinde 13 mud, 7 kilelik çeltiğin tahrir kıymeti 801 akçadır. Bir mud 20 kile kabul edilirse Uruş'da çeltiğin kilesi 3, muddu 60 akça üzerinden kıymetlendirilmiştir. Sonraki tahrirde miktar yazılmayıp, çeltik nehrinin zirâate kabil olmadığı belirtilmiş; buna rağmen yazılan tahrir kıymeti, arada geçen zamanda meydana gelebilecek fiyat artışı bir yana, önceki tahrir kıymetinin neredeyse yarısına inmiştir. Özler'de ilk tahrirde 29 mud çeltik 1740 akça, ikinci tahrirde 31 mud 2950 akça kabul edilmiş; çeltiğin muddu 60 akçadan yaklaşık 95 akçaya yükselmiştir. Kınık'da ise her iki tahrirde 9 mud olarak yazılan çeltiğin tahrir kıymeti, ilkinde 540 ikincisinde 1360 akça olup kıymeti 60 akçadan yaklaşık 151 akçaya yükselmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, hepsinde de pirinçten değil, çeltikten bahsediliyor olmasıdır. Bazı kayıtlardan pirinç olarak kaydedilen miktarın, çeltik olarak kaydedilen miktarın yarısı, fiyatın ise

¹³⁵ Barkan, *Kanûnlar I*, s.111.

iki misli olduğu anlaşılmaktadır¹³⁶. Üretim miktarı için bir şey söylenememekle beraber Ayaş'da tûmâr kesiminde çeltikten elde edilen gelir 5994 akçadan 7282 akçaya yükselerek yaklaşık %21,5 artmış gibi görünmekle beraber; yukarıdaki izâhlar çeltik fiyatlarındaki artış oranının daha fazla olması sebebiyle gelirdeki artışın fiyat artışlarından kaynaklandığını göstermektedir.

Pamuktan elde edilen gelir iki tahrîrde de oransal olarak toplam gelir içinde aynı paya sahiptir. Bu pay ilk tahrîrde %3,34 iken ikinci tahrîrde %3,18'dir. Verginin nakdî değeri ilk tahrîrde 4227 akçadan, ikinci tahrîrde 6817 akçaya yükselmiştir.

Pamuk ve Çeltikten Alınan Vergiler

	117	74
Pamuk	4227	6817
Çeltik	5994	7282

Hayvancılık

Kovan resmi ve Arıcılık

I. Selim kanûnnâmesine göre kovan, durduğu yere tâbidir; kimin yerinde bal yaparsa öşür onundur. Defterde akça yazan yerden akça alınır, akça kaydolunmayan yerde öşür alınır. Fakat bazı yerlerde öşür bedeli olarak akça tayin olunmuştur. Böylece bazı yerde iki kovana bir akça, bazı yerlerde bir kovana iki akça ve bazı yerlerde de kovan başına bir akça tayin olunmuştur. Hamid, Hüdâvendigâr ve Ankara livalarında kovan resmi raiyyet sahibine yazılmıştır. Bazı yerlerde bir raiyyetin başka sipâhî toprağında kovani olsa, sahib-i arza iki-üç kovana bir akça; sahibi-i raiyyete iki kovana bir akça verilir. Bolu sancağında kovan önceleri yere tâbi iken sonra raiyyete tâbi olmuştur. Ayrıca kovanın kışladığı yerde kışla hakkı alınır. Hamid'de de otlak resmi olarak sahib-i arza bazı yerlerde dört, bazı yerlerde üç kovana bir akça otlak resmi verilir. Karaman'da kovan kimin tûmârında olursa, kovan başına iki akça sipâhiye hükm olunmuştur. Aydın'da reâyâ ekseri kovanlarını diğer

¹³⁶ Hüdâvendigâr livası 1482 tahrîrine göre mirliva hassında 6 mud tohumdan hasılı çeltik 60 mud, pirinç 30 mud ve kıymet 3600 akçadır. Bu durumda çeltiğin muddu 60, pirincin muddu 120 akçadır. Barkan-Meriçli, s.613. Bazı kaynaklarda çeltik muddunun normal muddun (tahıl muddu) yarısı olduğu belirtilmektedir bkz. Öz, a.g.e., s.100/ dpn.61;

sipâhî toprağına götürür ve hangi sipâhî toprağında bal yaparsa o sipâhiye dört kovana bir akça resim verirken sonraları, biri raiyyet sahibine diğeri toprak sahibine olmak üzere iki akça tayin olunmuştur¹³⁷. Sancak kanûnlarında da kovan resmi bu minval üzeredir¹³⁸. Aydın'da eğer kovan raiyyetin yazıldığı tûmârda bal yaparsa, sipâhiye iki akça verilir. Kütahya kanûnuna göre öşür-ü asel arza tâbidir fakat kovanların başka sipâhî toprağına götürülmesi nadir olduğu için, raiyyet sahibine yazılmıştır. Ayrıca kovan Kütahya'da kıymetli olup yirmi beş akçadan satıldığı için, öşür bedeli kovan başına iki akça yazılmıştır. Kütahya kanûnunda başka sancaklarda görülmeyen bir resim olarak, dört kovana bir akça otuk resmi yer almaktadır. Çoğu kanûnda da hârice götürülen kovan için veya bir sipâhînin toprağına getirilen kovan için öşür alınmak kanûn olduğundan, sipâhîler arasında bölüşüleceği belirtilmektedir. Diyarbekir gibi bazı yerlerde ise eskiden beri olageldiği üzere, nesne alınmamaktadır. Diğer taraftan I. Selim kanûnunda, dağlarda ve ağaç kovuklarında bulunan bal, sipâhiye yazılmamışsa mevkufçular alacaktır. Eskiden beri avcılık yapılan yerlerdeki ballar ise bulana âittir. Ankara sancağında diğer kalemlerde olduğu gibi kovan resmi miktarı için de net bir bilgi bulunmuyor. Çoğu yerde olduğu gibi iki kovana bir akça üzerinden resim alındığı düşünülürse; Ayaş'ta ilk tahrîre göre 2082, ikinci tahrîre göre 1168 kovan bulunduğu tahmin edilebilir. Kovan sayısındaki azalmaya paralel olarak koyun, balıkçılık ve arıcılıktan alınan toplam hayvancılık vergileri içinde kovanın payı %25,77'den %8,78'e gerilemiştir.

Mahsûl-i Mâhî (öşür-i mâhî) ve Balıkçılık

1. Selim kanûnunda sipâhînin göl, dere ve sair (deniz) balık avlanan yerlerden öşür alacağı yazılıdır¹³⁹. İncalık, dalyanların reâyâ elinde bulunduğunu ve dirlik sahiplerinin büyük nisbette hasıl aldığını belirtmektedir¹⁴⁰. Sancak kanûnlarında denizler ve büyük nehirler ile küçük dereler ve hatta balık cinsleri arasında bir fark gözetilmektedir. Bunun yanı sıra fazla balık avlanan yerlerde mirî için pay alındığı görülmektedir. Meselâ Silistre kanûnuna göre Tuna'da avlanan balıkların dörtte biri mirî için alındıktan sonra sipâhî de %3 akça alır, eğer Tuna'ya civar göllerde avlanılırsa, mirînin dörtte

¹³⁷ Yücel-Pulaha, s.175.

¹³⁸ Bkz. Barkan, *Kanûnlar I*, Hüdâvendigâr Kanûnu, s.4; Aydın Kanûnu, s.11; Kütahya Kanûnu, s.25-26; Karaman Kanûnu, s.51; Yeni İl Kanûnu, s.80; Malatya Kanûnu, s.116; Diyarbekir Kanûnu, s.146; Bolu Kanûnu, s.31.

¹³⁹ Yücel-Pulaha, s.73.

¹⁴⁰ İncalık, *Arvanid*, s.XXXI.

birinden sonra sipâhî öşür alır. Üzerinde durulan husus, mîrîye âit payın kimseye hasıl olarak kaydedilemeyeceğidir¹⁴¹. Mukataat-ı İskele-i Kili kanûnuna göre dalyanlardaki morna ve mersin balığı tamamen mîrîye âit olup, avcılarına beher balık için mornaya 10, mersine 1 akça verilirken, diğer balık cinslerinin dörtte biri alınır¹⁴². Mora kanûnuna göre dalyanlarda avlanan balığın yarısı mîrînin yarısı balıkçılarındır. Dalyan olmayan yerlerde ağ ve iğrib ile avlanan balığın dörtte biri alınır. Avlanan balığın yarısını vermemek için saklanırsa, bulunduğu takdirde tamamı mîrînin olur¹⁴³. Gelibolu kanûnunda ise öşr-i mâhînin eskiden beri sancak beyine âit olduğu kayıtlıdır¹⁴⁴. Anlaşıldığı kadarıyla hasılatın az olduğu yerler sipâhîye bırakılarak öşür kaydolunmaktadır. Fakat öşür miktarı hakkında bir bilgi bulunmuyor. Bu meyanda Ayaş'ta hangi balıkların, ne kadar avlandığı, hangi oranda vergilendirildiğini değil ama Kalta köyünden 16. yüzyılda yapılan ilk tahrîrde (TD.117) 80, ikinci tahrîrde (TD.74) 120 akça öşr-i mâhî alındığını biliyoruz. Hayvancılık içinde en küçük paya sahip olan balıkçılık, kendi grubunda TD.117'de %1,98 ve TD.74'de % 1,8'lik bir vergi payı oluşturmaktadır.

Hayvancılıktan Alınan Vergiler

	117 (akça)	%	74 (akça)	%
Koyun	2918	72,24	5940	89,40
Kovan	1041	25,77	584	8,78
Balık	80	1,98	120	1,8
Toplam	4039		6644	

Ağnam Resmi ve Küçükbaş Hayvancılık

Genel olarak yörükte ve yerlide resm-i ganem iki koyuna bir akça olup, koyunla kuzu bir sayılır. Koyun resmi raiyyete tâbidir. Aydın kanûnunda ra-

¹⁴¹Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanûnnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.7, s.722. "Mahsûl-i mâhî mukayyed olan köylerde dahi eğer Tuna'da avlanırsa mîrî için rub'u çıkdıktan sonra sipâhî yüzde üç akça alır. Eğer Tuna'da müteallik göllerde avlanırsa ba'd'er-rub'u öşür alınur. Mîrîye aid olan rub'-ı mâhî kimesneye hasıl kayd olunmamışur. Ve amma 'ummal ve ümena dahi mîrîye aid rub'ı aldıktan sonra sipâhîye aid olanına dahl eylemeye". Bkz. Akgündüz, s.739; Barkan, *Kanûnlar*, s.287.

¹⁴² Akgündüz, s. 728-729.

¹⁴³ Barkan, *Kanûnlar*, s.329.

¹⁴⁴ a.g.e., s.236.

ıyyete müteallik koyun resminin diğer sancaklarda serbest olmayan tımârların sipâhîleri ile subaşları arasında, subaşı olmayan yerlerde sipâhî ile sancak beyi arasında eşit olarak bölüşüldüğü; Aydın'da ise serbest olmayan tımâr reâyâsının resimlerinin tamamen sancak beyine âit olduğu yazılıdır. Bolu'da da önceleri reâyânın koyun resmine sipâhîler karışmaz, subaşı ve sancak beyi alırken sonraları serbest olmayan tımârlarınki yalnız sancak beyine ayrılmıştır. Kayseri'de serbest olmayan tımârların ağnam resmi sipâhî ile sancak beyi arasında paylaşılmaktadır. Tımâr eri tasarrufunda bulunan yörüklerden ise sancak beyine hisse yazılmamıştır. Emecan, yörükler için koyun varlığının, çiftçi reâyâ için toprakla aynı anlamda olduğunu belirtmektedir¹⁴⁵. Yörükde koyun kırılıp kalmasa veya caba resmi miktarında kalsa, koyun resmi değil, kara (veya caba) resmi alınır. Bu resmin miktarı her yerin caba resmine göre değişir¹⁴⁶. Hass-ı hümayûn için alınan ağnam resmi her koyuna bir akça olarak tayin edilmiştir. Ayrıca sipâhî sürülerden ağıl, otlak, yaylak ve kışlak resmi alır. Bu bakımdan söz konusu vergileri hayvancılıktan alınan vergiler cümlesinden kabul etmek mümkündür. Hariçten bir sürü sipâhî toprağında kışlarsa ağıl, yatak veya kışla resmi adıyla alınan vergi miktarı sancaklara göre değişmektedir. Meselâ Diyarbekir'de 300 baş bir sürü sayılırken, İç-İl'de 100 koyun bir sürü itibar edilir ve sürüden beş akça alınır, bazı yerlerde ise üç akça alınır. Bazı yerlerde orta hâlli bir koyun veya kıymetli bir toklu alınır. Bu vergi, zemheride sürü nerede ise orada ödenir. Sipâhînin kendi reâyâsından alınmaz, hariçten gelenden alınır. Otlak resmi de koyun sahibinin oturduğu yerde değil, koyunun otladığı yerde alındığı gibi sancak içindeki sürüden de alınmaz. Ağnam resmi ise hariç reâyâdan alınmaz¹⁴⁷.

Bilindiği gibi ağnam vergisinin bir kısmı niyâbet hissesine dahildir. Ayaş'ta her iki tahrîrde de bu konuda defterde bir kayıt bulunmamakla beraber, TD.74'de beş köyde -Başbereket, İlhan, Uruş, Dede Zâviyesi ve Boyalubüzürk'te- koyun vergisi için "âdet-i ağnam tamamen" yazılıdır. Dolayısıyla söz konusu köylerin serbest tımârlar dahilinde olduğu anlaşılıyor. TD. 117'de ise yalnız "âdet-i ağnam" kaydı bulunmakla beraber, Ayaş'taki bütün tımârların serbest olması mümkün değildir; dolayısıyla TD. 117'de kayıtlı koyun resimlerini iki koyuna bir akça hesabıyla 1523 yılı için 11672 olarak tahmin edebi-

¹⁴⁵ Feridun Emecan, "Ağnam" maddesi, *DİA*, c.1,s.478.

¹⁴⁶ Bkz. Barkan, *Kanûnlar I*, s.77.

¹⁴⁷ Yücel-Pulaha,s.171-172; Barkan, *Kanûnlar I*, s.3, 13, 26,28,33,50,57,68,77, 133-134,208.

liriz¹⁴⁸. TD.74'de "âdet-i ağnam tamamen" olarak kayıtlı köylerin koyun vergisi 1140 akçadır. Yarısı niyâbet ise bu rakam 2280 olmalıdır. Diğer köylerden ise 4800 akça alınmaktadır. Böylece 7080 akçalık vergi, iki koyuna bir akça hesabıyla 14160 koyuna bâliğ olmaktadır. Bu miktarın yalnız reâyâ elinde ve tûmâr kesiminde olduğu; kuzuları, sürüleri ve vakıf kesimini kapsamadığı hatırlanmalıdır¹⁴⁹.

Hayvancılık genel başlığı altında toplanan arıcılık, balıkçılık ve küçük baş hayvancılığı içinde en büyük payı koyun üretimi almaktadır. TD.117'de toplam hayvancılık içinde 2918 akça ile % 72,24'lük pay, TD.74'de 5940 akça ile %89,4'e yükselmiştir. Buna rağmen vergi gelirlerinin tümü içinde hayvancılığın payı, her iki tahrîrde de %3 gibi küçük bir orandır.

DEĞİRMEN

Fatih kanûnnâmesinde dolap değirmeni ve karaca değirmen için yıl boyu işlediği takdirde bir göz için yarısı buğday yarısı arpa olmak üzere Edirne mudduyla bir mud tahıl, altı ay işlediği takdirde buçuk mud tahıl; yel değirmeni için yine aynı şekilde buçuk mud tahıl takdir edilmiştir¹⁵⁰. I. Selim kanûnnâmesinde ise reâyâyâ "muzayaka" olmaması için bütün yıl işleyen değirmene 60 akça, altı ay işleyen için 30 akça ve altı aydan daha kısa süre işleyen için ayda beş akça üzerinden resim vaz olunmuştur¹⁵¹. Aydın, Bozok, Karaman gibi bir çok yerde bu kanûn geçerli olmakla beraber, istisnalar da mevcuttur. Meselâ Bolu'da eskiden beri bütün yıl işleyen değirmenden Bursa mudduyla 1 mud buğday ve 1 mud arpa bahası alınmaktadır. Aydın'da yel değirmeninden 24, zeytin değirmeninden 10 akça alınmaktadır. İki baştan taşır olunan yerlerde değirmen resminin yarısı mâlikâne, yarısı dîvâniye alınmaktadır. Diyarbakir, Çirmik gibi bazı yerlerde eskiden beri değirmen resmi alınmadığı sebeple, yine kaydolunmadığı belirtilmektedir. Siverek'de kaç ay işlerse, her ay için altı Osmanî akça karşılığı bir şahrukî alındığı belirtilmektedir.

¹⁴⁸ TD.117'nin icmâli olan TD.162'de Otac, Yarımcavşar, Boyalu, Kızık ve Yüreğir köyleri "hasha-i be nâm-ı İskender Bey mir liva-i Ankara" kaydı bulunmakta, bu köylerden yalnız Yarımcavşar'ın Ayaş'a tâbi olduğu belirtilmekte, diğerlerinin tabiyeti bulunmamaktadır. Böylece en azından mezkûr köyün âdet-i ağnamı "tamamen" olmak gerekir. Fakat defterde(TD.117) bir kayıt bulunmadığından bütün köyler sebest olmayan tûmâra dahilmiş gibi işleme tâbi tuttuk. Yukarıdaki tahmini rakamın hata payı bu sebeple yüksek olmalıdır.

¹⁴⁹ TD. 117 için yapılan tahminin hatalı olma düşüncesi üzerine, iki tahrîr arasında koyun sayısındaki değişimi mukayeseye girişmiyoruz.

¹⁵⁰ Barkan, *Kanûnlar I*, s. 391.

¹⁵¹ Yücel-Pulaha, s.51, 178-179.

Değirmen resmi yere tâbidir. Bir değirmen yanlışlıkla iki sipâhiye birden yazılsa, kimin toprağında ise resmi o alır¹⁵². Bir ümârda hasıl kaydolunan değirmen harap olursa, imarı için önce sahibine teklif olunur, mamur ederse resmi alınır; mamur etmeye ve resim vermeye gücü yetmiyorsa kadı marifetiyle başkasın sattırılır, imarı ve resmi saun alana âit olur¹⁵³. Değirmenin suyu kesilse, battal olsa, başka yerden su getirme imkânı bulunmasa, bu gibilerden resim alınmaz¹⁵⁴.

Ayaş kazasında TD.117'de 18 köyde 34 adet işler durumda, 10 adet de harâb değirmen bulunmaktadır. Td. 74'de 21 köyde 55 bab işler durumda, 10 bab da harâb değirmen görünmektedir. İki tahrîr arasında geçen zamanda bazı harâb değirmenler tamamıyla yok olduğundan artık kaydedilmemiştir. Bazı harâb değirmenlerin kaydı ise aynen devam etmektedir. Önceki tahrîrde görünmeyen üç değirmen de aradaki sürede kurulmuş ve harâb olmuş görünmektedir.

Ayaş'ta Değirmen Sayısı ve Değirmenden Alınan Vergiler

Köyler	TD.117	TD.74
Billükızık	1 kıt'a: 55 akça	2 bab: 55 akça
Oğuzçayırı	1 kıt'a: 1 mud, 55 akça 1 harâb	1 bab: 55 akça 1 bab:55 akça, âsiyâb-cedid
Uluçanlı	7 kıt'a: 13 mud,715 akça 2 harâb 1 harâb, hassa	7 bab: 751 1 bab: 30 akça, hassa harâb
Musa	1 kıt'a: 55 akça 1 harâb	2 bab: 120 akça 1 harâb 1 bab: 60 akça, âsiyâb-ı cedid 1bab: 60 akça, âsiyâb-ı cedid 1 bab: 60 akça, âsiyâb-ı cedid 1 bab:60 akça, âsiyâb-ı cedid 1 bab:60 akça, âsiyâb-ı cedid 1 bab: 60 akça
Cimder Divânı	1 kıt'a:15 akça	1 bab: 15 akça

¹⁵² Barkan, a.g.e., s.285.

¹⁵³ Yabanabad kazası Bayat karyesinde 1523 tahiririnde 200 akçalık 1 kıt'a hassa değirmen için 1571/72 tahririnde " der yed-i Süleyman, mamur etmek şartıyla" kaydı buna misal teşkil etmektedir. Bkz. Nezihi Turan, ek.7.

¹⁵⁴ Yücel-Pulaha, s. 179.

İlhan	1 kıt'a: 5 mud, 270 akça, hassa 6 kıt'a: 11 mud, 577 akça	Hassa: 300 akça 6 bab: 575 akça 3 harâb 1 bab: 120 akça, âsiyâb-ı cedid 1 bab: 120 akça, âsiyâb-ı cedid
Karaviran-ı çatalcık	1 kıt'a: harâb	1 harâb
Ortabereket	1 kıt'a: 1 mud, 55 akça	1 bab: 70 akça 1 bab: 40 akça, âsiyâb-ı cedid
Zâviye Bereket	1 kıt'a: 1 mud, 55 akça	1 bab: 60 akça
Uruş	1 kıt'a: 1 mud, 55 akça	1 bab: 30 akça 1 bab: 30 akça, âsiyâb-ı cedid
Özler	1 kıt'a: ? mud, 27 akça	1 bab: 60 akça 1 bab: 60 akça, âsiyâb-ı cedid
Kınık	2 kıt'a: 2 mud, 110 akça	2 bab: 110 akça
Yoğunpelid	1 kıt'a: 1 mud, 55 akça	1 bab: 55 akça
Karaca Viran ve Kayabaşı	1 kıt'a: 65 akça	2 bab: 65 akça
Kara Viran-ı Ağbaşın	1 kıt'a: 15 akça	1 bab: 15 akça
Çukurviran	1 kıt'a: 27 akça	1 bab: 27 akça
Yeniceincepelid	2 kıt'a: 81 akça, üç ay yürür 2 harâb 1 harâb	3 bab: 81 akça 3 hassa, harâb
Otac	3 kıt'a: 5 mud, 275 akça hassa, harâb	3 bab: 275 akça 1 hassa, harâb 2 bab: 120 akça, âsiyâb-ı cedid
Dörturluk	-	1 bab: 60 akça
Aşağaderelü	-	1 bab: 60 akça 1 harâb
Dede Zâviyesi	-	1 bab: 40 akça, der karye-i Dündarşeyhoğlu
Toplam	34 kıt'a işler, 10 kıta harâb de- ğirmen / 2562 akça	55 bab işler, 10 bab harâb de- ğirmen / 3834 akça

TİMÂR ÜNİTELERİ

Sipâhiye tahsîs edilen gelir, o bölgenin bütün vergilerini kapsamayıp yalnız berâtında yazılı muayyen miktarı ifade eder. Bu muayyen miktarı sağ-

layacak ölçüde bir gelir, sipâhiye bırakılır. Zaman içinde sipâhinin tûmâr bölgesinde berâtunda yazılı miktarı aşan bir gelir fazlası oluşursa bu fazlalık sipâhiye bırakılmaz, bilakis ya başka birine tevcih edilir veya mevkufat emini devlet adına el koyar¹⁵⁵.

Tîmâr dağıtımının şeklinde temel kriter tûmârın gelir miktarı olarak görülmektedir. Esas alınan gelir miktarı eyâletlere göre değişmekle birlikte, belli bir gelir baremine kadar beylerbeyiler kendi tuğralarını taşıyan berâtlarla doğrudan tayin edebilirler ki bu tür tûmârlar "tezkiresiz" olarak tabîr edilir. Anadolu eyâletinde tezkiresiz tûmârlar en fazla beş bin akçaya kadardır¹⁵⁶. Şu hâlde 4999 akçalık tûmâr tezkiresizdir. Bunun kılıç miktarı da iki bin akçadır, gerisi hisse addolunur¹⁵⁷. Beş bin akça ve daha büyük gelir sağlayan tûmârlar için beylerbeyi tûmâra hak kazanmış sipâhiye bir tezkire vererek tayinini devlet merkezine teklif eder ve sipâhinin tayin berâtı İstanbul'dan verilir. Bu tür tûmârlar "tezkireli" tabîr olunur. Bu tezkire ile İstanbul'a giden sipâhi altı ay içinde berâtını alamaz ise tûmârın gelirinden faydalanamaz. Ayrıca devlet merkezinden her türlü tûmârın doğrudan tevcih edilebildiğini eklemek gerekir. Her eyâlette tezkireli tûmâr gelirinin bir eksiği tezkiresiz tûmârı ifade eder¹⁵⁸.

Üzerinde durulması gereken diğer bir husus tûmârların serbestliği meselesidir. Tîmârların serbest olup olmamasında temel kriter bād-i heva, çift ve ağnam resimlerini tûmârlının tamamen alıp almayacağıdır¹⁵⁹. Diğer bir ifade ile çeşitli hak ve görevler dolayısıyla bir tûmâra başkalarının dahledip edemeyeceğidir. Pâdişah hasları, sultan ve vezir vakıfları, vezir, beylerbeyi, sancak beyi, nişancı, defterdar, dîvân kâtipleri, çeribaşlar, subaşlar, dizdarlar gibi yüksek rütbelilere âit has ve zematler serbesttir. Bu serbestliğin vergilerin toplanması ve kime âit olacağı hususlarını kapsadığı bilinmektedir. Serbest

¹⁵⁵ Barkan, *Toplu Eserler* 1, s. 842-843.

¹⁵⁶ Barkan, *age.* s 847.

¹⁵⁷ Aynî Ali, *Osmanlı İmparatorluğunda Eyâlet Taksimatı, Toprak Dağıtımı ve Bunların Mâlî Güçleri*, Haz. Hadiye Tuncer, Ankara 1964, s.38

¹⁵⁸ a.g.e.s,40

¹⁵⁹ Beldiceanu,s.33. Beldiceanu, tûmâr sistemini altılı tasnife tâbi tutarak incelemektedir, bunlar: 1- Tasarruf

edilen vergi türüne göre (örfi-şer'i) 2- Gelir cinsine göre (mâlikâne-dîvânî, bütûn) 3- Gelir kökenine göre (kent, kır) 4- Serbest olup olmamasına göre 5- Hizmet cinsine göre (sivil,asker, dini görev) 6-Gelir tutarına göredir. a.g.e., ss.25-47.

tûmârlarda rûsûm-ı serbestiyye olarak tabîr edilen, defterlere niyâbet¹⁶⁰, bâd-i heva adlarıyla kaydolan vergiler tamamen dirlik sahiplerine âittir. Serbest olmayan tûmâr sahipleri bu tür vergileri kendi üstleri durumundaki serbest tûmârlılarla paylaşırlar. Barkan, zamanla bazı vergilerin tamamıyla tûmârlılara terk edildiğini -ki bunlar arus resmi, tapu bedeli, deştbanlık, kayıp hayvanların bulunmasıyla sahiplerine teslimi dolayısıyla alınan harçlar, koyun, tütün, otlak ve kışlak resimlerdir- bazı vergilerin ise yalnız serbest tûmâr sahiplerinin imtiyazı olarak kaldığını bildirmektedir¹⁶¹ -bunlar da cerime olarak adlandırılan para cezaları, kaçak köle, cariyelerin yakalanması hâlinde sahipleri bulunursa muştuluk, bulunmazsa satış bedelleri, yalnız sancak beyine âit olmak üzere kıymetli hayvan kürkleridir-. Kezâ İnalçık da 16 yüzyılda sancak kanûnlarına nazaran niyâbetin daha özel bir anlamda ve yalnız cerime olarak göründüğünü belirtmektedir¹⁶².

Bir tûmâr ünitesinin birden fazla sipâhî tarafından tasarruf edilmesi gibi çok sık rastlanan ve oldukça karışık bir mekanizma İnalçık ve Emecan'a atfen şöyle izâh edilebilir¹⁶³: Bir tûmârın, iki ya da daha fazla kişi tarafından tasarrufu hâlinde müşterek veya hisseler hâlinde tasarruf söz konusudur. Müşterek tasarruf mekanizması yalındır. Bu durumda tûmâr ünitesini oluşturan köyler hisselerle ayrılıp, mutasarrıflarına paylaşılır; tek tûmârı, birden fazla kişi aynı hak ve görevlerle ve birlikte tasarruf ederler. Diğer bir ifâde ile geliri paylaştıkları gibi görevi de paylaşırlar. İnalçık bu durumdaki sipâhîlerin tek bir berâtu bulunduğunu ve sefere nöbetleşe gittiklerini belirtir. Zaten bu tarz tasarrufu, bir tûmârın hisseler hâlinde tasarrufundan ayıran temel özellik budur. İnalçık müşterek tûmârın, ölen bir tûmâr eri gibi yakın akrabalar için uygulandığını belirtmektedir.

Bir tûmâr ünitesinin hisseler hâlinde tasarrufu, "hisse" tabirinin birbirine yakın fakat farklı birkaç anlamı olması dolayısıyla izâha muhtaçtır. Bu cümleden olarak İnalçık hisselerin öncelikle bir tûmâr ünitesinin bir parçasını ifâde ettiğini, bu parçanın aynı zamanda bir çok köy hissesinden oluşabileceğini, köy hisselerinde köyün 'an karye olarak yazıldığını belirtir. Böylece hisselerin ikinci anlamı, köyden ayrılmış bir parçayı ifâde eder. Ancak burada hisseli tûmâr ile çeşitli köy hisselerinden oluşmuş bir tûmârı karıştırmamak

¹⁶⁰ Mehmet Öz, son dönemlerde niyâbetin tûmâr olarak tahsis edilebildiğini belirtmektedir bkz. Canik, s.32.

¹⁶¹ Barkan, *Toplu eserler*, s.839vd.

¹⁶² İnalçık, *Arvanid*, s. XXVII.

¹⁶³ a.g.e., s. XXIV-XXV.; Emecan, *Manisa*, s.283 vd.

gerekir. Aşağıda TD.162'ye göre oluşturulan icmâl tablosunda 3, 18 ve 19 numaralı tûmârlar, hisseler hâlinde tasarruf edilen tûmârlara örnek teşkil etmektedir. 2,8,9,13,14 ve 16 numaralı tûmârlar ise köy hisselerinden oluşmuşlardır. Esasen 8,9,ve 13 numaralar tek bir köy hissesi; 2,14 ve 16 numaralar müstakil köylerin yanı sıra birkaç köy hissesinden oluşmuşlardır. 19 numaralı tûmâr ise iki husûsiyeti de bünyesinde barındırarak hem hisseli tûmâra örnektir hem de bizzat bu hissenin içinde muhtelif köy hisseleri bulunmaktadır. İncelik bir tûmârın hisseler hâlinde tasarruf edilmesi durumunda, hisselerin genellikle defterde ayrı ayrı gösterildiğini, her hisse sahibi sipâhînin ayrı berâtı bulunduğunu, her birinin her zaman hizmete hazır bulunduğunu ve tevcihlerde bu hisselerin muhafaza edildiğini belirtmektedir. Ayrı berât ve her zaman hizmete hazır olma hâlinin bu tür tûmârları müşterek tûmârlardan ayıran temel özellik olduğu hatırlanmalıdır. Muhtelif hisselerden müteşekkil tûmârların nasıl teşekkül ettiği hususunda Aynî Ali bilgi vermektedir. Buna göre bir tûmâr mahlul olduğunda durumuna göre (tezkireli-tezkiresiz) kılıç kısmı müstakil olarak bir şahsa verilmekte, kalanı hisse addedilerek başka bir tûmâra ilave edilmektedir¹⁶⁴. Herhangi bir tûmâr ünitesinin geliri, sipâhî veya sipâhîlerin berâtında yazılı rakamı aşarsa, bu aşkın kısım bir başkasına verilebilir. Emecan bu tür zevaidlerin, başkalarının gelir noksanlarını tekmil etmek üzere kullanılabileceğini belirtir¹⁶⁵.

Böylece icmâl defterlerinde zikredilen bazı ıstihlamlardan söz etmek gereği doğmaktadır. Bu ıstihlamlardan biri "ber vech-i iltizâm" diğeri ise "ber vech-i tekmil"dir. İcmâl defterinde bazı sipâhîlerin tûmârlarını oluşturan köylerin gelir yekûnu altında (Ayaş örneği için TD.162) ber vech-i iltizâm veya (yine Ayaş örneği için TD.214) ber vech-i tekmil kayıtları bulunmaktadır. Emecan'a nazaran buradaki "yekûn", sipâhîye tahsis edilen köylerin hasılat yekûnunu göstermektedir. "Ber vech-i iltizâm" ise sipâhînin berâtında yazan miktardır ve çoğu durumda sipâhî tasarrundaki köylerin hasılatı berâtlarda yazılı miktara ulaşmamaktadır. Emecan¹⁶⁶ sipâhî tasarrufundaki köylerin hasılat yekûnu azalmış ise veya sipâhî terakki almış ise, berâtta yazılı miktar ile köylerin gelir yekûnu arasındaki farkın başka yerlerden temin edilmesi için "ber vech-i iltizâm" kaydının özellikle belirtildiğini söylemektedir. Buradan çıkarılan sonuca göre ber vech-i iltizâm kaydı tevcih edilen gelir artışı henüz sipâhî eline geçmediği/geçemediği durumu ifâde etmektedir. Emecan, bir

¹⁶⁴ Aynî Ali, s.40.

¹⁶⁵ Emecan, *Manisa*, s.284.

¹⁶⁶ a.g.e., s.285-286.

tûmâr ünitesinin hasılında zaman içinde meydana gelen fazlalıkların o tûmârda bırakılmayıp, başkalarının gelir noksanını "tekmil" için kullanıldığını belirtmekte; ancak bu tekmil işlemi için husûsî bir ibareden bahsetmemektedir¹⁶⁷. Ayaş kazasına âit icmâl kayıtları incelendiğinde bazı tûmârlarda TD.162'de "ber vech-i iltizâm", TD.214'de "ber vech-i tekmil" ibareleri görülmektedir. Söz konusu "ber vech-i tekmil" ibaresinin yukarıda bahsedilen gelir noksanını tamamlama ameliyesinden ziyade, "ber vech-i iltizâm" ibaresinin farklı tarihteki ifâdesi olduğu düşünülebilir; nitekim iki ibarenin aynı defterde/ aynı tarihte kullanılmamış olması bu düşünceyi teyid eder mâhiyettir. Meselâ TD.214'de iki köyden iki biner akçalık iki köy hissesinden oluşan 13 numaralı tûmârın yekûnu dört bin akçadır . Bu tûmâr veya sipâhî için ber vech-i tekmil 4999 akça yazılmakla beraber aradaki 999 akçayı (yani tekmili) ifâde eden bir rakam ya da köy geliri bulunmamaktadır. Ancak dikkat edilirse TD.214'e göre oluşturulan icmâl tablosunda bazı tûmârların karşısında tam köy veya köy hisselerinden oluşan tûmâr gelirinin yekûnu verilirken, bazılarında verilmemiş; yalnız bir köy gelirinden ayrılan hisse belirtilmekle iktifa edilmiştir. 3,4,10, 18 numaralı tûmârlar bu kabildendir. Bu tarz kayıtların "tekmil" maksadıyla yapıldığı düşünülebilir.

Barkan, yeni tahrirlerde bazı yerlerde tesbit edilen gelir fazlalarının yeni tûmâr tevcihi veya terfi ve terakkilerin verilmesinde kullanılmasının artık söz konusu olmadığını; bu fazlalıkların havass-ı hümâyûna aktarılması için muharrirlere fermanlar gönderildiğini belirtmektedir¹⁶⁸. Bazı yerlerde bu fazlalıkların iptüdan tûmâra verilmesi ancak ulufeliler için, ulufelerini hazîneye terkedecekleri sebeple söz konusu olabilmektedir. Bazı yerlerde ise ifrazların nasıl dağıtılacağı hakkında bir sıralama yapılmakta, "yetişmeyenlere" ise "düşenden" verileceğinin bildirilmesi istenmektedir¹⁶⁹. Konumuzla ilgili olarak, bir fermanla "ber vech-i iltizâm" ve "ber vech-i yekûn" şeklinde berâtlarında artış olanların yaftelerinin bu berâtlara göre değil, fiilen ellerinde bulunan miktara göre verilmesi emredilmektedir. Bir hükümde de noksan ve terakkilerini tekmil etmek için berâtları olanlara da hâlen mutasarrıf oldukları miktar üzere tezkere verilmesi emredilmektedir¹⁷⁰.

¹⁶⁷ a.g.e., s.284.

¹⁶⁸ Barkan-Meriçli, s. 54.

¹⁶⁹ gös.yer

¹⁷⁰ a.g.e., s.55.

İcmâl defterlerinde Ayaş kazasının da içinde bulunduğu TD.162'de bir çavuş ve TD.214'de bir dergah-ı âli kâûbi dışında tûmârlıların görevleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. TD.162'de 20 tûmâr ünitesinde 29 sipâhî olup, tabloda 12 ve 17 numara ile gösterilen tûmârlar müşterektir. Yukarıda belirtildiği üzere 3, 18 ve 19 numaralı tûmârlar hisseli olarak tasarruf edilmektedir. 15 numaralı tûmârda bulunan Oğuzçayırı köyünün mâlikânesi vakıf, örfiyyesi tûmârdır. Tûmârlıların bazıları tam köy, bazıları tam köy yanı sıra muhtelif köylerden hisse ve bazıları da yalnız köy hissesi tasarruf etmektedir. Müsterekler birlikte sayılırsa 26 tûmârlıdan biri 10 bin akçadan büyük, ikisi 9-10 bin akça arası, ikisi 6 bin akça, altısı 4-5 bin akça arası, beşi 3-4 bin akça arası, yedisi 1-2 bin akça arası bir gelir tasarruf etmektedir. 20 numaralı tûmâr kategorize edilmemiştir. Bu tasnifin ber vech-i iltizâm/tekmil dikkate alınarak yapıldığı belirtilmelidir. Köylerin bir kısmı başka tûmâr nahiyelerindeki tûmârlılara bağlıdır. Otac, Yarımcaavşar ve Boyalu köyleri Ankara mirliyası İskender Bey'in hassına dahil görünmektedir. TD.214'de bulunan 34 tûmâr ünitesinde müşterek tasarruf bulunmamakta, 1,2,5,6,8,14 ve 15 numaralı toplam 7 tûmâr hisseli görünmektedir. 15 numaralı tûmâr "an tûmâr" olarak kayıtlıdır. TD.214'de yer alan 34 tûmâr ünitesinin biri 11 bin akça, üçü 7-8 bin akça arası, yedisi 4-5 bin akça arası, dokuzu 3-4 bin akça arası, beşi 2-3 bin akça arası, yedisi ise 1-2 bin akça arası bir gelir tasarruf etmektedir¹⁷¹. Ayaş'ta zeamet kaydı bulunmamaktadır. Bazı köylerin gelirlerinin nahiye dışındaki tûmâr ve zeametlere veya beylerbeyi hassına dahil olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır¹⁷².

¹⁷¹ 3 numaralı tûmâr "harem-i merhum İskender Paşa" olarak kayıtlıdır. Beldiceanu da nadir de olsa kadınların tûmâr tasarruf edebildiğini örnekleriyle göstermektedir. Bunlardan biri 1431-1432'de "Ankara sancağında birçok köyü tûmâr tarikiyle tasarruf eden İsfendiyyar Bey'in kızlarından biri"dir. Beldiceanu, a.g.e., s.42.

¹⁷² Meselâ "an karye-i Otac 'an hasha-i İskender Paşa mirmiran-ı Anadolu" TD.214, v.6b. Ayrıca Yarımcaavşar ve Boyalu köyleri de aynı kayıta yer almaktadır. Diğer taraftan Boyalu ismi köy adı olarak bir çok yerde bulunmaktadır. Ayaş'ta ise Boyalu adı afşar veya bûzûrk gibi adlarla birleşik olarak kullanılmaktadır, bu sebeple mezkûr köyün Ayaş'ta olduğu kesin değildir. 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri'nde ise Yarımcaavşar, Ortabereket, Otac köyleri ile Gûdük ve Virancık mezrâları Anadolu beylerbeyi hassına dahil görünmektedir bkz. a.g.e., s.393.

TD.214'e Göre Timâr Dağılımı

	Timâr-ı	Veled-i	Karye-i/Mezrâa-i	Tâbi-i	Yekûn	Hisse	
1	Ömer	-	k.Başbereket 5200 k.İlhan 6000 k. Pecenek 2500	Ayaş m. Murtazaabad	13700	11000	-
2	Ahmed	Yakub	k.Çukurviran 6760/h.2500 k.Susa ? 1679/ h.889 k. Oltan 7481/h. 2200 k. Perilü 4161/ h.3261 k.Arklar 1464/h. 450	Ayaş m. m. Bacı Ayaş	9600	1714	
3	Harem-i merhum İskender Paşa	-	k. Yoğunpelidli 4759/h. 7500	m.			
4	Mustafa	Abdullah	k. Yeniceincepelid 8000/h. 7000	m.			
5	Cafer	-	k.Çağa maa mezrâ-i Kuruviran 2691/h.3814 k.Ebrem 2803/h.999 k.Kumpınarı n.sınur-ı İrem ve Akçapınar 500 k.diğer Çağa 4827/h.700	M Kasaba m. Ayaş	6012	1725	
6	Harem?	-	k.Başbereket 5200 k. İlhan 6000 k. Peçenek 2500 k.Dastar? 4049/h.3049 k.Sancar 4716/h.400	m. m. Murtazaabad Çubuk Murtazaabad	13700	2800	Cem- 'an6249
7	Hasan	Nurullah	k.Karkın 2300 k.Aşğaderelü 1230 m.Karacaviran 470 m.Kurukavağı? 2000	Ayaş m. m. Kasaba	6000		
8	Seydi	-	k.Oğuzçayırı Örfiyesi timâr 4999 m.Yeniceköy dn.karye-i m. Hâric ez defter 250 k.Seyvidali 4091/h.1150	Ayaş Kasaba	6499	1499	
9	Ayvaz	-	k.Uluçanlı 5000/h.4500 k.Musa 1689/h. 700	Ayaş m.	5300		
10	İbrahim	-	k.Yoğunpelid 14759/h.5259	m.			
11	Sefer	-	k.Yüregir 2127/h.1564 k.Kirec 900/h.450 k.Kılınçlar 2709/h.610 k.Yalak 920 k.Kabaca 1871/h.1045 m.Kurukavak 961/h.310 c.Resulgazi 1000	m. m. m. Ayaş m. Murtazaabad Ayaş	4999		
12	Mehmed	Sefer	k.Yüregir 2127/h.563 k.Kirec 902/h.452 k.Kabaca 1871/h.826 k.Hancu ? 2876/h.1486 k.Sancar 5316/h.817 k...? 1710/h.855	m. m. m. Kasaba Murtazaabad Kasaba	4999		
13	Kırca	-	k.Karaviran-ı ? 5000/h.2000 k.Üçviran 7000/2000	m. Murtazaabad	4000		Ber vech-i tekml 4999
14	Ağa?	-	k.Boyaluafşar 4830/h.2830 k.UluÇanlı 5000/h.500 m.Taşpınar 1670/h.670	Ayaş m. m.	4000		b.v.tek mil 499 9/h. 1000

15	An' timâr-ı Mehmed	-	k.Yoğunpelid 14759/h.2000 k.Orta 3000/400 k.Büyücek? y.Hasköy ve Gökâğıl 2000	Ayaş Yabanabad - Yabanabad	4999	1999	
16	Üveys	-	k.Kınık 2000/h.600 m.Sulucaörs? 1997/h.1390 m.Engür ? 1794 ç.Toğancı 1859/h.1215	Ayaş Kasaba m Kasaba	4999		
17	Haydar	-	k.Karaviran-ı Ağbaşın* 5000/h.2000 k.İrem 2803/h.500	Ayaş Kasaba	2500		b.v.tek mül 3000
18	Himmet	-	k.Ortabereket 6560/h.3000				
19	İvaz	-	k.Ortabereket 3692/h.2000 k.Kığlı? hisse200	Ayaş Yabanabad	2200		b.v.tek mül 3000
20	Yusuf	-	k.Oltan 7582/h.2696	Ayaş			b.v.tek mül 3226
21	Ahmed	-	k.Oltan 7582/h.2686	Ayaş			b.v.tek mül 3226
22	Sinan	-	k.Kalta 4085/h.2000 k.Arklar 1450/h.1000	m m	3000		
23	Gazi	-	k.Boyaluafşar 4830/h.2000	m			b.v.tek mül 3000
24	Ali	-	k.İlica 3700/h.1000 k.Çukurviran 6590/h.2045	m m	3045		
25	Mehmed	-	k.Karaviran-ı çatalcık 4564/h.2000	m			b.v.tek mül 3000
26	Mahmud	-	k.Çağa 6291/h.2127	m			
27	Mahmud?	-	k.diğer Çağa 4827/2127				
28	İbrahim	-	k.Çukurviran 6090/h.2045	m			
29	Davud	-	k.Oltan 2400	m			
30	Kalender	-	k.Keçilü 2327				
31	Piri	-	k.Cimderdivanı ve Tonuzpınarı 6505/h.1855	m			
32	İbrahim	-	k.Karaviran-ı ağbaşın 5000/h.1000 k.Umur 2501/h.501	m Kasaba	1501		
33	Muharrem	-	k.Salih 4999	Ayaş			
34	Katib Mustafa 'an kâtiban-ı defter-i der- gâh-ı âli	-	k.Dedezâviyesi 2597 m.Güdük ve Virancık maa m.Ayvaluca 1553 Bac-ı bazar-ı Güneysaray 2400/h.800 k.Kızılöz 2049	m m Yabanabad Çubuk	7001		

Kısaltmalar: k: karye-i; m:mezrâa-i , tâbi-i sütununda ise mezbur; ç:çiftlik-i; y:yalak-ı; n:nezd-i;
dn: der nezd-i; t: tâbi-i; h: hisse-i

TD.162'ye Göre Timâr Dağılımı

	Timâr-ı	Veled-i	Karye-i	Tâbi-i	Yekûn	Hisse	Ber Vech-i İltzam
1	İskender	Mustafa	k.Yoğunpelid 7934 k.Hancı 551	Ayaş Yabanabad	8485		10519
2	Haydar	Sinan	k.Uruş h.780 k.Özler 916 k.Kınık h.514 k.Saray nd.Yukaruderelü 308 k.Aşağaderelü 428 k.Alpagud 419 k.Çeker ? h.2274 k.Akçaöz h.642 k.Çeker el mezbur h.541 k.Dörturluk 634 k.Dastarlukaya 500	Ayaş m m m m m m Çubuk m Ayaş Kasaba	7955		9566
3	İne Hoca, Mehmed ve Şah	Evlâd-ı Pir Ahmed	k.Başbereket 4673 k.? nd.Küçük? 280 k.? 802 k.İlhan 5000 k.Peçenek 1768 k.Dastar 1794 k.Karaviran-ı çatalcık 1145 k.Karaağca 3339 mz.Kavaközü 400	Ayaş Kasaba m Ayaş Murtaza- abad Çubuk Ayaş Kasaba m	19200	h.İne Hoca 9600, h.Mehmed 4800, h.Şah 4800	
4	Hacı Haydar	Hızır	k.Çukurviran 3040 mz.Dündarşeyhoğlu 300	Ayaş m	3340		4090
5	İvaz	-	k.Karaviran-ı çatalcık 1074	Ayaş			1519
6	Kasım Mustafa		k.İlca 3965	Ayaş			4657
7	Musa	İsa	k.Cimderdivanı 1400	Ayaş			1855
8	Yusuf		k.Boyaluafşar h.1600	m			
9	Süleyman	Mehmed	k.Çağa h.3000	Ayaş			
10	Cafer	İbrahim	k.Çağa h.2312 k.? h.942	Ayaş Çubuk	3254		
11	Erder	Yusuf	k.Oltan maa mz.Kuşlu? 2686	Ayaş			3223
12	Ahmed ve El- van	Kasım	k.Karaviran 1300 mz.?ağıl 940	Ayaş Kasaba	2240		
13	Mehmed	Konak	k.Oltan h.2686	Ayaş			3224
14	Şah	Hızır?	k.Uluçanlı 3025 k.Keçilü nd.? 1239 k.Musa h.485 k.Musa h.535	Ayaş m m	5284		6000
15	İvaz		k.Oğuzçayı? örfiyye? 4483 mz.Hacı? 250	Ayaş Yabanabad	4733		4999

16	Sefer Şah		k.Yüregir 1456 k.Uruş h.481 k.Özler h.458	Ayaş m. m.	3000		
17	Emir ve Ali		k.Karacaviran ve Kayabaşı 3653 K.Kızılcaköy 382 Mz.? 200 Mz.? 250	Ayaş Çubuk m. m.	5485		6000
18	Seydi ve İmirza ve Adil ve Şah ve Mustafa		k.Boyalu, Küçük ve Ortaboyalu 5292 mz. Demürcüviranı (iki hisse çiftlik yerdir) 610	Ayaş	5902	h.Seysi 1475 h.İmirza 738 h.Adil 738 h.Şah 1476 h.Mustafa 1475	2499 1249 1248 1768 1767
19	Bahşayış	İsknder	k.Ortabereket 3965 k.Cimderdivanı ve Tonuzpınarı 2199 k.Çarpan? 1220 k.Dedezaıyisi h.400 k.? h.300	Ayaş m. Yabanabad Ayaş Çubuk	8084	Hisse-i mezbur 4042	
20	Çavuş Mustafa		k.Teske h2990 ber vech-i ilti-zam 3240 k.Akdepe h.969 k. ? 1014 k. ? h. 1250 k. ? 1125	Ayaş m.	9188		okunamadı

KAYNAKLAR*

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri TD: 117 ve TD.162.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi TD. 74, TD.214, TD.558.

438 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) Dizin ve Tıpkı Basım, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1993.

5 Numaralı Mihimme Defteri -Özet ve Transkripsiyon-, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1994.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri .

AKTÜRE, Sevgi, "16. Yüzyıl Öncesi Ankara'sı Üzerine Bilinenler", Tarih İçinde Ankara, Ankara 2000, s. 3-48.

* Yalnız dipnotlarda gösterilen kaynaklar.

- ARIKAN, Zeki, "XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Anadolu'da Çeltik Üretimi", V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Ankara 1990.
- AYNÎ ALİ, Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet Dağıtımı ve Bunların Mali Güçleri, Haz. Hadiye Tuncer, Ankara 1964.
- ALDAN, Mehmet, Türlü Yönleriyle Ayaş, Ankara 1965.
- BARKAN, Ömer Lütfi, XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları Kanunlar I, İstanbul 1943.
- _____ "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", Türkiyât Mecmuası, X (1953), s.1-27.
- _____ "Timar", Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I, İstanbul 1980.
- _____ "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri I", İFM, II/1 , s. 20-59.
- BARKAN, Ömer Lütfi,- MERİÇLİ, Enver, Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri I, Ankara 1988.
- BELDICEANU, Nicoara, XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Timar, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1985.
- CEZAR, Yavuz, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, 1986.
- DAVID, Geza, "The Age of Unmarried Male Children in he Tahrir Defters (Notes on the Coefficient)", Acta Orientalia, XXXI (1977), s. 347-357.
- DİE, 1975 Genel Nüfus Sayımı.
- DOĞRU, Halime, XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi, Ankara 1997.
- EMECEN, Feridun M., XVI. Asırda Manisa Kazası, Ankara 1989.
- _____ "Ağnam" Maddesi, DİA.
- ERGENÇ, Özer, "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler", Belleten, LII/203 (1988),s.667-683.
- FAROQHI, Suraiya, "Towns,Agriculture and the State In Sixteenth Century Ottoman Anatolia", Journal of the Economic and Social History of the Orient, XXXIII (1990), s. 125-156.
- _____ "Rural Society in Anatolia and the Balkans During the Sixteenth Century II", Turcica, XI (1979), s. 103-153.
- GÜÇER, Lütfi, XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul 1964.

- İNALCIK, Halil, Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, İstanbul 1996.
- _____ Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I, Çev. Halil Berktaş, İstanbul 2000.
- _____ "The Land Surveys in the Ottoman Empire as a Source of Place Names -Summary-", Belleten, XX/78 (1956), s.228-230.
- _____ Hicrî 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, Ankara 1987.
- _____ "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", Osmanlı Ansiklopedisi I.
- _____ "Rice Cultivation and the Çeltükçü Reaya System in the Ottoman Empire", Turcica, XIV (1982), s.69-141.
- İzbırak, Reşat, Türkiye 2, İstanbul 1973.
- Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Ankara İli Hizmet Haritası.
- Köylerimiz, Ankara 1982.
- KURT, Yılmaz, "1572 Tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre Adana'nın Sosyo-ekonomik Tarihi Üzerine Bir Araştırma", Belleten, LIV/14, s. 179-211.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, Tarih Araştırmalarında Usûl, İstanbul 1997.
- McGOWAN,B, "Food Supply and Taxation on the Middle Danube 1568-1579", Archivum Ottomanicum, I (1969), s.139-196.
- ONGAN, Halit, Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iyye Sicili, Ankara 1958.
- ORHONLU,Cengiz,Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve ulaşım Üzerine Araştırmalar, Der. Salih Özbaran, İzmir 1984.
- ÖZ, Mehmet, XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı, Ankara 1999.
- ÖZDEĞER, Hüseyin, "XVI. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Antep'in Sosyal ve Ekonomik Durumu", Türk Dünyası Araştırmaları, 16 (Şubat 1982), s.5-116.
- Son Teşkilatı Mülkiyede Köylerimizin Adları, İstanbul 1928.
- ŞAHİN, İlhan-EMECEN, Feridun, II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri, İstanbul 1994.
- TABAKOĞLU, Ahmet, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, İstanbul 1985.
- TURAN, Ahmet Nezihi, Yabanabad Tarihini Ararken, Ankara 1999.

Türkiye Mülki İdare Bölümleri ve Bunlara Bağlı Köyler, Belediyeler (1 Haziran 1970 Durumu), Ankara 1971.

YEDİYLIDIZ, Bahaeddin, "Vakıf" Maddesi, İA.

"Türkiye'de Yer Adı Verme Usülleri", Türkiye'de Yer Adları Sempozyumu Bildirileri 11-13 Eylül Ankara, Ankara 1984, s.25-41.

Yurt Ansiklopedisi, "Ankara" maddesi.

YÜCEL, Yaşar,-PULAHA, Selâmi, I. Selim Kanunnamesi (1512-1520), Ankara 1995.

EK:I TD.117 Verileri
TD.117'ye Göre Çift, Bennâk Ekinli, Zemin Resmi ve Bâd-i Heva

	Çift	Bennâk	Ekinli	Bâd-i heva	Zemin
Yarımcavaşar	314	84	0	65	15
Billükzık	462	144	30	110	18
Oltan	629	180	105	201	4
Oltan el-mezbur	111	0	0	15	0
Boyalubüzürk,Küçük,Orta-boyalu,	1000	72	30	240	3
Dede Zaviyesi	240	24	15	60	10
Akdepe	370	72	15	100	15
Oğuzçayırı	1057	228	105	300	0
Çukurviran	592	48	15	83	0
Uluçanlı	684	48	15	100	0
Keçilü	388	36	75	50	0
Musa	222	0	0	35	0
	925	48	0	120	10
Başbereket	795	144	90	180	0
İlhan	855	288	85	250	0
Karaviran-ı çatalcık	277	72	15	60	11
Kızık	129	0	135	60	0
Ortabereket	720	84	15	120	0
Zâviyebereket	370	36	0	55	0
Saray (Yukarudere)lü)	143	12	15	25	0
Aşağaderelü	129	12	15	20	0
Dörturluk	166	60	0	35	0
Alpagud	121	0	0	15	0
Yüreğir	573	120	45	145	0
Kirec	277	12	0	50	0
Kalta	407	12	0	70	16
Yalak	172	0	0	40	42
Boyaluafşar	647	148	90	220	14

Uruş (an karye)	277	24	0	50	14
Uruş el-mezbur (an karye)	166	12	15	50	0
Uruş el-mezbur (an karye)	240	12	45	35	0
Uruş el-mezbur (an karye)	222	0	0	20	0
Özler	555	12	15	121	0
Kınık	333	12	0	71	0
Yoğunpelid	1918	108	0	250	0
Karacaviran ve Kayabaşı	1276	132	85	280	0
Kara Viran-ı Ağbaşı	536	60	15	120	20
Bayram	888	96	60	212	4
Salih	333	108	45	100	0
Karaviran-ı çatalcık	111	60	0	35	0
Karkın	185	72	105	70	0
Çağa (an karye)	703	132	105	200	5
Çağa el-mezbur (an karye)	555	72	0	80	10
Çukurviran	407	24	15	62	12
Yeniceincepelid	555	48	45	80	14
Kabaca	240	12	0	40	15
İlica	499	60	0	170	20
Teske	1057	96	30	300	0
Otac	703	60	15	112	0
Kayı (Yusuşseyh)	37	12	90	25	0
Arklar	37	36	0	25	0
Dündarşeyhoğlu	0	0	0	0	0
TOPLAM	24608+475ispenc= 29922	3244	1595	5332	272

TD.117'ye Göre Hubûbât Öşrü*

	Hınta	Şair	Burçak	Nohut
Yarımcavşar	md.15/ 900	md.10,k.6/ 515	md.1/ 50	0
Billüküzük	md.8/ 480	md.4,k.2/ 205	md.1/ 50	0
Oltan	md.26/ 1560	md.23,k.4/ 1160	md.2/ 100	0
Oltan el-mezbur	md.10/ 200	md.5/ 255	md.1/ 50	md.1/ 60
Boyalubüzürk,Küçük,Orta- boyalı,	md.26/ 1560	md.21,k.15/ 1087	md.1/ 50	md.1/60
Dede Zaviyesi	md.15/ 900	md.7,k.10/ 425	md.1/ 50	0
Akdepe	md.19/ 1140	md.15,k.10/ 775	md.1/ 50	md.1/ 60
Oğuzçayırı	md.15/ 900	md.13/ 650	md.1/ 50	0
Çukurviran	md.15/ 900	md.14,k.7/ 717	md.1/ 50	md.1/ 60
Uluçanlı	md.12/ 720	md.5/ 250	md.1/ 50	md.1/ 60
Keçilü	md.5/ 300	md.2,k.10/ 125	md.1/ 50	md.1/60
Musa	md.5/ 300	md.4,k.3/ 207	md.1/ 50	md.1/ 60
Cimderdivanı ve Tonuzpınarı	md.20/ 1200	md.6/ 300	0	0
Başbereket	md.23/ 1380	md.17,k.15/ 878	md.1/ 50	md.1/ 60

İlhan	md.13/ 880	md.13,k.13/ 683	md.1/ 50	0
Karaviran-ı çatalcık	md.6/ 360	md.4/ 200	md.1/ 50	0
Kızık	md.5/ 300	md.2/ 100	md.1/50	0
Ortabereket	md.20/1200	md.17/ 850	md.1/ 50	md.1/ 60
Zâviyebereket	md.10/ 600	md.7,k.2/ 355	md.1/ 50	0
Saray (Yükaruderelü)	md.2/ 120	md.1,k.10/ 75	0	0
Aşağaderelü	md.2/ 120	md.2,k.2/ 110	0	0
Dörtturluk	md.3/ 180	md.1,k.16/ 91	0	0
Alpagud	md.3/ 180	md.1/ 50	0	0
Yüregir	md.7/ 420	md.7,k.3/ 357	md.1/ 50	0
Kirec	md.2/ 120	md.2/ 100	0	0
Kalta	md.10/ 600	md.5,k.2/ 255	0	0
Yalak	md.4/ 240	md.2,k.4/ 110	md.1/ 50	0
Boyaluafşar	md.12/ 720	md.10,k.2/ 505	md.1/ 50	0
Uruş (an karye)	md.3/ 180	md.2,k.18/ 144	0	0
Uruş el-mezbur (an karye)	md.3/ 180	md.2,k.11/ 128	md.1/ 50	0
Uruş el-mezbur (an karye)	md.2/ 100	md.1,k.8/ 70	md.1/ 50	0
Uruş el-mezbur (an karye)	md.3/ 180	md.1,k.8/ 70	md.1/ 50	0
Özler	md.10,k.10/ 630	md.10,k.4/ 510	0	0
Kınık	md.8/ 480	md.6,k.12/ 320	0	0
Yoğunpelid	md.45/ 2700	md.39/ 1950	md.3/ 150	0
Karacaviran veKayabaşı	md.17/ 1020	md.19/ 950	md.1/ 50	md.1/ 60
Kara Viran-ı Ağbaşın	md.11/ 660	md.8,k.12/ 430	md.1/ 50	md.1/60
Bayram	md.20/ 1200	md.18,k.4/ 910	md.1/ 50	md.1/ 60
Salih	md.12/ 720	md.11,k.7/ 570	0	0
Karaviran-ı çatalcık	md.5/ 300	md.4,k.13/ 233	0	0
Karkın	md.5/ 300	md.5,k.10/ 275	0	0
Çağa (an karye)	md.14/ 840	md.12,k.4/ 610	md.1/ 50	0
Çağa el-mezbur (an karye)	md.11/ 660	md.11,k.10/ 580	md.1/ 50	0
Çukurviran	md.7/420	md.6,k.8/ 320	0	0
Yeniceincepelid	md.15/ 900	md.15/ 750	0	0
Kabaca	md.4/ 240	md.3,k.6/ 165	md.1/ 50	0
İlca	md.13/ 780	md.14/ 700	md.1/ 50	0
Teske	md.45/ 2700	md.6,k.6/ 815	md.3/ 150	0
Otac	md.10/ 600	md.6/ 300	md.1/ 50	0
Kayı (Yusufşeyh)	md.2/ 120	md.1,k.10/ 75	0	0
Arklar	md.2/ 120	md.1,k.13/ 82	0	0
Dündarşeyhoğlu**	0	0	0	0
TOPLAM (akça)	34510	22347	1950	720

*md: mud, k: keyl (md.10,k.6/ 515: 10 mud, 6 kile = 515 akça)

TD.117'ye Göre Hassa Olarak Kayıtlı Yerlerden Alınan Vergiler

	hasa bağ	hasa çayır	hasa bahçe	hasa çiftlik	hasa çeltik	an bey bağ	an çeltik	hasa emrud	hasa ceviz	hasa mezra
Yarımcaavşar	0	0	0	200	0	0	0	0	0	0
Billüközk	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Oltan	100	0	0	600	0	0	0	0	0	0
Oltan el-mezbur	0	0	0	400	0	0	0	0	0	0
Boyalubüyük,Küçük, Ortaboyalu,	0	30	0	385	0	0	0	0	0	0
Dede Zaviyesi	0	0	0	200	0	0	0	0	0	0
Akdepe	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Oğuzçayırı	0	0	0	700	0	0	0	0	0	0
Çukurviran	20	0	0	200	0	0	0	0	0	0
Uluçanlı	0	0	0	200	0	0	0	0	0	0
Keçilü	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Musa	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Cimderdivanı ve To- nuzpınarı	0	0	0	400	0	0	0	0	0	0
Başbereket	200	0	0	600	0	0	0	0	0	0
İlhan	0	0	0	0	0	100	0	0	0	0
Karaviran-ı çatalcık	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kızık	0	0	0	0	0	0	0	0	0	50
Ortabereket	0	40	0	400	0	0	0	0	0	0
Zâviyebereket	0	30	0	100	0	0	0	0	0	0
Saray (Yüküderelü)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Aşağaderelü	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Dörtürlük	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Alpagud	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Yüreğir	0	25	0	0	0	0	0	0	0	0
Kirec	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kalta	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Yalak	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Boyaluaşar	0	0	30	200	0	0	0	40	0	0
Uruş (an karye)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Uruş el-mezbur (an karye)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Uruş el-mezbur (an karye)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Uruş el-mezbur (an karye)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Özler	0	0	0	0	1740	0	0	0	0	0
Kınık	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Yoğunpelid	0	70	0	200	0	0	0	0	0	0
Karacaviran ve Kaya- başı	0	0	0	200	0	0	0	0	0	0

Kara Viran-ı Ağbaşın	0	0	0	200	0	0	0	0	0	0
Bayram	250	0	0	400	0	0	0	0	0	0
Salih	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Karaviran-ı çatalcık	30	0	0	200	0	0	0	0	0	0
Karkın	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Çağa (an karye)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Çağa el-mezbur (an karye)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Çukurviran	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Yeniceincepelid	0	0	0	200	0	0	0	0	0	0
Kabaca	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
İlica	0	0	0	400	0	0	0	0	0	0
Teske	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Otac	0	50	0	200	0	0	200	0	50	0
Kayı (Yusuşeyh)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Arklar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Dündarşeyhoğlu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
TOPLAM	600	245	30	6585	1740	100	200	40	50	50

TD. 117'ye Göre Bağ, Bostan vb. Vergiler

	Bağ	Penbe	Bostan?	Cevz	Emrud	Piyaz	Bağ-ı ?	Diğer
Yarımaavşar	0	50	200	0	0	0	0	0
Billüküzük	201	150	0	264	0	0	0	0
Oltan	126	40	0	0	0	0	30	0
Oltan el-mezbur	5	50	0	0	0	0	0	0
Boyalubüzürk,Küçük,Ort aboyalu,	100	400	50	0	50	0	0	0
Dede Zaviyesi	0	150	0	0	0	0	0	0
Akdepe	40	150	42	0	0	0	0	0
Oğuzçayırı	0	0	0	0	0	0	20	0
Çukurviran	80	50	50	0	0	50	0	0
Uluçanlı	50	16	50	0	0	0	0	0
Keçilü	59	5	45	0	0	0	0	0
Musa	50	10	11	0	0	0	0	0
Cimderdivanı ve Tonuz-pınarı	120	350	0	0	0	0	0	0
Başbereket	20	0	40	0	0	0	0	0
İlhan	525	100	127	0	0	58	0	0
Karaviran-ı çatalcık	10	40	0	0	0	0	0	0
Kızık	100	120	10	0	0	100	0	0
Ortabereket	100	0	120	0	0	0	0	0
Zâviyebereket	0	0	0	0	0	1	0	0
Saray (Yukaruderelü)	0	0	0	0	5	0	0	10*

Aşağaderelü	2	0	0	0	0	0	0	0
Dörturluk	0	0	0	100	0	0	0	0
Alpagud	0	55	0	0	0	0	0	0
Yüregir	0	50	0	0	0	0	0	0
Kirec	10	20	0	0	0	0	0	0
Kalta	85	13	0	0	0	0	0	80**
Yalak	0	80	0	0	0	0	0	0
Boyaluafşar	25	150	0	0	0	0	0	0
Uruş (an karye)	15	50	0	0	0	0	0	0
Uruş el-mezbur (an karye)	5	50	0	0	0	0	0	0
Uruş el-mezbur (an karye)	5	50	0	0	0	0	0	0
Uruş el-mezbur (an karye)	20	50	0	0	0	0	0	0
Özler	0	50	0	0	0	0	0	0
Kınık	70	100	0	0	0	0	0	0
Yoğunpelid	200	200	0	0	0	0	0	0
Karacaviran veKayabaşı	150	250	10	0	0	0	0	0
Kara Viran-ı Ağbaşın	10	250	10	0	0	0	0	0
Bayram	200	20	20	0	0	0	0	0
Salih	30	0	20	0	0	10	0	0
Karaviran-ı çatalcık	20	20	0	0	0	0	0	0
Karkın	70	82	0	0	0	0	0	100** *
Çağa (an karye)	91	100	20	0	0	0	0	0
Çağa el-mezbur (an karye)	68	100	10	0	0	0	0	0
Çukurviran	0	200	50	0	0	0	0	0
Yeniceincepelid	50	100	100	0	0	0	0	0
Kabaca	34	100	0	0	0	0	0	0
İlıca	1000	235	10	0	0	21	0	0
Teske	350	121	80	0	0	0	0	0
Otac	20	50	0	0	0	0	0	50&
Kayı (Yusufşeyh)	0	0	0	0	0	0	0	0
Arklar	0	0	0	0	0	0	0	0
Dündarşeyhoğlu	0	0	0	0	0	0	0	0
TOPLAM	4116	4227	1075	364	55	240	50	240

*5'er akçalık iki kalemden biri sumak yaprağı, diğeri okunamadı; ** Öşr-i mahi;

*** Resm-i Kışla; &: Okunamadı

TD.117'ye Göre Hayvancılık, Değirmen vb. Vergiler

	Ganem	Kovan	Âsiyâb	Mezrâ	Yaylak	Çeltik
Yarımcavaşar	100	11	0	0	0	0
Billükzık	52	35	55	25	0	0
Oltan	100	37	0	400	0	0
Oltan el-mezbur	20	18	0	0	0	0
Boyalubüzürk,Küçük,Orta- boyalu,	125	50	0	0	0	0
Dede Zaviyesi	0	20	0	0	0	0
Akdepe	120	50	0	0	0	0
Oğuzçayırı	418	0	55	0	0	0
Çukurvıran	100	25	0	0	0	0
Uluçanlı	27	40	715	0	0	0
Keçilü	30	16	0	0	0	0
Musa	10	10	55	0	0	0
Cimderdivanı ve Tonuzpı- narı	21	10	15	0	80	0
Başbereket	135	100	0	0	0	0
İlhan	152	0	847	0	0	0
Karavıran-ı çatalcık	0	50	0	0	0	0
Kızık	0	10	0	0	0	0
Ortabereket	100	51	55	0	0	0
Zâviyebereket	25	15	55	0	0	0
Saray (Yukaruderelü)	5	0	0	0	0	0
Aşağaderelü	0	0	0	0	40	0
Dörtturluk	0	0	0	0	0	0
Alpagud	0	0	0	0	0	0
Yüreğir	0	50	0	0	80	0
Kirec	0	0	0	0	0	110
Kalta	0	55	0	0	0	0
Yalak	0	0	0	0	0	0
Boyaluaşar	336	25	0	0	0	0
Uruş (an karye)	0	5	0	0	0	801
Uruş el-mezbur (an karye)	0	5	0	0	0	801
Uruş el-mezbur (an karye)	0	5	0	0	0	801
Uruş el-mezbur (an karye)	0	20	55	0	0	801
Özler	0	0	27	0	0	0
Kımık	0	0	110	0	0	540
Yoğunpelid	100	33	55	0	0	0
Karacavıran veKayabaşı	0	50	65	0	80	0
Kara Vıran-ı Ağbaşın	150	14	15	0	0	0
Bayram	100	30	0	0	0	0
Salih	25	0	0	0	0	0
Karavıran-ı çatalcık	25	0	0	0	40	0

Karkın	0	16	0	0	0	0
Çağa (an karye)	100	40	0	0	0	0
Çağa el-mezbur (an karye)	102	27	0	0	0	0
Çukurviran	40	23	27	0	0	0
Yeniceincepelid	0	10	81	0	0	200
Kabaca	100	0	0	0	100	0
İhca	0	20	0	0	0	0
Teske	250	50	0	0	0	0
Otac	50	15	275	0	0	0
Kayı (Yüsufşeyh)	0	0	0	0	0	0
Arklar	0	0	0	0	0	0
Dündarşeyhoğlu	0	0	0	0	0	0
TOPLAM	2918	1041	2562	425	420	4054

TD. 117'ye Göre Vergi Gelirleri

	Hasıl (defterde kayıtlı hasıllar toplamı)	Hasıl (vergi kalemlerinin toplanmasıyla hesaplanan)
Yarımcavşar		2504
Billükzık		2281
Oltan		5372
Oltan el-mezbur		1184
Boyalubüzürk,Küçük,Ortaboyalu,		5292
Dede Zaviyesi		2094
Akdepe		2999
Oğuzçayırı		4483
Çukurviran		3040
Uluçanlı		3025
Keçilü		1239
Musa		1020
Cimderdivanı ve Tonuzpınarı		3599
Başbereket		4672
İlhan		5000
Karaviran-ı çatalcık		1145
Kızık	1162*	1164
Ortabereket		3965
Zâviyebereket		1692
Saray (Yukaruderelü)	358*	410
Aşağaderelü		448
Dörtturluk		632
Alpagud	419*	421
Yüreğir		1915
Kirec		699
Kalta		1593

Yalak	738*	734
Boyaluafşar		3200
Uruş (an karye)		1560
Uruş el-mezbur (an karye)		1612
Uruş el-mezbur (an karye)		1613
Uruş el-mezbur (an karye)		1613
Özler		3660
Kınık	2056*	2036
Yoğunpelid		7934
Karacaviran ve Kayabaşı		4658
Kara Viran-ı Ağbaşın		2600
Bayram		4500
Salih	1960*	1961
Karaviran-ı çatalcık		1074
Karkın		1275
Çağa (an karye)	3000*	2996
Çağa el-mezbur (an karye)		2314
Çukurviran		1600
Yeniceincepelid		3133
Kabaca		1096
İlıca		3965
Teske		5999
Otac	2798*	2800
Kayı (Yusuşşeyh)		359
Arklar		300
Dünderşeyhoğlu		300
TOPLAM	126801	126780
Mezra-i Altuntaş		392
Mezra-i Demürcü Viranı		610
Mezra-i Resul Gazi		100
Mezra-i Gütük ve Virancık ve Mezra-i Ayvaluca		1555
Mezra-i Hatay		222
Mezralar Toplamı		2879
Köy ve Mezra Hasılları Toplamı		129659

* Defterde kayıtlı hasılları, vergi kalemlerinin toplanmasıyla hesaplanan hasıllardan farklı olanlar

EK:II TD.74 Verileri
TD.74'e Göre Hubûbât Öşrü

	hınta	şair	burçak	nohud	ades
Yarımcaavşar	md.10/800	md.10/600	k.3/8	-	-
Başbereket	md.15/1200	md.15/900	md.5/300	md.1/80	-
Teske	md.50/4000	md.35/2100	md.6/360	mn.10/40	-
Arklar	md.3/240	mn.15/45	mn.10/30	-	-
Ortabereket	md.50/4000	md.20/1200	md.5/300	mn.10/40	-
Zâviyebereket	md.15/1200	md.12/720	md.5/300	md.1/80	mn.10/40
İlhan	md.3/240	md.2/120	md.1/60	mn.10/40	-
Karaviran-ı çatalcık	md.30/2400	md.15/900	k.10/30	-	-
Çukurviran	md.35/2800	md.33/1980	md.2/120	k.5/20	k.3/12
Yüregir	md.3/240	md.2/120	md.1/60	-	-
Kirec	k.3/12	k.2/6	mn.1/3	mn.1/4	-
Boyaluafşar	md.20/1600	md.15/900	md.5/300	mn.10/40	mn.3/12
Ulu-çanlı	md.20/1600	md.10/600	k.10/30	mn.5/20	-
Keçilü	md.11/880	md.6/360	Mn.10/30	Mn.10/40	-
Musa	md.5/400	md.2/120	Mn.10/30	Mn.5/20	-
İlica	md.11- mn.10/920	md.10mn10/130	md.2/120	Mn.5/20	-
Ak-depe	md.37/2960	md.25/1500	Mn.19/57	Mn.10/40	-
Özler	md.15.k.3/ 1212	md.10,k.1/ 603	-	-	-
Salih	md.31/2480	md.20/1200	Mn.19/57	Mn.19/76	Mn.10/40
Yeniceincepelid	md.50/4000	md.25/1500	md.3/180	-	-
Kalta	md.23/1840	md.15/900	Mn.10/30	Mn.5/20	-
Bayram	md.25/2000	md.15/300	md.2/120	Mn.15/60	Mn.15/60
Kabaca	md.10/800	md.3/180	md.1/60	-	-
Alpagud	md.5/400	md.1/60	Mn.5/20	-	-
Kınık	md.15/1200	md.5/300	Mn.19/57	Mn.5/20	-
Kayı nam-ı diğer Yusuşeyh	md.1/80	md.1/60	Mn.1/3	Mn.1/4	-
Çukurviran	md.4/320	md.2/120	Mn.10/30	-	-
Yalak	md.4/320	md.2/120	Mn.15/45	-	-
Uruş	md.10/800	md.10/600	md.1/60	-	-
Karkın	md.10/800	md.4/240	Mn.2/6	-	-
Oltan	md.40/3200	md.25/1500	md.4/240	-	Mn.5/20
Oltan el mezbur	md.13/1280	md.10/600	-	-	Mn.1/4
Karacaviran ve Kaya- başı	md.41.mn.10/3 320	md.25.mn.10/153 0	md.3/180	Mn.18/72	-
Cimderdivanı ve To- nuzpınarı	md.40/3200	md.20/1200	Mn.19/57	Mn.18/72	-
Yoğunpelid	md.50/4000	md.45/2700	md.20/1200	md.5/300	-

Saray nam-ı diğer Yukarudereleü	md.15/1200	md.11/720	-	-	-
Aşağaderelü	md.6/480	md.6/360	Mn.5/15	-	-
Oğuzçayırı	md.25/2000	md.20/1200	-	-	-
Dedezâviyesi	md.13/1040	md.6/360	md.1/60	k.2/8	k.2/8
Çağa maa mezra-i Kuru Viran	md.30/2400	md.25/1500	md.5/300	Mn.15/60	Mn.10/40
Çağa el mezbur	md.25/2000	md.20/1200	md.1/60	Mn.5/20	Mn.2/8
Karaviran-ı Ağbaşın	md.25/2000	md.25/1500	md.3/160	Mn.10/40	-
Kızık	md.10/800	md.3/180	md.1/60	-	-
Otac	k.3/12	k.2/6	k.1/3	-	-
Boyalubüzürk ve Küçük ve Ortaboyalu	md.25/2000	md.22/1320	md.15/900	k.10/40	-
Billükızık	md.20/1600	md.6/360	Mn.5/15	Mn.3/12	-
Dörtuluk	md.3/240	md.3/180	-	-	-
Toplam (akça)	72516	34900	6056	1288	244

TD.74'e Göre Bağ, Bahçe vb. Vergiler

	Bostan	Kovan	Bağ	Bağçe	Penbe	Piyaz	Emrud	Cevz	Sir	Bağ ve Bağçe
Yarımcaavşar	55	10			10	49				
Başbereket	10	15	10			20				
Teske	10	30	214		90					
Arklar			367							
Ortabereket	135	10	10							
Zâviyebereket	35	20				3				
İlhan	227	18	612		500	400				15 ¹⁷³
Karaviran-ı Çatalcık		10	60		110					
Çukurviran	73	14	15	86	15		33	30		
Yüregir		10	27	11	268					
Kirec	4		20		5					
Boyaluafşar		20	66		191					
Uluçanlı	66	5	320		25	60				
Keçilü	33	12	16	6	25	20	66			
Musa	20	10		6	10	20				
İlca	133	15	253		170	100				
Ak Depe	145	25	20		245	25	46			
Özler		11	89		71					
Salih	15		184		141	13	115			
Yeniceincepelid	130	13	214	41	159	50				

¹⁷³ Bağ ve bağçe-i Mevlâna Eymir Şah Efendi, resm 15

Kalta	88	15			261		35			
Bayram	145	13	458		110					
Kabaca/Kayaca			34		100					
Alpagud		4	5		61					
Kınık		5			7					50
Kayı			6		15					
Çukurviran	83	13			380					103
Yalak					65					
Uruş	35	20	55		141					
Karkın	15	15	71		62					
Oltan	110	12	235		120					
Oltan el mezbur		15	40		10					
Karacaviran ve Kayabaşı	45	25	335		810					
Cimderdivanı ve Tonuzpınarı	15	5	120		115					
Yoğunpelid	40	21	321		250					
Saray		4								
Aşağaderelü		8	15					10		
Oğuzçayırı	1779	66	700		450	650				
Dedezâviyesi	5	25			76					15
Çağa maa mezraa-i Kuruviran	25	14	6		240					
Çağa el mezbur	10	7	390		112			20		
Karaviran-ı Ağbaşın	68	10	145		478					
Kızık	120	15	26		17	20				
Otac	6	5			12					45
Boyalubüzürk ve Küçük ve Ortaboyalu	97	5	5		400	120	350		10	
Billükuzık	72	14	293		490			274		
Dörtuluk								100		
Toplam	3849	584	5757	150	6817	1550	645	434	10	228

TD.74'e Göre Muhtelif Vergiler

	Piyâz ve Sir	Emrud ve Elma	Badem	Otlak	Yaylak	Hasıl-ı Çeltük ¹⁰	Çeltük	Çayır	Diğer
Yarımcavşar									
Başbereket									
Teske									
Arklar									
Ortabereket									
Zâviyebereket									
İlhan									
Karaviran-ı Çatal- cık					40				
Çukurviran	15								50 ¹⁷⁴
Yüregir					80 ¹⁷⁵				
Kirec							300 ¹⁷⁶		
Boyaluafşar									
Uluçanlı									
Keçilü									
Musa									
Ilıca/İyilice									30 ¹⁷⁷
Ak Depe									
Özler							2950 ¹⁷⁸		
Salih									
Yeniceincepelid							250		
Kalta									120 ¹⁷⁹
Bayram								5 ¹⁸⁰	
Kabaca					100 ¹⁸¹				
Alpagud									
Kınık						1360 ¹⁸²			
Kayı									
Çukurviran									
Yalak								50	100
Uruş						1972			

¹⁷⁴ Bağçe-i İbrahim¹⁷⁵ Yaylak-ı ...?¹⁷⁶ md.1 mn.19¹⁷⁷ Zemin-i hassa bağ der tasarruf-ı Evren¹⁷⁸ md.31¹⁷⁹ öşr-i m,3ahî¹⁸⁰ Çayır-ı Lütfi resm 5¹⁸¹ Yaylak-ı Kuyucak¹⁸² md.9

Karkın				470					150 ¹⁸³
Oltan									40 ¹⁸⁴
Oltan el mezbur									
Karacaviran ve Kayabaşı					120				
Cimderdivanı ve Tonuzpınarı					420 ¹⁸⁵				
Yoğunpelid									
Saray		15						15	10 ¹⁸⁶
Aşağaderelü					60				
Oğuzçayırı									30 ¹⁸⁷
Dedezâviyesi							50 ¹⁸⁸		
Çağa maa mezraa-i Kuruviran									
Çağa el mezbur			40						
Karaviran-ı Ağbaşın									500 ve 499 ¹⁸⁹
Kızık								10	
Otac							300 ¹⁹⁰		
Boyalubüzürk ve Küçük ve Ortaboyalu									
Billükazık									60 ¹⁹¹
Dörtuluk							100		
Toplam	15	15	40	470	820	3332	3950	80	590

¹⁸³ Resm-i Kışlak

¹⁸⁴ Bağçe-i Kutlu

¹⁸⁵ Yaylak-ı Sorkun

¹⁸⁶ sumak yaprağı

¹⁸⁷ Ali ve Hacı fi sene 30

¹⁸⁸ öşr-i çeltük, der karye-i Dünder Şeyh

¹⁸⁹ Hisse-i Paşa Beğ ber muceb-i mufassal ?

¹⁹⁰ an çeltük

¹⁹¹ Mezraa-i Ozancık Karye-i mezbürenin ekinligidir

TD. 74'e Göre Raiyyet Rüsümü, Ağnam, Zemin Vergileri ve Bâd-i Heva

	Çift	Bennâk	Mücerred	Ağnam	Zemin	Bâd-ı heva Deşt-bani maa Arus ve Tapu-yı Zemin
Yarımcavaşar	314	72		10	74	62
Başbereket	851	744	30	300 ¹⁹²	207	333
Teske	814	348		197	249	600
Arklar	37				300 ¹⁹³	145
Ortabereket	555	180	54	240	366	118
Zâviyebereket	388	108	6	123	141	266
İlhan	832	1104	60	270 ¹⁹⁴	129	110
Kara Viran-ı Çatalcık	222	372	24	125	204	35
Çukurviran	370	252	18	225	295	317
Yüreğir	555	396	30	139	43	123
Kirec	370				142	35
Boyaluafşar	481	312	12	255	202	324
Uluçanlı	592	348	24	151	94	84
Keçilü	370	180	12	56	47	124
Musa	166	96	12	14	55	230
Ilıca	370	384	18	325	166	79
Ak Depe	388	336	12	392?	60	247
Özler	594	204	18	125	33	148
Salih	203	180	6	120	138	31
Yeniceincepelid	333	324	18	110	300	297
Kalta	259	72	6	80	215	144
Bayram	684	396	18	238	253	118
Kabaca	203	144	6	130	50	65
Alpagud	37	60			121	22
Kınık	296	96	6	50	66	97
Kayı nam-ı diğer Yusufşeyh	37	264	6	75	32	8
Çukurviran	314	216	6	34	137	93
Yalak					181	40 ¹⁹⁶
Uruş ¹⁹⁶	758	2109	60	10 ¹⁹⁷	355	120
Karkın	185	228	12	10	32	75

¹⁹² Adet-i ağnam tamamen¹⁹³ maa haric¹⁹⁴ adet-i ağnam tamamen¹⁹⁵ deşt-bani ve tapu-yı zemin¹⁹⁶ ispenç-i gebran:560¹⁹⁷ adet-i ağnam tamamen

Oltan	573	768	30	103	248	283
Oltan el mezbur	74	84	-	20	116 ve zemin-i haric 80	77
Karacaviran ve Kayabaşı	1165	876	36	210	227	224
Cimderdivanı ve Tonuzpınarı	499	120		15	539	112
Yoğunpelid	1266	768	54	320	512	2632
Saray nam-ı diğer Yukarı Derelü	296	204	18	35	25	210
Aşağaderelü	111	72		25	18	16
Oğuzçayırı	758	1236	66	387	239	629
Dedezâviyesi	185	276		20 ¹⁹⁸	122 resm- i zemin haricden 8	99
Çağa maa mezraa- i Kuru Viran	462	456	48	113	242 ze- min-i imam 42	345
Çağa el mezbur	462	216	24	24	135	99
Karaviran-ı Ağba- şın	370	468	12	120	182 ve20 ¹⁹⁹	412
Kızık	37	252	6	128	144	116
Otac	518	720	60	10	249	25
Boyalubüzürk	851	528	138	540 ²⁰⁰	314	366
Billükzık	388	468	54	55	114	60
Dörtuluk	166	36	6	11	5	148
Toplam	19759	17073	1026	5940	8268	10343

¹⁹⁸ adet-i ağnam tamamen

¹⁹⁹ der dest-i reaya

²⁰⁰ adet-i ağnam tamamen

TD.74'e Göre Hassa Olarak Kayıtlı Yerlerden Alınan Vergiler

Hassa	Bağ	Çiftlik	Çayır	Emrud	Cevz	Bağçe	Mezraa
Başbereket	200 ²⁰¹						
Ortabereket			40				
Zâviyebereket		125 ²⁰²	30				
İlhan	150 ²⁰³						
Kara Viran-ı Çatalcık	30						
Çukurviran	20						
Yüreğir			25				
Boyaluafşar			25	50 ²⁰⁴		40 ²⁰⁵	
Uluçanlı		200 ²⁰⁶					
Bayram	250 ²⁰⁷	400 ²⁰⁸					
Oltan	100 ²⁰⁹						
Cimderdivanı ve Tonuzpınarı		400 ²¹⁰					
Yoğunpelid		250 ²¹¹	70				
Oğuzçayırı		700 ²¹²					
Dedezaîviyesi		200 ²¹³					
Kızık							50 ²¹⁴
Otac		250 ²¹⁵	50 ²¹⁶		100		
Boyalubüzürk			30				
Toplam	750	2525	270	50	100	40	50

²⁰¹ Hassa bağ-ı Pelidlü der tasarruf-ı Nasuh Beğ

²⁰² Nim

²⁰³ An beğ bağı

²⁰⁴ der dest-i mezburin

²⁰⁵ der dest-i Yahya veya Lütfi

²⁰⁶ çiftlik-i hassa 1

²⁰⁷ Bağat-ı hassa kıt'a 3 der tasarruf-ı Nasuh Beğ

²⁰⁸ Çiftlik-i hassa 2 der Nasuh Beğ

²⁰⁹ Hassa bağ-ı Pelidlü

²¹⁰ Çiftlik-i hassa 2

²¹¹ Çiftlik-i hassa 1

²¹² Çiftlik-i hassa 1 ber muceb-i defter-i atik

²¹³ Çiftlik-i hassa 1

²¹⁴ Hassa mezraa 2 mudluk

²¹⁵ Çiftlik-i hassa 1

²¹⁶ hassa çayır

TD.74'e Göre Köy ve Mezrâların Vergi Hasılları

HASIL	TD. 74 (Defterde Kayıtlı Hasıllar)	Vergi Kalemlerinin Toplanmasıyla Hesaplanan Hasıllar
Yarımcavşar	2064	2064
Başbereket	5200	5200
Teske	9099	9052*
Arklar	1464	1164*
Ortabereket	6560	7358*
Zâviyebereket	3692	3645*
İlhan	6000	6000*
Kara Viran-ı Çatalcık	4545	4562*
Çukurviran	6760	6760
Yüregir	2127	2127
Kirec	902	901*
Boyaluafşar	4830	4830
Uluçanlı	5000	5000
Keçilü	2328	2277*
Musa	1689	1689
İlca/İyilice	3700	3233*
Ak Depe	6500	6498*
Özler	6178	6178
Salih	4999	4999
Yeniceincepelid	8000	8000
Kalta	4085	4085
Bayram	5500	5628*
Kabaca	1871	1872*
Alpagud	790	790
Kımk	3714	3720*
Kayı nam-ı diğer Yusufşeyh	570	590*
Çukurviran	1879	1876*
Yalak	920	921*
Uruş ²¹⁷	7010 maa mezraa-i kaba? Nam-ı diğer narcı poladı?	7155*
Karkın	2300	2371*
Oltan	7582	7582
Oltan el mezbur	2400	2400
Karacaviran ve Kayabaşı	9240	9240
Cimderdivanı ve Tonuzpınarı	6505	6904*
Yoğunpelid	14759	14759
Saray nam-ı Yukaruderelü	2752	2752

²¹⁷ ispenç-i gebran:560, hasıla dahil değil

* Defterde kayıtlı hasıllardan farklı olarak hesaplanan vergiler

Aşağaderelü	1230	1251*
Oğuzçayırı	11000	11000
Dedezâviyesi	2597 maa mezraa-i dündar şeyh oğluez vakf-ı mensuh?	2597
Çağa maa mezraa-i Kuru Vi- ran	6291	6293*
Çağa el mezbur	4827	4827
Karaviran-ı Ağbaşın	5999	6000*
Kızık	2000	2001
Otac	2798	2767*
Boyalubüzürk ve küçük ve Ortaboyalı	8014 maa mez- raa-i gürci viran	8014
Billükızık	4376	4384*
Dörtuluk	1052	1052
Köylerin toplam hasılı	213698	214368
Çiftlik-i resul gazi	100	100
Mezraa-i güdük ve virancık, ayaluca	1555	1555
Mezraa-i yeni köy	350 haric ez defter	350
Köy ve Mezraa Toplamı	215703	216338

